

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Marta Račić

REVITALIZACIJA MOLIŠKOHRVATSKOGA IDENTITETA

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Marta Račić

REVITALIZACIJA MOLIŠKOHRVATSKOGA IDENTITETA

DOKTORSKI RAD

Mentorica:
Prof. dr. sc. Jadranka Grbić

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Marta Račić

REVITALIZATION OF MOLISE CROATIAN IDENTITY

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Prof. dr. sc. Jadranka Grbić

Zagreb, 2018.

ŽIVOTOPIS MENTORICE

Dr. sc. Jadranka Grbić redovita je profesorica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je diplomirala studij etnologije i fonetike. Godine 1988. je magistrirala, a 1992. doktorirala s tezom: "Povezanost jezika i etničkog identiteta na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj". Radila je u Institutu za razvoj i međunarodne odnose u Zagrebu (1986. - 1989.), zatim u Institutu za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu (1989. - 1990.), dok je od 1990. do 2010. radila u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Od 1. veljače 2010. zaposlena je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju u statusu redovitog profesora.

Na preddiplomskom i diplomskom studiju predaje kolegije Etnografija komunikacija, Etnokulturni identitet, Globalizacija i lokalne kulturne prakse. U okviru doktorskoga studija, čija je voditeljica od 2010. godine predaje kolegije Identitet manjinskih zajednica, Teorijski pristupi u istraživanju identiteta i Identitet dijasporskih zajednica.

Od 1998. do 2008. bila je glavna i odgovorna urednica časopisa / godišnjaka Hrvatskog etnološkog društva "Etnološka tribina". Članica je Uredničkoga odbora "Etnoloških istraživanja" i "Zbornika za narodni život i običaje".

U statusu člana-radnika (tj. volontera) Matice hrvatske, godinama je obnašala dužnost pročelnice Odjela za povijest umjetnosti, arheologiju i etnologiju Matice hrvatske. Bila je suradnica Leksikografskog zavoda Miroslava Krležu na projektu Hrvatska enciklopedija a surađuje s Maticom hrvatske na projektu Povijest Hrvatske.

Bila je koordinatorica znanstvenoistraživačke suradnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Mađarske akademije znanosti na polju etnologije. Radila je kao voditeljica bilateralnoga znanstvenoistraživačkog hrvatsko-slovenskog projekta Populacijska dinamika na širem pokupskom području te suradnica na brojnim znanstvenoistraživačkim projektima.

Godine 1998. dobila je državnu nagradu za znanost.

Zajedno sa suradnicima dobila je 2015. godine nagradu Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice Emerik Pavić za zbornik "Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu" za najbolju knjigu u 2014. godini, a 2016. dobiva za isti zbornik Trijenalnu nagradu Tomo Vereš za najbolju knjigu u području znanosti i publicistike za razdoblje 2013. – 2015. Također, 2015. g. dobila je i Godišnju nagradu Filozofskoga fakulteta za knjigu "Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije, identitet".

Članica je Hrvatskog etnološkog društva, Matice hrvatske, Europskog pokreta Hrvatske i Međunarodne udruge etnologa i antropologa (SIEF).

SAŽETAK

Cilj doktorskoga rada je istražiti spoznaje o procesima revitalizacije identiteta manjinske zajednice moliških Hrvata u Italiji, kroz aktivnosti usmjerene na očuvanje jezika te tradicijske i suvremene kulture od druge polovice 20. stoljeća do danas. Polazište su dosadašnji povijesni, filološki i etnološki radovi koji su se bavili podrijetlom, jezikom i običajima moliških Hrvata. Na toj interdisciplinarnoj osnovi, a uz pomoć recentnih metoda i teorijskih pristupa istraživanja identiteta, gradi se kulturnoantropološki prikaz procesa revitalizacije, stanja i statusa ove hrvatske dijasporne zajednice. Pri tome se promatraju markeri identiteta unutar moliškohrvatske zajednice, kao i markeri identiteta kojima ih označavaju nehrvatski pripadnici lokalne i šire zajednice te njihova eventualna ne/kompatibilnost. Radom se također nastoji utvrditi koliko je suvremeni trenutak, u kojem se revitalizira moliškohrvatski identitet u skladu s manjinskim politikama Europske unije, politikom Italije prema manjinama i politikom Republike Hrvatske prema dijaspori.

U radu se primjenjuje metodologija kvalitativnoga etnografskog istraživanja koja uključuje metodu studijskoga i terenskog rada. Prema potrebi korištene su tehnike analize teksta, studije slučaja, polustrukturiranoga dubinskog intervjua uz audio snimanje, tehnike sudioničkog promatranja, nenametljivog procjenjivanja, neformalnih razgovora te vođenje dnevnika i bilješki.

Rezultati istraživanja pokazuju da se moliškohrvatska zajednica višestoljetnim povijesnim trajanjem na prostoru južne Italije u potpunosti integrirala u društvo, ali u isto vrijeme se jezikom, kao najvažnijim identitetskim obilježjem, uspjela oduprijeti potpunoj asimilaciji. Ako uzmemo u obzir da ova manjina kroz povijest nije sačuvala svoje ime, niti ime jezika kojim je govorila, nego je tijekom procesa revitalizacije stekla svijest o imenu i podrijetlu, onda se može zaključiti da je proces revitalizacije kroz više desetljeća za ovu zajednicu rezultirao značajnim promjenama.

Ključne riječi: Identitet, moliški Hrvati, moliškohrvatska zajednica, jezik, manjina, revitalizacija, Italija.

ABSTRACT

The aim of the doctoral thesis is to gain insight into identity revitalisation processes of the Molise Croatian minority community in Italy which included facilitating the activities focused on language preservation as well as traditional and modern culture from the second half of the 20th century to the present. Former historical, philological and ethnological research which had dealt with the origin, language and customs of Molise Croats has been used as the starting point. Based on this interdisciplinary foundation, a cultural and anthropological picture of the revitalisation process, present position and status of the Croatian diaspora community has been built up. For this purpose the identity markers within the Molise community and the identity markers denoted by non Croatian members of the local and wider community were observed as well as their possible in/compatibility. The theses has tried to establish to what extent the present Molise Croatian revitalisation process is aligned with the minority policies of the European Union, Italian minority policy and the diaspora policy of the Republic of Croatia.

The thesis uses the quantitative ethnographic research methodology which includes methods of both study and field work. Techniques of text analysis, case studies, semi structured in-depth audio-recorded interviews, participant observation techniques, non-intrusive evaluation techniques, informal conversations as well as diary keeping and note taking have been used as appropriate.

The field research was conducted in South Italy, mainly in the village Mundimitar during the summer of 2016. Its aim was to determine the identity markers within the Molise Croatian community as well as the identity markers used by the Italian or non-Croatian members of the local as well as the broader community. The interviews were focused on two main topics, the former being the language and the latter being the cultural characteristics and tradition. An objective account of the language use as well as the cultural customs was provided, followed by an account of individual attitudes and emotions towards the language, tradition, origin and community.

The main identity markers within the Molise Croatian community are the *language* as the most significant distinctive feature followed by the *feeling of pride because of being different and belonging to a community*, the importance of *Saint Lucy as the patron saint* and finally *poetry writing* which is read publicly once a year at the manifestation *Večera na-našo*.

The features which were identified as specific of this community by the non-Croatian (Italian) inhabitants of Molise partially correspond to the Molise Croats' self-evaluation, and these

were *language, closedness in the linguistic sense, openness in the social sense, poetry writing and the propensity for artistic expression.*

The results show that after centuries of its presence in the region of south Italy, the Molise Croatian community has completely integrated into society, but at the same time has resisted complete assimilation through its language, the most prominent identity feature. Taking into account that this minority did not preserve either its name or the name of the language it spoke, but has developed the awareness of its name and origin through the revitalisation process, it can be concluded that the process of revitalisation over several decades has resulted in significant changes for the community.

Key words: Identity, Molise Croats, Molise Croatian community, language, minority, revitalisation, Italy

SADRŽAJ:

1.	UVOD	1
2.	CILJEVI RADA I TEORIJSKO-TERMINOLOŠKI OKVIR	6
2.1.	Ciljevi rada	6
2.2.	Metodologija istraživanja	7
2.2.1.	Opis metodoloških postupaka i način prikupljanja podataka	8
2.2.2.	Nepredvidive negativne i/ili pozitivne istraživačke situacije	10
2.2.3.	Između uloge „stranca u selu“ i uloge „insajdera“	12
2.3.	Teorijski okvir	13
2.3.1.	Zygmunt Bauman – identitet	14
2.3.2.	Antony D. Smith - nacionalni identitet	15
2.3.3.	Edward Sapir – prava kultura	17
2.3.4.	Clifford Geertz – interpretativna antropologija	21
2.3.5.	Benedikt Anderson – stvaranje nacija	23
2.4.	Terminološke odrednice	24
2.4.1.	Identitet, dijaspora, migracija, manjina	24
2.4.2.	Jezični identitet, materinski jezik, rodni jezik	30
2.4.3.	Jezično-govorna situacija	34
3.	POVIJESNI PREGLED	35
3.1.	Dosadašnja istraživanja o moliškim Hrvatima	35
3.1.1.	Od Bartola Kašića do Ivana Kukuljevića Sakcinskoga	35
3.1.2.	Medo Pucić, Giovanni de Rubertis, Josip Smolaka	38
3.1.3.	Milan Rešetar i početak znanstveno-istraživačkog pristupa	41
3.1.4.	Zaključak	47
3.2.	Povijesni pregled doseljavanja i neka obilježja govora	48
3.2.1.	Podrijetlo moliških Hrvata	48
3.2.2.	Neka obilježja moliškohrvatskoga govora	51
3.2.3.	Čakavizmi u moliškohrvatskom govoru	53
3.2.4.	Zaključak	54
4.	POLITIČKI STATUS MANJINSKE ZAJEDNICE U ITALIJI	56
4.1.	Ustav Republike Italije	56
4.2.	Regionalni zakon br. 15, od 14. svibnja 1997.	57
4.3.	Ugovor o pravima manjina između Republike Hrvatske i Republike Italije	58
4.4.	„Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima“ iz 1992.	59
4.5.	Zaključak	62
5.	MOLIŠKI HRVATI – SUVREMENA MANJINSKA ZAJEDNICA	63
5.1.	Pro Loco udruge	63

5.2.	Projekt POAL u pokrajini Molise.....	65
5.3.	<i>Sportello Linguistico i Caffè Letterario</i>	67
5.4.	Zajednice Hrvata u Italiji	70
5.5.	Zaključak	71
6.	POČETAK PROCESA REVITALIZACIJE KULTURNOGA I DRUŠTVENOG ŽIVOTA	72
6.1.	Osnivanje Kulturnoga društva „Naš jezik“ i istoimenoga časopisa	72
6.2.	Božidar Vidov (1913.-2000.) – značaj i uloga	77
6.3.	Angelo Genova – učitelj i književnik iz Filiča	79
6.4.	Zaključak	79
7.	ULOGA I ZNAČAJ AGOSTINE PICCOLI (1962. – 1998.)	81
7.1.	Dolazak u Zagreb i prijateljstva.....	81
7.2.	Studij jezika, Zagrebačka slavistička škola i intelektualno sazrijevanje	83
7.3.	Povratak u Mundimitar, nastavni i znanstveni rad	85
7.4.	Rad za manjinsku zajednicu	90
7.5.	Zaklada „Agostina Piccoli“	93
7.6.	Zaključak	106
8.	REVITALIZACIJA OBIČAJA U MANJINSKOJ ZAJEDNICI MOLIŠKIH HRVATA... ..	107
8.1.	Mundimitar	107
8.1.1.	Običaji obilježavanja dolaska: <i>Fešta do kapele (Kapela)</i>	107
8.1.2.	Prvi i zadnji petak u mjesecu svibnju	110
8.1.3.	Igra „na pljočke“	111
8.1.4.	Ostali običaji kroz godinu	112
8.1.5.	Životni običaji i tradicija njihova održavanja	115
8.1.6.	<i>KroaTarantata</i> i <i>Večera na našo</i> – specifičnosti Mundimitra	116
8.1.7.	<i>Večera na-našo</i>	119
8.2.	Kruč	121
8.2.1.	Fešta do Maja	122
8.2.2.	Smerčka	124
8.3.	Filič	124
8.4.	Zaključak	125
9.	TERENSKA ISTRAŽIVANJA I REZULTATI	127
9.1.	Koncepcija intervjua.....	127
9.2.	Vrste upitnika i tematske cjeline	128
9.3.	Analiza rezultata – jezik	130
9.4.	Svetkovine obilježavanja doseljenja.....	137
9.5.	Poezija	140

9.6.	Hrana, igre...	145
9.7.	Markeri identiteta 'iznutra'	149
9.8.	Markeri identiteta 'izvana'	152
9.9.	Zaključak	154
10.	RASPRAVA	155
10.1.	Jezično-govorna situacija	155
10.2.	Značaj obrazovanog i osviještenog pojedinca u oživljavanju manjinskog identiteta	162
10.3.	Kako je revitalizirana moliškohrvatska zajednica	164
10.4.	Rasprava o hipotezama	166
10.5.	Model za revitalizaciju ugrožene manjinske zajednice	171
11.	ZAKLJUČAK	174
	LITERATURA	176

1. UVOD

Moliški Hrvati u Italiji živjeli su svoju kulturu koju možemo definirati kao *pravu kulturu*, onu koja nije visoka, ali nije ni siromašna, ona je harmonična, uravnotežena, samodostatna. Dovoljno je raznolika, ali odražava ipak jedinstven i dosljedan stav prema životu i ono najvažnije, njihova kultura je svrhovita, niti jedan njezin element nije lišen duhovnoga smisla i nije izoliran. Unutar takve *prave kulture* postoji prirodna komunikacija koja ne samo da razmjenjuje informacije nego i povezuje sve elemente u ono bitno, zajedničko što čini identitet (Sapir, 1974: 74-76).

Identitet moliških Hrvata najjasnije se očituje kroz njihov jezik i odnos prema jeziku. *Osjećaj identiteta je individualan, ali podrazumijeva osjećaj pripadnosti kolektivu* (Grbić, 1994: 23). Upravo ta dva osjećaja, prema jeziku i prema zajednici, ključna su za proces revitalizacije njihova identiteta koji je intenziviran od trenutka njegove ugroze u novonastalim društveno-ekonomskim uvjetima poslije Drugoga svjetskog rata, od 60^{ih} godina 20. stoljeća. U jeziku se moliškohrvatska zajednica održala, po jeziku se pripadnici ove zajednice i danas prepoznaju, a jezik je bio i osnovna smjernica za točno utvrđivanje njihova podrijetla. Stoga je jezik kao glavni marker njihova identiteta važan predmet ovoga istraživanja. U poglavlju disertacije *Podrijetlo i govor moliških Hrvata* jasno je definirano da se radi o dijalektu hrvatskoga jezika, o idiomu i mjesnim govorima u preostala tri sela. Međutim, termin *jezik* rabi se u ovom radu u smislu osnovnoga komunikacijskog sredstva unutar zajednice, ali i izražajnog sredstva kojim su pojedinci iskazivali svoju kreativnost pišući na njemu, posebno u novije vrijeme poeziju i prozu. Zato je upravo njihov dijalekt, koji u talijanskom okruženju doživljavaju kao jezik, postao osovina procesa revitalizacije i osnovno distinktivno obilježje manjinske zajednice. Opseg istraživanja stoga će obuhvatiti ona područja identiteta u kojima je jezik kroz povijest imao integracijsku ulogu u zajednici, znači sve ono što se manifestiralo kroz njihovu tradicijsku kulturu, a prenosilo se i održavalo kroz jezik.

Svijest o raznolikosti jezika i govora prisutna je u komunikacijskoj praksi čovjeka, a dihotomija *jezik – govor*, u kojoj *jezik* predstavlja sustav znakova jezične zajednice, a *govor* je individualna jezična realizacija u govornom činu, osnovne su postavke strukturalne lingvistike Ferdinanda de Saussurea. Kasnije Chomsky s generativnom gramatikom i tendencijom proučavanja jezične kompetencije kod čovjeka, otvara novi pristup u proučavanju fenomena jezika. Poslije Drugoga svjetskog rata intenziviraju se lingvistička istraživanja i zahvaćaju znanstvena područja izvan lingvistike, kao što je sociologija, antropologija, psihologija.

Predmetom istraživanja postaju i manje poznati jezici, dok se oni poznati proučavaju u skladu s novim znanstvenim idejama u procesu jezične komunikacije o međusobnoj povezanosti jezičnih i društvenih pojava. Na taj način javlja se sociolingvistika kao disciplina čiji je osnovni predmet izučavanja jezik i društvo (Fishman, 1978: 7-15).

Povezanost jezika i društva bila je i ranije predmetom proučavanja, jer jezik bez pripadnika članova društvene zajednice koji su i njegovi nositelji, nije bilo moguće promatrati. Jezik i govor su glavno sredstvo komunikacije među ljudima, jer se jezikom između ostaloga definira i prenosi kultura. Jezična uporaba i jezično ponašanje prožimaju kulturu i prožeti su kulturom kroz komunikacijsku ili manifestativnu funkciju jezika. Ona osnovna, komunikacijska daje jeziku društvenu sposobnost govora, dok je manifestativna funkcija važan čimbenik identifikacije: etničke, klasne i drugih (Grbić, 1998: 184).

Identificirati se prema jeziku kroz povijest dugu pet stoljeća za moliške Hrvate značilo je biti drugačiji i kao takav biti primijećen u okruženju, ali u isto vrijeme i pripadati zajednici, biti dio grupe i osjećati se zaštićenim. Jezik je kroz povijest ove zajednice uvijek imao dvostruku funkciju: distinktivnu prema van i integrativnu prema unutra. On je bio sredstvo pomoću kojeg se zajednica integrira, ali i diferencira (Grbić, 2004: 238).

Bez obzira na zastupljenost nekog jezika u društvu, njegovu rasprostranjenost ili veličinu, niti jedan jezik nije tako ograničen da se njime ne bi mogla izraziti cijela kultura koja mu pripada, a on je uvijek preduvjet za razvoj kulture kao cjeline (Sapir, 1984: 23-40). Kao najznačajnije obilježje identiteta jezik je važan iz više razloga. Prvi i osnovni je komunikacija, održavanje i uspostavljanje odnosa te prenošenje vrijednosti. Prema Sapiru svaki jezik je psihološki uvjetovan već zbog toga što se usvaja u prvim godinama života, postupno i u skladu s aktualnim kontekstom i okruženjem, a to je obitelj s oznakama zajedništva, vezanosti, sigurnosti i zaštićenosti. U svakoj zajednici postojanje jednoga zajedničkog govora služi kao moćan simbol društvene solidarnosti onih koji tim jezikom govore, ali i kao sredstvo za očuvanje i prenošenje kulture, a sadržaj svake kulture moguće je izraziti vlastitim jezikom.

Istraživanjem procesa revitalizacije identiteta moliških Hrvata, pokazalo se da je u toj zajednici poezija proizašla kao umjetnički sadržaj njihove kulture. Pojedinci su pisanjem pjesama na dijalektu koji je bio u gašenju, spontano reagirali na poticaje koji su dolazili izvana i došlo je do buđenja interesa prema vlastitom podrijetlu, jeziku, tradiciji i kulturi. Na osnovama jednoga pokrenutog časopisa iz 1967. godine, „Naš jezik“ razvio se kasnije niz

stvaralačkih aktivnosti cijele zajednice, a to su redoviti godišnji natječaji u pisanju poezije i proze na mjesnom govoru, bogata izdavačka djelatnost, književne večeri i susreti. U osnovi cijeloga procesa revitalizacije nalazi se riječ, govor, jezik i pojedinac kao pokretač i nositelj promjene.

Upravo u tom kontekstu Sapirova poimanja jezika kao sredstva za očuvanje kulture, bavit ćemo se i moliškohrvatskim govorom kao najznačajnijim elementom u procesu revitalizacije identiteta ove manjinske zajednice na jugu Italije.

U uvodnom dijelu predstavlja se predmet samoga rada, a to je kultura brojčano ugrožene manjinske zajednice te proces oživljavanja identiteta koji je najsnažnije izražen kroz jezik i jezične prakse.

U prvom dijelu definirat će se ciljevi rada i hipoteze te polazište na kojem se bazira prikaz procesa revitalizacije, stanja i statusa ove hrvatske manjine. Drugi dio sadrži i teorijsko-terminološki okvir u kojem su predstavljeni neki od teoretičara s područja etnologije, sociologije, lingvistike i kulturne antropologije, čije teorije su od značaja i važnosti za temu ili za način interpretiranja kulturnoantropoloških sadržaja. Isto poglavlje obrađuje i osnovne terminološke odrednice koje su polazište rada i istraživanja, a to su *identitet*, *kultura*, *jezik*, *jezično-govorna situacija*, *manjinska zajednica*. U drugom dijelu također je predstavljena i metodologija studijskog i terenskog istraživanja.

Sadržaj drugoga poglavlja obuhvaća pregled dosadašnjih istraživanja o moliškim Hrvatima od strane hrvatskih, ali i talijanskih putopisaca, svećenika, književnika i znanstvenika, a koja su uvijek bila usmjerena na traganje za mjestom njihova podrijetla. U tom poglavlju obrađena su i neka obilježja moliškohrvatskoga govora, štokavsko-ikavskog s elementima čakavskog.

Politički status manjinske zajednice danas u Italiji sadržan je u trećem poglavlju. Polazište je Ustav Republike Italije, zatim oni republički i regionalni zakoni koji su važni za položaj manjine u Italiji. U ovom dijelu posebno je značajan kontekst vremena, a to je konstituiranje Republike Hrvatske kao samostalne države i proces europskih integracija. Iz prvoga povijesnog događaja proizašli su ugovori i sporazumi između dviju zemalja, Italije i Hrvatske. Iz procesa europskog ujedinjenja proizašao je također niz dokumenata koji se odnose na važnost očuvanja manjinskih jezika i kultura. Najvažniji dokument za moliške Hrvata kao povijesnu jezičnu manjinu je „Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima iz 1992. godine“.

Slijedom ovih zakona i uredbi moliškohrvatska manjina realizira određena prava i mogućnosti, najviše kroz lokalnu zajednicu i tijela uprave, izvođenjem projekata i programa koji su joj dodijeljeni. Na taj način ova zajednica se osuvremenila i radom svojih članova uključila u nove mogućnosti obnavljanja, čuvanja i promoviranja vlastitoga identiteta. Upravo takav, suvremeni način djelovanja opisan je u četvrtom poglavlju ovoga rada i jednim dijelom predstavlja ulazak zajednice u postupke revitalizacije vlastite kulture.

U petom poglavlju obrađen je povijesni trenutak oživljavanja kulturnog i društvenog života te zanimanja za vlastiti identitet unutar zajednice. Za to su od posebne važnosti bile društveno-političke okolnosti toga vremena u Europi i na prostorima bivše države *z' one bane mora*. Vrijeme je to kasnih šezdesetih godina 20. stoljeća kada su uspostavljeni prvi kontakti sa zajednicom Hrvata na jugu Italije, a sve što je uslijedilo bilo je rezultat buđenja, trajanja i na kraju gašenja „Hrvatskoga proljeća“.

Šesto poglavlje posvećeno je radu i djelovanju značajnoga pojedinca, osobi koja je zajednicu kao sačuvanu jezičnu manjinu počela mijenjati uvodeći u nju nove vrijednosti. Te vrijednosti su obrazovanje i znanje o vlastitom podrijetlu, jeziku, tradiciji i kulturi, a to je bilo polazište na kojem je Agostina Piccoli započela promjene u zajednici. Šesto poglavlje posvećeno je njezinom životu i radu s naglaskom na prikupljanju podataka za izradu rječnika koji predstavlja prekretnicu, jer od njegova objavljivanja osim govora i jezika moliški Hrvati sve više ostavljaju i pisani trag svoje kulture, uglavnom u poeziji, a nešto i u prozi. Nadovezuje se prikaz rada Zaklade „Agostina Piccoli“, koju je nakon smrti supruge osmislio i vodi angažirani pojedinac, Antonio Sammartino. Zaklada osim izložbi, predavanja, literarnih natječaja i večeri poezije ima i bogatu izdavačku djelatnost koja je sva predstavljena u ovom poglavlju.

Prikaz običaja moliških Hrvata koji se i danas njeguju, bilo da su revitalizirani kroz zadnjih dvadesetak godina ili su imali svoj kontinuitet održavanja, nalazi se u sedmom poglavlju. Sadržaj je podijeljen prema geografskoj pripadnosti, odnosno prema svakom od tri hrvatska sela: Mundimitar, Kruč i Filič, s naglaskom na običajima Mundimitra u kojem je provedeno i istraživanje na terenu.

Osmo poglavlje je u potpunosti posvećeno analizi terenskoga istraživanja i predstavljanju rezultata. S obzirom na metodologiju kvalitativnog istraživanja uz primjenu metode dubinskog polustrukturiranog intervjua, korišten je narativni oblik interpretacije rezultata prema tematskim cjelinama iz intervjua. Dobiveni su glavni markeri identiteta, izdvojena su

četiri, od strane samih članova zajednice (iznutra) i četiri markera koji su izdvojeni od stanovnika iz okruženja, kao vanjski. Kompatibilni su u dva identitetska obilježja.

Posljednje, deveto poglavlje nazvano je rasprava, jer se u njemu komentiraju sve teme iz istraživanja, a posebno jezično-govorna situacija sa svojim specifičnostima koje su uočene na terenu. U ovom poglavlju zaključno se postavljaju neke zakonitosti s obzirom na govorne prakse i njihovu generacijsku zastupljenost. Nakon toga se iznosi rasprava o postavljenim hipotezama i njihovoj održivosti uz predočene argumente. Deveto poglavlje, ali i cjelokupni rad završava prijedlogom općeg modela za revitalizaciju ugrožene manjinske zajednice. Taj model je proizašao iz analize postupaka i radnji koje je kroz gotovo tridesetogodišnje razdoblje u praksi primjenjivala zajednica moliških Hrvata.

Zaključak sadrži mjerljive i nemjerljive ishode procesa revitalizacije ove manjinske zajednice, kao i prijedloge tema koje bi trebale biti predmetom daljnjih istraživanja.

2. CILJEVI RADA I TEORIJSKO-TERMINOLOŠKI OKVIR

2.1. Ciljevi rada

Ovaj rad bavi se pitanjem revitalizacije identiteta hrvatske manjinske zajednice u Italiji, moliških Hrvata, kroz aktivnosti usmjerene na očuvanje jezika, tradicijske i suvremene kulture od druge polovice 20. stoljeća do danas. Polazište su dosadašnji povijesni, filološki i etnološki radovi koji su se bavili podrijetlom, jezikom i običajima moliških Hrvata. Na toj interdisciplinarnoj osnovi, a uz pomoć recentnih metoda i teorijskih pristupa istraživanja identiteta, gradit će se kulturnoantropološki prikaz procesa revitalizacije, stanja i statusa ove hrvatske dijasporske zajednice. Također će se pokušati utvrditi koliko je suvremeni trenutak u kojem se revitalizira moliškohrvatski identitet u skladu s manjinskim politikama Europske unije, politikom Italije prema manjinama i politikom Republike Hrvatske prema dijaspori.

Cilj disertacije je izraditi kulturnoantropološki prikaz stanja i statusa moliškohrvatske zajednice te istražiti spoznaje o procesima revitalizacije njezina identiteta od kraja 20. stoljeća do danas.

Hipoteze su sljedeće:

H1 – oživljavanje manjinskog identiteta u direktnoj je pozitivnoj korelaciji s ulogom i značajem osviještenog i obrazovanog pojedinca – pripadnika manjine

H2 – jezične politike Europske unije u procesu europskih integracija pozitivno utječu na revitalizaciju zajednice i jezika koji je u izumiranju

H3 – proaktivna uloga matice zemlje doprinosi obnavljanju i očuvanju manjinskog identiteta

Pri tome će se promatrati:

1. Markeri identiteta unutar moliškohrvatske zajednice.

2. Markeri identiteta kojima ih označavaju nehrvatski pripadnici lokalne i šire zajednice te njihova eventualna ne/kompatibilnost.

3. Uloga i značaj Europske unije.

Temi revitalizacije manjinskih zajednica u okviru Europske unije u ovom se radu pristupa iz perspektive razvoja identiteta i poduzetnosti kao temeljnih okosnica uspješnoga suživota. Rad će biti prvo sustavno istraživanje moliških Hrvata kao primjera hrvatske dijaspore s etnološkoga i kulturnoantropološkog aspekta. Utvrdit će se presudni čimbenici za obnovu

identiteta manjinske zajednice koja je u izumiranju te koliki utjecaj na revitalizaciju može imati osviješten i obrazovan pojedinac.

Teorijska uporišta i istraživanje u okviru ovoga doktorskog rada, pokazat će način usustavljanja, identificiranja i opisa markera identiteta manjinske zajednice u odnosu na smjernice javne politike, što predstavlja temeljni znanstveni doprinos ovoga rada. Način revitalizacije moliškohrvatskoga identiteta poslužit će kao model za mogući razvoj ostalih manjinskih zajednica unutar Europske unije. Time ovaj rad može potaknuti ustanove i institucije Republike Hrvatske na što uspješnije kreiranje politika prema dijasporskim zajednicama, što predstavlja temeljni društveno korisni doprinos rada.

2.2. Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja ove disertacije je ponovno oživljeni identitet hrvatske manjinske zajednice u Italiji. Stoga je za prvi metodološki postupak odabran kulturnoantropološki prikaz procesa revitalizacije stanja i statusa zajednice. Prikaz revitalizacije stanja uključuje više elemenata: prikaz uporabe moliškohrvatskog dijalekta, rad na objavi knjiga i zbirki poezije, obnavljanju običaja, provedbi projekata i analiziranju uloge značajnih pojedinaca, rad na postavljanju izložbi, organiziranju skupova i svih oblika manifestiranja tradicijske kulture iz života zajednice. Drugi prikaz, a to je status moliških Hrvata, obuhvaća položaj ove manjine u okviru talijanskoga Ustava te općih i regionalnih zakona. Isto tako obuhvaća i njihovu aktivnost kroz druge mogućnosti oživljavanja identiteta, kao što su europski programi i projekti u lokalnoj sredini te rad civilnoga društva koje zajednica prakticira.

Cilj je utvrditi i faktore koji su utjecali na revitalizaciju njihova identiteta u danim povijesnim okolnostima. Stoga se primjenjuje metodologija kvalitativnoga etnografskog istraživanja koja uključuje metodu studijskoga rada i terenskog istraživanja. Prema potrebi koriste se tehnike analize teksta, studije slučaja, polustrukturiranoga dubinskog intervjua uz audiosnimanje, tehnike sudioničkog promatranja, nenametljivog procjenjivanja, neformalnih razgovora, vođenje dnevnika i bilješki radi opservacija o ljudima na terenu (Potkonjak, 2014:13-16).

U procesu prikupljanja empirijskih podataka u metodologiji kvalitativnoga etnografskog istraživanja postoje tri faze. U prvoj fazi se prikupljaju izvorne informacije i stvara se izvorna građa, u drugoj se iz izvorne građe izdvajaju podatci koji služe za strukturiranje materijala, a u trećoj fazi se na osnovi relativno homogenih i uzajamno usporedivih podataka oblikuju iskustvene evidencije, vrednuju se te izvode generalizacije. U okviru tog postupka su dubinski

intervju i sudjelujuće promatranje legitimne tehnike kvalitativne metodologije rada, jer verbalni i opservacijski pristup imaju važnu ulogu u toj vrsti istraživanja. Također je pretpostavka da se subjektivna značenja teško mogu izvesti iz drugih tehnika prikupljanja podataka (Halmi, 2003: 318)

2.2.1. Opis metodoloških postupaka i način prikupljanja podataka

Istraživanje za doktorski rad provedeno je u dva dijela. Prvi dio sastoji se od studijskoga rada za koji su korištene dvije metode: analiza sadržaja i studija slučaja. Obje metode su primijenjene pri istraživanju rada Zaklade „Agostina Piccoli“ te svih njezinih objavljenih izdanja, kao i pri istraživanju uloge i značaja osobe Agostine Piccoli, njezinog stručnog i znanstvenog doprinosa radu zajednice, a time i procesu revitalizacije. U kasnijoj fazi istraživanja i za ove dvije teme korištena je tehnika narativnog intervjua. Osnovni postupak studije slučaja sastoji se u sagledavanju važnih aspekata pojave ili situacije u kojoj je predmet proučavanja, u ovom slučaju pojedinac i zajednica. Cilj primjene ove metode je dubinsko ispitivanje i intenzivno analiziranje određenog fenomena, gdje proučavanje jednoga slučaja pruža uvid u cjelokupnu zajednicu (Halmi, 2005). Studijski rad kao druga metoda predstavljao je pripremnu fazu terenskom istraživanju, jer su prikupljeni podatci odredili vrstu intervjua i pitanja, a prema prikupljenim informacijama određene su osobe koje će se ispitati u svojstvu kazivača.¹ Tehnike korištene u metodi studijskoga rada za cjelokupnu temu disertacije obuhvaćale su prikupljanje tekstova, filmova i tonskih zapisa o moliškohrvatskoj zajednici te njihovo čitanje i obrađivanje koje je služilo kao priprema izlasku na teren.

Drugi dio istraživanja je terenski rad koji je obavljen u pokrajini Molise, najvećim dijelom u selu Mundimitar, nekoliko kazivača je iz Kruča, dok stanovnici sela Filič nisu bili obuhvaćeni terenskim istraživanjem. Podatci su prikupljeni kvalitativnim etnografskim metodama. Na terenu su provedeni polustrukturirani dubinski intervjui u svrhu dobivanja što detaljnijeg i kvalitetnijeg uvida u mišljenje pojedinaca. Ova vrsta intervjua omogućava neposredni kontakt, sudionike se dovodi u situaciju da spontano izjašnjavaju svoje mišljenje, stavove,

¹ *Kazivač/kazivačica* je terminološko opredjeljenje autorice za svaku osobu s kojom je vođen intervju i s kojom je obavljen razgovor prema unaprijed pripremljenim tematskim cjelinama. S obzirom na veliki broj neformalnih razgovora koji je također obavljen, a koji su bili kraćeg trajanja i s usputnim sugovornicima, rabi se i naziv sugovornik ili ispitanik.

Više o specifičnostima terenskoga rada i terminološkim odrednicama *istraživač – istraživani* u Čapo Žmegač, Jasna i dr. 2006. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk. Rad govori o odnosu *istraživača* i *istraživanoga* te o senzibilitetu za istraživane kao sustvaratelje istraživačkoga projekta i o tome kakve posljedice može istraživanje imati na njih, njihove živote, ali i o mogućem utjecaju *istraživanih* na rezultate istraživanja (35-43).

osjećaje. Za takav postupak važno je da se ispitivanje ne vodi samo slijedom pripremljenih pitanja, već se usmjerava na određeni problem koji je već prije formuliran (Halmi, 2005:319-327).

Kao polazište u pripremi izlaska na teren poslužila je „Osnova za sabiranje građe o narodnom životu“ Antuna Radića². Svi intervjui postoje u audiozapisima koji su naknadno transkribirani, a zatim tematski analizirani. Većina audiozapisa je na talijanskom jeziku, dio je na hrvatskom, a pojedini dijelovi zapisa sa starijim kazivačima su na moliškohrvatskom dijalektu. Radi jasnoće u komunikaciji intervjui su vođeni na talijanskom jeziku, ali tijekom intervjua pojedini kazivači, najčešće starije dobi, spontano su prelazili na moliškohrvatski dijalekt. Na hrvatskom jeziku vođena su tri intervjua: s predsjednikom Zaklade „Agostina Piccoli“, sa studenticom Francescom Sammartino i s gradišćanskom Hrvaticom Renatom Blascetta BuzECKi.

Glavni cilj analize intervjua je utvrđivanje markera moliškohrvatskog identiteta od dviju različitih skupina ispitanika. Prvu, za koju je izrađen *Upitnik A*, sačinjavaju moliški Hrvati, s kojima je obavljeno sedamnaest intervjua, a drugu skupinu, obuhvaćenu *Upitnikom B*, čine nehrvatski pripadnici lokalne i šire zajednice s kojima je obavljeno deset intervjua. To su uglavnom Talijani koji žive u selu, neki od njih su vezani udajom ili ženidbom za člana moliškohrvatske zajednice. Oni ne govore moliškohrvatskim dijalektom, osim jedne osobe koja je gradišćanska Hrvatica, ali nekoliko njih navodi da ga mogu djelomično razumjeti.

Svi razgovori snimani su diktafonom, ali ispitivačica je u isto vrijeme po potrebi vodila bilješke o kazivačima. Događalo se da je više osoba sudjelovalo u razgovoru, u bilješkama su bili podaci o njihovoj rodbinskoj vezi, ili zabilješke o primijećenim reakcijama koje tonski nisu mogle biti zabilježene, a predstavljaju rezultate nenametljivog procjenjivanja. Razgovori su najčešće vođeni u neformalnoj atmosferi, nekoliko ih je vođeno u mjesnom kafiću ili u domu kazivača, a neki razgovori su vođeni na ulici, ispred kuća gdje u ljetno vrijeme stanovnici obično sjede i razgovaraju³. Osim zabilješki koje su vođene tijekom razgovora,

² *Osnova* Antuna Radića bila je polazište na koji način će se tematski organizirati upitnici i na koje detalje se treba usmjeriti. Iz *Osnove* su posebno značajne bile upute o jeziku iz kojih su formulirana pitanja: *Kako jezik nazivaju sami stanovnici, kako stranci? Kako se pozdravljaju međusobno stranci i domaći, a kako samo domaći? Koje svetkovine slave samo Hrvati, a koje zajedno s Talijanima, kako se za njih spremaju? Kako govore međusobno?* Na terenu je upitnik pokazao da su nekada i Talijani, a posebno njihova djeca govorila moliškohrvatski i da je to bilo uobičajeno.

³ Većina razgovora bila je unaprijed dogovorena, a kazivači su bili informirani s kojim ciljem se istraživanje provodi i da će se svi prikupljeni odgovori koristiti u znanstvene svrhe. Neki razgovori su obavljani bez pripreme

autorica je redovito svaki dan pisala dnevnik iz kojega se kod obrade podataka iščitavao slijed događaja, posjete raznim mjestima, sudjelovanje u mnogobrojnim *feštama*. Dnevnik je korišten i za svakodnevno organiziranje rada na terenu, ali i kao vrijedan izvor osobnih zapažanja ili primjedbi o nekim ljudima i događajima. Tek po povratku s terena, a tijekom obrade podataka takve informacije bile su značajne kao povezni faktor za određena kazivanja. Intervjuima su obuhvaćene sve dobne strukture ispitanika, najmlađa kazivačica imala je 18 godina, a najstarija 84. Spolna zastupljenost ispitanika na terenu bila je 50% muškaraca i 50% žena, bez prethodnog planiranja. Po zanimanju kazivači su učenici, studenti, domaćice, umirovljenici, dvije učiteljice, jedan glazbenik, pravnik, vlasnik poljoprivrednog gospodarstva, vozač, a jedna osoba diplomirala je jezike.

Od svih šesnaest kazivača iz moliškohrvatske zajednice, njih troje danas ne žive u rodnom selu nego u Bologni, Veneciji i u Zagrebu. Ostalih četrnaest žive u Mundimitru ili u Kruču, uz napomenu da učenici i studenti putuju svakodnevno u školu izvan Mundimitra (njih četvero), a ostalo su umirovljenici, domaćice i jedna zaposlena osoba u *Sportello linguistico* u Kruču. Od deset kazivača nehrvatskog podrijetla njih devet je Talijana i jedna je gradišćanska Hrvatica. U toj skupini su dvije moliškohrvatske snahe i jedan zet koji s obiteljima žive u Mundimitru, ostali žive izvan sela.

2.2.2. Nepredvidive negativne i/ili pozitivne istraživačke situacije

Glavna pitanja i teme koje su se istraživale unaprijed su bile pripremljene u seriji od tri *Upitnika: A, B i C*, od kojih je svaki bio namijenjen određenoj skupini ispitanika. *Upitnici A i B* već su spomenuti, dok je *Upitnik C* bio tematski usmjeren i sadržavao je okvirna pitanja o životu i radu osobe Agostine Piccoli kao i pitanja o osnivanju i radu Zaklade. Za obje teme je glavni kazivač bio Antonio Sammartino. Tehnike intervjuja za ove dvije teme nešto su se razlikovale. Primijenjeni su narativni intervjui koji predstavljaju drugi oblik kvalitativno usmjerenog razgovora i manje su standardizirani od dubinskog ili problemski usmjerenog intervjuja iz *Upitnika A i B*. Postupak se sastoji u tome da se sudionika ne suočava izravno s pripremljenim pitanjima, već ga se potiče da slobodno pripovijeda.

Osnovna je zamisao da postoje subjektivne strukture značenja koje u slobodnoj naraciji ili pripovijedanju dolaze do izražaja, a koje se pri sistematskom ispitivanju ne

i prethodnog dogovora s ispitanicima koji su se zatekli na javnom prostoru, a ispitivačica je procijenila da bi mogli biti zanimljivi kao kazivači. Općenito u zajednici vlada pozitivan odnos prema istraživačima i svakoj vrsti 'upita' ili razgovora koje pripadnici zajednice doživljavaju kao interes prema njihovoj kulturi i uvijek rado surađuju i odazivaju se na poziv.

bi manifestirale. Potrebno je naglasiti da narativni intervju spada u tzv. metode personalnog iskustva, u okviru kojih se posebno ističu tzv. „životne priče“ (Halmi, 2005: 325).

Takav oblik intervju bio je idealan za biografiju Agostine Piccoli i okolnosti koje su uslijedile oko osnivanja Zaklade, jer u narativnom intervjuu sudionici „pripovijedaju“ o svojem životu dok istraživač opisuje takav život, interpretira njihove prikaze i piše o nečijem životnom iskustvu. Svrha narativnog intervju je da istraživač preko slobodnog pričanja sudionika može doprijeti do dubljeg subjektivnog značenja nečije „životne priče“, koja se ne bi otkrila kroz standardizirani ili visokostrukturirani intervju (Halmi, 2005: 326).

Iako je autorica očekivala da će odgovore na pitanja o motivima dolaska studentice Piccoli 1981. godine u Zagreb, podatke o osobama i događajima koji su utjecali na njezinu odluku o studiranju hrvatskoga jezika dobiti od prijatelja i rodbine na terenu, to se nije dogodilo. Na taj način je važan dio disertacije, a to je značaj i uloga Agostine Piccoli, kao dio njezine biografije ostao bez odgovora na ključna istraživačka pitanja. Po povratku iz Italije odgovor na glavno pitanje o osobama koje su utjecale na mladu studenticu i njezino formiranje osobno i profesionalno, istraženi su u Hrvatskoj za što je bilo potrebno obaviti dodatne intervju. S tim ciljem naknadno je izrađen glavni okvir tema koje je trebalo istražiti i koje su obuhvaćene razgovorima, kako bi se dobio uvid tko je sve i na koji način utjecao na osobno i profesionalno formiranje Agostine Piccoli. Postavljene su smjernice i okvirna pitanja prema kojima su se vodili razgovori, postojao je plan s mogućnošću njegova proširivanja i produbljivanja ovisno o tijeku razgovora i raspoloživosti sugovornika, ali je ostavljena mogućnost da sugovornici proširuju teme vlastitim mišljenjem koje je bazirano na iskustvu poznavanja osobe. U ovom dijelu ostavljeni su narativni oblici izražavanja koje je autorica samo usmjeravala potpitanjima. Ovom vrstom otvorenih intervju obuhvaćeno je devet sugovornika / kazivača i svi su osobno poznavali Agostinu Piccoli. Dvije osobe su iz njezinog privatnog okruženja iz 1981. godine, kada je tek stigla u Zagreb, a dvije su bivše kolegice sa studija s kojima je izgradila prijateljski odnos tijekom godina studiranja. Sve četiri osobe imale su značajan utjecaj na cjelokupno formiranje Agostine Piccoli kao osviještene pripadnice hrvatske manjine iz inozemstva. Upravo zbog potrebnih saznanja o stručnom, jezičnom, odnosno dijalektološkom doprinosu u istraživanju govora moliških Hrvata koja je ostvarila Agostina Piccoli, istu vrstu otvorenih intervju autorica je obavila s još pet osoba koje su je u to vrijeme poznavale, surađivale s njom, ili su joj bili mentori u radu i objavljivanju znanstvenih radova. Dodavanje intervju nakon terenskoga istraživanja bilo je

nešto što autorica nije predvidjela i bila je to jedna od prvih metodoloških poteškoća s kojom se kao istraživačica susrela.

Nasuprot navedenom primjeru nepredviđenih poteškoća tijekom terenskoga istraživanja, istraživačica se susrela i s inverzijom u predviđanju poteškoća. Prije odlaska na teren u fazi pripreme, kod sastavljanja pitanja i formuliranja intervjua predviđeni su mogući problemi prilikom ulaska u istraživanu zajednicu i stvaranja inicijalnih kontakata. Iako se autorica prethodno upoznala s predsjednikom Zaklade s kojim je dogovorila boravak u Mundimitru kao i pomoć pri dogovaranju susreta, nije bilo moguće predvidjeti način na koji će članovi zajednice reagirati na prisutnost istraživačice i potrebu za velikim brojem intervjua koji su bili u planu. Postojala je objektivna skepsa koliko će članovi zajednice biti spremni na suradnju i otvorenost koja se od njih očekivala, stoga je radi olakšavanja rada na terenu prethodno obavljena dobra priprema u tehnici i priručnom materijalu za bilježenje svih važnih susreta i zapažanja. Prvi pristup sugovornicima ostvaren je već prvoga jutra u kafiću koji je središnje mjesto okupljanja, jer je i jedini ugostiteljski objekt u selu. Nakon razgledavanja i šetnje po Mundimitru, istraživačica se zaputila na mjesto gdje su bili okupljeni mještani i započela spontani razgovor u koji su se ubrzo uključili svi prisutni. Olakšavajući element u cjelokupnom terenskom istraživanju bio je talijanski jezik kojim se istraživačica služila u komunikaciji s pripadnicima zajednice s obzirom na to da moliškohrvatski dijalekt ipak predstavlja poteškoću u razumijevanju. Taj dan je uspostavljen prvi kontakt s mještanima i dogovoreni su kasniji susreti za snimanje intervjua. Za većinu razgovora posredovao je predsjednik Zaklade i njegova supruga koji su dogovarali susrete. Takav dogovoreni susret bio je sa skupinom *KroaTarantata*, na razgovor su u dogovoreno vrijeme došli svi članovi grupe koji su se zatekli u selu, a čiji odgovori su izuzetno značajni, jer se radi o generaciji mladih članova zajednice. Mogući problemi koji su se očekivali u obliku otpora, odbijanja suradnje ili neradog sudjelovanja u intervjuima, nisu zabilježeni niti u jednom slučaju. Dobrom odazivu ispitanika značajno je doprinijela suradnja s predsjednikom Zaklade „Agostina Piccoli“ te ugled koji on uživa među članovima zajednice. Ovdje je uloga *posrednika* bila izuzetno važna zbog lakšeg ulaska u zajednicu i povjerenja koje je istraživačica stekla kod svih članova.

2.2.3. Između uloge „stranca u selu“ i uloge „insajdera“

Prilikom planiranja terenskog istraživanja, autorica je pretpostavila da će njezin položaj u zajednici koju istražuje biti položaj „stranca u selu“, s obzirom da je prvi puta odlazila u

istraživanu zajednicu koja je i geografski na području druge države. Već kod uspostavljanja prvih kontakata s članovima zajednice u mjesnom kafiću čiji naziv je „Dobar“, došlo je do stvaranja povjerenja, prvih intervjua i jasnih naznaka da će članovi zajednice rado pristupiti svakom obliku zatraženog razgovora. Za vrijeme boravka istraživačice na terenu, odvijale su se ljetne *fešte* i svečanosti u kojima sudjeluje cijela zajednica, stoga je zbog dostupnosti većeg broja kazivača istraživanje planirano upravo u tom razdoblju. Boravak na terenu trajao je dva tjedna i tijekom prvih nekoliko dana članovi zajednice su uključili istraživačicu kao aktivnu, ravnopravnu sudionicu u pripremanje nekoliko aktivnosti koje su se odvijale u selu. Kroz zajednički rad i cjelodnevni boravak prevladane su klasične razlike između istraživača i ispitanika, a ipak nije postojala opasnost od prevelike osobne (subjektivne) angažiranosti i smanjenja distancirane (objektivne) prosudbe istraživača, jer se nije radilo o *insajderskom istraživaču*, niti o osobi s kojom su članovi zajednice imali prethodno izgrađen odnos. Tijekom uspostavljenog kontakta bilo je moguće *iznutra* promatrati sva događanja u zajednici i odnose između članova, sudjelovati u dnevnim aktivnostima, a u isto vrijeme apstrahirati podatke i bilježiti ih svim raspoloživim sredstvima (diktafon, mobitel, vođenje zabilježki, fotografiranje). Bila je to faza resocijalizacije u zajednici u kojoj stranac uči razumijevati novu kulturu u kojoj se osjeća prihvaćen, što je bilo od pomoći za kasniju interpretaciju istraživanja, odnosno nekih odgovora dobivenih direktnim pitanjima putem intervjua (Potkonjak, 2014:27-32).

Navedene su sve metode iz pripremne faze istraživanja kao i tehnike koje su korištene na terenu tijekom boravka u zajednici. Terensko istraživanje je popraćeno fotografiranjem polazeći od geografskog izgleda sela i okolice (pejzaži), arhitektonskog oblika sela (vedute), slavlja (procesije, *Večera na-našo*, *Multietnica*), pripreme za *fešte* (zajedničko kuhanje), *kurioziteti* iz svakodnevnog života Mundimitra (pokretne trgovine, voćarnica, klupe na neobičnim mjestima) te dvojezični natpisi koji se nalaze na javnim prostorima. Dio snimljenih fotografija korišten je u ovoj disertaciji.

2.3. Teorijski okvir

U ovom poglavlju prikazat će se nekoliko suvremenih teorijskih pristupa istraživanja identiteta, kulture i jezika kod različitih autora koji su se pokazali najprikladniji za potrebe ovoga rada, a to su Zygmunt Bauman, Antony D. Smith, Edward Sapir, Clifford Geertz i Benedict Anderson. Također će se terminološki odrediti osnovni pojmovi kojima se

istraživanje bavi, a to su *identitet, manjina, dijaspora, jezik i dijalekt* kao obilježje identiteta te *jezično-govorna situacija*.

Ključni pojam i polazište čitavoga istraživanja je identitet kao bit procesa revitalizacije u zajednici moliških Hrvata koji je započeo krajem 60^{ih} godina 20. stoljeća, upravo u vrijeme kada je opstanak ove manjinske zajednice bio ugrožen radi napuštanja tradicionalnoga načina života i iseljavanja u gradove. Pojedinci su tada započeli organizirani rad na očuvanju jezika i tradicijske kulture, što je na prijelazu stoljeća dobilo zamah i nastavilo se kroz novu generaciju mladih, osviještenih i obrazovanih ljudi. O fenomenu zanimanja za vlastiti identitet, propitkivanja o sebi, o vlastitom podrijetlu ali uvijek u dijaloškom obliku prema drugima i u kontaktu s drugima, progovaraju sociolozi u definiranju identiteta.

2.3.1. Zygmunt Bauman – identitet

O identitetu kao problemu koji se javlja u modernom društvu govori Zygmunt Bauman i to u kontekstu globalizacijskih promjena⁴. Za njega je globalizacija „velika preobrazba“ koja utječe na niz odnosa u društvu od državne strukture do svakodnevnih životnih situacija, ali uvijek u relaciji između *ja* i onoga *drugog*. Na taj način nužno zahvaća područje identiteta i to kolektivnoga i individualnog. Globalizacija ili kako je Bauman naziva „tekuća modernost“ predstavlja proces u kojem se identitet potvrđuje kroz nastalu krizu i slom države blagostanja, kroz krizu multikulturalizma i porast osjećaja nesigurnosti koji je po svemu tome uslijedio. Proces „dugog prijelaza“ ili „duge preobrazbe“ je sama suština globalizacije o kojoj Bauman govori kao o dimenziji u kojoj jača politika identiteta,

(..) jer se pozlaćeni kozmopolitizam i zavodljiva pokretljivost globalnih elita nalaze u suprotnosti s bijedom onih kojima nije moguće izbjeći lokalnu dimenziju. Politika identiteta stoga govori jezikom onih koje je globalizacija marginalizirala (2009:13).

Opasnosti koje proizlaze iz svega onoga što je proizvela globalizacija je strah i potreba za zaštitom i povratkom na poznato, tako da zajednice predstavljaju skloništa s obzirom na učinke globalizacije. Zbog toga Bauman naglašava da se pitanje identiteta mora ponovno pozabaviti onim što stvarno jest, a to je društveno potrebna konvencija (Bauman, 2009: 13).

Zanimanje za identitet prema Baumanu također je rezultat suvremenog doba, jer o identitetu se još prije nekoliko desetljeća nije toliko pisalo ili govorilo, osim u filozofskim raspravama.

⁴ U knjizi *Identity*. 2004. Cambridge: Polity Press. U prijevodu Mirka Petrića, 2009. *Identitet. Razgovori s Benedetto Vecchijem*. Zagreb: Pelago.

Odjednom identitet dolazi u fokus zanimanja ne samo znanstvene ili akademske javnosti, nego javnosti općenito. O tome se govori na svim razinama, raspravlja se o identitetu kao obilježju pojedinca, skupine, naroda ili jezika. Javlja se fascinacija identitetom, ali ne privlači pozornost identitet kao takav. Fascinaciju identitetom Bauman pojašnjava tumačenjem Martina Heideggera da su ljudi skloni primijetiti stvari i ispitivati ih, ili o njima razmišljati tek onda kada propadnu, nestanu ili nas na neki način iznevjere, a to je sudbina identiteta u modernom društvu.

Pitanje „nacionalnog identiteta“, koje gledano kroz prizmu Baumanove biografije ima specifičan, čak traumatičan značaj, za njega predstavlja *fikciju* koja je silom unesena u moderni život čovjeka i na taj način postala je *zadana činjenica*, ili *nedovršena zadaća*. Država u nastajanju taj je *identitet* učinila obvezom svima unutar svoga teritorija, a to je uključivalo puno prisile i uvjeravanja, jer su država i nacija bile potrebne jedna drugoj. Država je naciji garantirala kontinuitet, a nacija bez države bila je nesigurna u prošlost, sadašnjost i budućnost. Uloga države je da determinira i to je bilo sredstvo kojim je mogla oblikovati i usmjeriti ka održivosti tradiciju, dijalekte, običaje i način života te na taj način formirati jedinstvo nacionalne zajednice. Država je bila preduvjet da nacija uopće može postojati. Nacionalni identitet koji na taj način nastaje uvijek se razlikovao od drugih identiteta jer nije priznavao konkurenciju niti opoziciju, težio je striktnom, čak administrativnom razlikovanju „mi“ i „oni“ (Bauman, 2009: 20-25).

2.3.2. Antony D. Smith - nacionalni identitet

O istom pitanju, nacionalnom identitetu, ali kao kolektivnoj kulturnoj pojavi piše Antony D. Smith u „National Identity“ 1990. godine⁵. Razmatrajući višestruke identitete uočava da svaki pojedinac ima problem višestrukih identiteta i uloga, ali u različitim kategorijama. Najvažnija je kategorija spola kojom smo svi određeni, a koja se mora nužno povezati s drugim identitetima kako bi bila dio kolektivne svijesti i djelovanja. Potom je kategorija prostora ili teritorija u kojoj su lokalni ili regionalni identitet sa svojom kvalitetom kohezije. Kao treća je društveno-ekonomska, ili kategorija društvene klase koja je često pokretačka snaga političkoga djelovanja, ali ipak s ograničavajućim elementima u usporedbi s ostalim kolektivnim identitetima, kao na primjer vjerskim ili etničkim, koji u svoj prostor uključuju

⁵ Smith, D. Antony. 1991. *National Identity*. Reno, Las Vegas, London: University of Nevada Press.

više od jedne klase. To potvrđuje i povezanost vjerskih zajednica s etničkim identitetima i njihovu čestu podudarnost (Smith, 1991: 3-8).

Kod Smitha nalazimo primjere sličnosti ili snažnih veza između vjerskoga i etničkog identiteta, čak i preklapanja koja se povijesno u nekim zajednicama javljaju. Ako u tom svjetlu promatramo moliškohrvatsku zajednicu, onda primjećujemo da njezin vjerski identitet pripada kolektivnom identitetu većinske zajednice kojoj teritorijalno pripada, ali da se njezin etnički identitet ipak zadržao kao posebnost, što je uvelike rezultat diferencijacije koju je stoljećima održavalo snažno jezično obilježje koje je zajednica sačuvala kao i jezičnu sintagmu koja se prenosila generacijama kod moliških Hrvata, a to je da su njihovi stari došli *z'one bane mora*.

Govoreći o elementima nacionalnog identiteta Smith uključuje određeni osjećaj političke zajednice ili pripadanja koji ne mora biti značajan, ali ga nacionalni identitet sadrži. On se odnosi na poseban društveni prostor s kojim se pripadnici zajednice poistovjećuju i gdje smatraju da pripadaju, a takvo poimanje nacije je specifično za kulturu Zapada. Takav zapadni ili *građanski* model nacije koji uključuje prostor ili teritorij, objašnjava da mora postojati *povijesna zemlja, domovina, ili kolijevka* naroda gdje se tijekom više generacija stvara odnos između teritorija i ljudi koji na njemu žive i na taj način se uspostavlja povijesni prostor zajedničkih sjećanja. U takvom odnosu priroda sa svojim rijekama, obalama, jezerima, planinama postaje posvećena i s dubokim poštovanjem je mogu baštiniti samo oni koji su samosvjesni pripadnici toga prostora kroz više generacija, dakle naglašena je važnost teritorija. U isto vrijeme javlja se i jedan nezapadni ili *etnički* model kojim se naglašava zajednica ili kultura po rođenju, prema kojoj svaki pojedinac zauvijek ostaje pripadnik zadanoga roda i ne može ga mijenjati. Prema tome nacija predstavlja prije svega ljude istoga roda, a to naglašava narodni element. Ovako suprotstavljeni koncepti nacionalnoga identiteta kroz vrijeme su pronalazili i zajedničke elemente u nacionalističkom diskursu obaju modela, a ta zajednička obilježja su: povijesni teritorij, odnosno domovina; zajednički mitovi i povijesna sjećanja; zajednička masovna, javna kultura; zajednička prava i dužnosti svih pripadnika nacije i zajedničko gospodarstvo s teritorijalnom pokretljivošću pripadnika nacije (Smith, 1991: 9-14).

S obzirom na to da se nacija u moderno doba našla u središtu mita o nacionalizmu, A. Smith pristupa definiranju pojmova *etnicitet, etnija* ili *etnička zajednica* i *etnogeneza*. Shvaćanja pojma *etniciteta* ne samo da su različita nego predstavljaju i dvije krajnosti. Dok je za jedne

etnicitet nešto izvanvremensko, prirodno i predstavlja određenje ljudskog postojanja, za druge je on čisto situacijsko određenje koje je stvar stavova, percepcija i osjećaja, koji su podložni promjeni u danim situacijama. Između ovih dviju krajnosti nalaze se pristupi koji naglašavaju povijesna i simboličko-kulturna obilježja etničkoga identiteta, koje Smith prihvaća te definira etničku grupu kao vrstu kulturnoga kolektiviteta koji ima naglašenu ulogu mitova i povijesnih sjećanja, a koja se prepoznaje po nekim kulturnim razlikama koje sačinjavaju vjera, običaji, jezik ili institucije (Smith, 1991:20).

Ono što je kod A. Smitha zanimljivo u kontekstu teme naroda u dijaspori jest razmatranje o njihovom opstanku i onome o čemu taj opstanak ovisi. Prema Smithu, njihov opstanak ovisi o tome koliko su sposobni u društvu koje ih je primilo pronaći za sebe ekonomsku nišu. Pronalaze je obično radeći kao trgovački posrednici ili obrtnici, negdje između vojnih i poljoprivrednih elita i seljaka. Djelomično je vjera održavala njihov etnički opstanak, ali moguće je da konzervativizam umrtvi etniju i oslabi identitet. Smith navodi mehanizme koji mogu poslužiti u etničkoj obnovi: vjerske reforme, kulturno posuđivanje, narodno sudjelovanje i mitovi o etničkom izboru. Opstanak zajednice ovisi o selektivnom korištenju etničke kulture iznutra, kada naslijeđe i tradiciju jedna generacija preuzima od druge, ali u izmijenjenom obliku. Dok etnički opstanak na širem kulturnom području ne nalazi potporu u izolaciji, već u selektivnom posuđivanju i kontroliranome kulturnom kontaktu s vanjskom kulturom (Smith, 1991: 35-37). Tema opstanka etničke zajednice je glavno pitanje koje se veže uz etničku zajednicu moliških Hrvata, jer specifičnosti koje je ta zajednica kroz povijest proizvela unutar sebe, rezultat su procesa *borbe za opstanak* tijekom koje je posezala za vanjskom kulturom i stvarala rubne kontakte iz kojih je posuđivala elemente potrebne za vlastiti opstanak. Zajednica se pokazala otvorena u zadanom obliku i radi opstanka.

2.3.3. Edward Sapir – prava kultura

S obzirom na to da je jezik glavno obilježje identiteta moliških Hrvata i da su se kao zajednica očuvali zahvaljujući upravo jeziku koji je bio glavni integrativni faktor, razmotrit ćemo teorijske postavke Edwarda Sapira, lingvisti i kulturnog antropologa o *jeziku, kulturi, zajednici i običajima*.

Prema Sapiru jezik osim formalnih, normativnih, odnosno gramatičkih karakteristika posjeduje i one psihološke koje su značajne za proučavanje društvenih znanosti. Sapirovo polazište je da se sadržaj svake kulture može izraziti vlastitim jezikom i nema nikakve jezične

građe s obzirom na sadržaj ili na formu, koja ne bi simbolizirala aktualna značenja. Jedno psihološko svojstvo jezika je i činjenica da se on s iskustvom u potpunosti uzajamno prožima i može ga oblikovati, tumačiti i otkrivati. S obzirom na to da je osnovna funkcija jezika komunikacija, on ima moć socijalizacije i bez njega nije moguće priopćavanje u društvu, a na simboličkoj razini postojanje zajedničkog govora služi kao simbol društvene solidarnosti onih koji se tim jezikom služe. Samim time jezik postaje ne samo sredstvo verbalne komunikacije, već i način neverbalnog odašiljanja poruke, jer grupa postaje zaštićena zajedničkim jezikom prema van. Uloga jezika je značajna u kulturnoj akumulaciji i tradicijskom prijenosu na svim razinama društva. Veliko kulturno blago primitivnog društva prenosi se upravo u jezičnoj formi kroz brojalice, poslovice, uspavanke, molitve, narodne pjesme i pripovijetke čime jezik postaje sredstvo za prenošenje i očuvanje kulture. Sapir uspoređuje ta znanja kao sadržaje „niske“ kulture s modernom civilizacijom, odnosno „visokom“ kulturom i svim njezinim tekovinama znanja u vidu škola, knjižnica i pohranjenih riječi koje se čuvaju i sadržane su u jeziku. Smatra da su razlike koje postoje između „visoke“ i „niske“ kulture samo vanjske razlike forme i da se preuveličavaju, ali da se psihološki odnos između pojedinca i njegove kulture uspostavlja unutar svake od njih i da je jednakovrijedan (Sapir, 1984: 28-40).

Govoreći o dijalektu Sapir ga terminološki određuje kao formu govora koja se od neke druge forme ne razlikuje dovoljno da bi bila neshvatljiva za njezine korisnike, a kada se one razlikuju toliko da postanu uzajamno nerazumljive i da izgube vezu, onda se koristi termin *jezik* umjesto *dijalekt*. Termin *manjinski jezik* odnosi se na potpuno različitu formu govora koju koristi neka manjinska zajednica koja je naseljena unutar političkog okvira druge nacije, a kao takve jezike navodi baskijski iz jugozapadne Francuske i sjeverne Španjolske, ili bretonski jezik u Bretagni. Jezik je u svakom društvu najvažniji komunikativni proces, a Sapir naglašava da i jezik jednog primitivnog društva također predstavlja pouzdan i potpun stvaralački potencijal referencijalne simbolike kao i kakav rafinirani poznati jezik. Prema njegovom mišljenju za teoriju komunikacije to znači da je sustav sporazumijevanja ljudi jednako pouzdan, složen i raznolik u svakom društvu, bilo ono primitivno ili složeno i sofisticirano (Sapir, 1984: 66-69).

Posebno mjesto u razmatranjima Edwarda Sapira ima kultura kao i različita shvaćanja i značenja koja joj se pridaju. Prvo je shvaćanje kulture kao materijalnoga ili duhovnog društveno naslijeđenoga elementa u životu čovjeka koji su podudarni s bićem samoga čovjeka, jer i u primitivnim društvima ljudi žive u svijetu koji se odlikuje mrežom tradicionalno čuvanih navika, stavova i postupaka. Preko *tradicije* i *društvenog naslijeđa* sve

ljudske skupine su *kultivirane*, samo na različitim stupnjevima složenosti i na različite načine. I u ovom slučaju se izraz „viši“ ili „niži“ ne odnose na vrijednosnu ili moralnu ljestvicu, već na stupnjeve u povijesnom razvitku (Sapir, 1984: 85-95).

Upravo zbog različitih tumačenja *kulture*, kao i različitog shvaćanja toga termina, Sapir daje definiciju *prave kulture* i razrađuje što ona sve podrazumijeva. Utvrđuje da je prava kultura savršeno moguća u svakom tipu ili na svakom stupnju civilizacije, ali isto tako se *lažnu ili patvorenu kulturu* može pronaći u društvima prosvjećenosti i blagostanja, jednako kao i u društvima siromaštva, bijede i neznanja. *Prava kultura* ne treba biti ni visoka niti niska, ona je jednostavno uravnotežena i harmonična. Takva kultura predstavlja bogatstvo različitosti koje odražavaju jedinstven i dosljedan stav prema životu i u kojoj se smisao svakoga elementa civilizacije ogleda u vezi sa svim drugim elementima. To je kultura koja je istinska i nema potrebu biti sredstvo za ostvarenje nekoga cilja ili stvarati samo privid postojanja etičkih normi. Svaki pojedinac mora zadovoljavati svoje stvaralačke i emocionalne potrebe i to treba biti glavna djelatnost pojedinca. Upravo stoga je prava kultura i unutrašnja, jer djeluje od pojedinca prema određenim ciljevima. Isto tako ne postoji korelacija između stupnja civilizacije i vjerodostojnosti kulture koja je njezin sastavni dio, što znači da civilizacija predstavlja samo kvantitativni pojam koji definira vanjske uvjete za rast ili opadanje kulture. Do rastakanja sustava kulturnih vrijednosti dolazi kod svake duboke promjene u razvoju civilizacije, posebno kod značajnih ekonomskih pomaka. U takvim razdobljima stari oblici kulture nastoje se održati prilagođavajući se novim uvjetima (Sapir, 1984: 97-104). U kontekstu ovih Sapirovih teorijskih razmatranja promatrat ćemo i zajednicu moliških Hrvata koja je kao manjinska kultura opstala u širem okruženju većinske talijanske kulture, a doživjela je značajne promjene u smislu ugroze, od vremena poslijeratne industrijalizacije 60^{ih} godina u Italiji. Tada je prirodni način života kojim su živjeli moliški Hrvati kao poljodjelci, postupno bio zamijenjen novim načinima privređivanja i iseljavanjem u gradove. Faza je to u kojoj, prema Sapiru, civilizacija kao cjelina napreduje, a kultura se mijenja ili nestaje, što nosi i duhovni nesklad za pojedinca. On više ne nalazi ispunjenje u svome životu poljodjelca koji je za njega predstavljao cjelinu u svakom segmentu: privrednom, društvenom, vjerskom, čak i estetskom. Bio je to život ispunjen istinskim sadržajem u kojem je svaki pojedinac imao aktivnu, stvaralačku ulogu u vlastitom životu i funkcioniranju svoje kulture. Nakon što je postupno napušten tradicionalni način života, ekonomski dio, odnosno privređivanje odvojeno je od njegove duhovne komponente i pojedinac se našao ogoljen i odvojen od smislenoga rada u kojem bi se realizirala njegova kulturna pripadnost. U takvim uvjetima postupno se stvara

novi oblik kulturnoga djelovanja manjinske zajednice, ali sa svrhom umjetnoga očuvanja vrijednosti koje su zbog civilizacijskoga skoka prestale biti sastavni dio dotadašnjega načina života. Prema Sapiru pojedinac se veže uz kulturna dobra društva iz kojega potječe, jer iz njih crpi poticaje i usmjerenja za život općenito kao i za vlastitu realizaciju u društvu. Stoga kultivirani pojedinac ne treba odbacivati prošlost s prezirom nego treba poštivati djela prošlosti i u njima prepoznavati izraz ljudskoga duha koji mu je blizak i na taj način prošlost postaje važna za sadašnjost i budućnost svake osobe.

Prema Sapiru specifičnost razvoja kulture leži u činjenici da ona svoje najveće domete postiže u relativno malim skupinama. Članovi tih skupina između sebe imaju neposredan duhovni dodir koji je dio zajedničkoga naslijeđa, najčešće je verbalno nedefiniran, ali je prisutan u idejama i kolektivnom sjećanju zajednice. Ovdje Sapir navodi primjere malih, kulturno samostalnih skupina kao što su bile Atena u doba Perikla, Rim u doba cara Augusta te samostalni gradovi-državice u Italiji krajem srednjeg vijeka (Sapir, 1984:120). Međutim, moguće je ovu teorijsku postavku primijeniti i na neke manje poznate zajednice. Važno je da one unutar sebe njeguju zajedničko kulturno naslijeđe iz kojega se dalje stvaraju novi obogaćeni kulturni sadržaji koji nose rukopis članova zajednice. Elemente ovakvog razvoja kulture nalazimo i u maloj zajednici moliških Hrvata, koja je bogata zajedničkim kulturnim naslijeđem u kojem su pohranjeni osjećaji, ideje i sjećanja svih njezinih članova. Oni sva ta prešutna zajednička znanja konkretiziraju pišući poeziju na sačuvanom moliškohrvatskom dijalektu, glavnoj kulturnoj poveznici cijele zajednice. Ako za pojašnjavanje fenomena moliških Hrvata uzmemo definiciju kulture Edwarda Taylora, utemeljitelja antropologije, tada nam se otvara široko područje preko kojega su oni stoljećima živjeli svoj identitet i sačuvali ga. On se manifestirao u svim segmentima njihova života, od materijalnoga preko duhovnog, sve do zajedničkih sjećanja i nikada verbaliziranih osjećaja koji su duboko pohranjeni u svijesti pojedinaca, ali i kolektivnom sjećanju cijele zajednice.

„Kultura ili civilizacija, shvaćena u širokom etnografskom smislu, složena je cjelina koja obuhvaća znanja, vjerovanja, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve ostale sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva“ (Moor, 2002: 22)⁶.

⁶ Moor preuzeo iz Taylor, Edward. 1958. *Primitive Culture*. New York: Harper & Row, Publishers (prvo izd. 1871.)

2.3.4. Clifford Geertz – interpretativna antropologija

Daljnje pitanje koje se nameće kao problem u antropologiji jest definiranje kulture kao *subjektivne* ili kao *objektivne*. Time se bavi Clifford Geertz i razlaže da se ponašanju mora posvetiti pažnja i to s određenom egzaktnošću, jer se kulturne forme artikuliraju kroz tijek ponašanja, odnosno kroz društvenu djelatnost. Značenje kulturnih formi izvodi se iz uloge koju imaju u svakodnevnom životu, kao i u različitim stanjima svijesti. U tom slučaju antropološka interpretacija pojašnjava ono što se događa i ne smije se odvajati od predmeta kojeg opisuje, jer bi time izgubila svoju funkciju. Uloga antropološke interpretacije je da nas uvede u samu bit interpretiranog sadržaja, koji može biti neka osoba, pjesma, ritual, povijest, institucija ili društvo, a svrha antropološke interpretacije je u praćenju društvenoga diskursa i njegovo oblikovanje u model koji se može ponovno ispitivati (Geertz, 1998: 23-30).

U antropološkoj interpretaciji značajan je etnograf koji ima trostruku ulogu: promatra, opisuje i analizira. On zapisuje društveni diskurs i samim time ga izdvaja iz prolaznosti događanja. Njegov opis postaje zabilježeni zapis koji je fiksiran da bi se mogao opet koristiti u nekoj antropološkoj interpretaciji. Etnografski opis ima zadatak spasiti ono što je „kazano“ od propadanja kako bi se moglo proučavati i analizirati. Ipak ne treba zanemariti metodološki problem koji postoji, a očituje se u stvaranju općih pregleda kulture jedne nacije, jednoga razdoblja ili čitave civilizacije na osnovi etnografskih zapisa ili minijatura koje su nastale na promatranju i prikupljanju činjenica od lokalnoga značenja. Geertz postavlja pitanje koliko je vjerodostojno donijeti opće zaključke o nekim društvenim promjenama na primjerima pojedinačnih etnografskih otkrića koja predstavljaju posebnost, a zapravo imaju lokalni značaj. Koliko takva otkrića mogu biti reprezentativna za širu društvenu stvarnost i koliko je moguće postavljati opće teorije na osnovi etnografskoga tumačenja neke društvene pojave ili događaja. Prema Geertzu opću teoriju tumačenja kulture moguće je napisati samo uvjetno, jer osnovni zadatak konstruiranja teorije nije izrada apstraktnih pravilnosti već omogućavanje detaljnih opisa i uopćavanje unutar njih. Karakteristika teorije kulture je da ona ništa ne predviđa, što se shvaća kao ograničenje u tumačenju, jer ne daje mogućnost projekcije budućih stanja u nekom sustavu. Etnografija ima teorijski zadatak ponuditi pojmove kojima se može izraziti ono što neka simbolička radnja govori o sebi, a to je uloga kulture u ljudskom životu (Geertz, 1998: 37-46).

Clifford Geertz bavi se i ulogom samog antropologa u interpretaciji zapisanoga terenskog materijala, bavi se i pitanjem kako antropolozi pišu te koliko su u tumačenju antropoloških

radova važni biografski, povijesni i književni aspekti. Zbog složenosti u okviru kojih nastaju etnografski zapisi, oni se definiraju kao nešto više od same reprezentacije jednoga načina života u kategoriji drugoga. Uvijek su etnografski opisi neizbježno oni koje nude opisivači, a ne oni koje se opisuje. U interpretativnoj antropologiji koju zastupa Geertz važno je razumjeti bit kulture i odnos promatrača i promatranoga, pitanje kulture za njega je pitanje semiotike, stoga ne treba tragati za kulturnim zakonitostima nego inzistirati na značenjima. Teorija Clifforda Geertza je višesmjerna, prema kojoj je suština etniciteta na neki način potraga za identitetom radi stjecanja njegovog javnog priznanja i zadobivanja društvene potvrde *sebe kao nekoga i nečega*, a to je elementarni zahtjev za *imanjem imena* (Grbić, 2014a: 43).

Pišući o ulozi etnografa Geertz iznosi tezu o *raspršenom autorstvu* prema kojem se etnografski diskurs može učiniti „heteroglosičnim“, gdje bi i opisivač (antropolog) i opisivana osoba govorili ravnopravno, direktno i nezavisno. Također iznosi i *ispovjedništvo* kao način interpretacije, gdje iskustvo etnografa postaje primarni predmet analize, a ne objekt njegovog istraživanja. Kao treću mogućnost manje uloge etnografa, Geertz iznosi *pretpostavku* da se umanjuje utjecaj autora kroz autokontrolu i autonadzor vlastite subjektivnosti i pristranosti.

Prema Geertzu svaki opis koji etnograf stvara ne može biti oslobođen tereta autorstva, koliko god zapisivač nastojao dati točnost i vjerodostojnost opisa, koliko god se ljudima na terenu daje postojanje koje odgovara njihovoj stvarnoj ulozi u društvu. Etnografski zapis je kao takav uvijek autorski rad, on utječe na ispitivača i na ispitivanje njegovih pretpostavki te stvara određeni teret autorstva (Geertz, 2010, 161-166). Ovakve postavke Clifforda Geertza predstavljaju posebnu vrijednost ako se čitaju prije izlaska na teren, u fazi pripreme kada istraživač iščekuje susrete na terenu i siguran je da će upravo on biti onaj potpuno objektivni, distancirani i realni prenositelj svijeta u koji se sprema ući. Geertz naglašava veliku odgovornost etnografa koji mora biti svjestan da terenski rad i kontakt s određenom kulturom i njezinim nositeljima utječe na terenskog istraživača i ne oslobađa ga od tereta autorstva, nego ga produbljuje. Etnograf mora rasvijetliti kulturni okvir koji istražuje, prenijeti ga u tekst kako bi kasnije, onaj tko ga čita mogao steći o svemu određenu predodžbu. Geertz smatra da je osnovni zadatak istraživača, etnografa odlazak na teren, prikupljanje materijala i stavljanje tog materijala na raspolaganje profesionalnoj zajednici. Nije potrebno previše pažnje usmjeravati na način kako formulirati ili prezentirati prikupljeni materijal, baviti se načinom njegova oblikovanja, najvažnije jest da informacije budu prikupljene, zabilježene, da su uvjerljive i na raspolaganju svima.

2.3.5. Benedikt Anderson – stvaranje nacija

Istraživati identitet moliških Hrvata između ostaloga znači baviti se nacijom i nacionalnim. Pitanja su to koja se vežu uz njihov identitet i podrijetlo od kraja 19. i početka 20. stoljeća. O važnosti nacionalnoga pitanja upravo u tom razdoblju kada su u Europi netom formirane nacije i države, svjedoči i činjenica da su tada „novootkrivenu“ molišku jezičnu zajednicu svojatali istraživači i znanstvenici. Zanimljivo je da to nisu bili političari nego predstavnici iz raznih znanstvenih krugova u Europi. Tako su Hrvati s juga Italije bili proglašeni Srbima (R. Kovačić, M. Pucić), Hrvatima (I. Kukuljević, J. Smodlaka), Srbo-Bugarima (V. Makušev), Srbo-Dalmatincima (G. Vegezzi-Ruscalla) ili Albancima (Scotti, 2006: 28-31). Događalo se to i zbog nejasne predodžbe o vlastitom podrijetlu koja je bila prisutna u njihovoj predaji (*z'one bane mora*), jer pojam nacije ili nacionalne osviještenosti kod njih nije bio prisutan. Objašnjenje se može tumačiti vremenom njihova iseljavanja (15./16. stoljeće), zatim u činjenici da su ih Talijani oduvijek nazivali Slavi ili Škavuni, uglavnom, razvijenu svijest o nacionalnoj pripadnosti nisu imali. Stoga se u tom kontekstu čini važnim nešto više saznati o pitanju nacije, nacionalnoga i nacionalizma. Upravo o fenomenu nacije i konstituiranja država kao tipičnom europskom fenomenu druge polovice 19. stoljeća piše Benedikt Anderson⁷. Prema Andersonu model nacionalne države u to vrijeme počinje već biti europska „izvozna roba“ i predmetom oponašanja izvan Europe, u Aziji. Rađa se nacionalizam kao nužni proizvod takvih društvenih kretanja. Iako se predviđao njegov brzi nestanak, to se ne događa, nego se razvija nova vrijednost u političkome životu suvremenoga doba, a to je *nation-ness* ili *bivanje nacijom*⁸. Pojmove koji se rađaju, a to su nacija, nacionalnost, nacionalizam prema Andersonu teško je definirati i analizirati, a utjecaj „anomalije“ nacionalizma na svijet postaje sve veći. To su kulturne tvorbe novoga doba koje su se miješale s drugim političkim tvorbama, pa čak i danas imaju veliku emocionalnu snagu u suvremenom društvu (Anderson, 1990: 6-15).

Prema Andersonu postoje tri paradoksa koja su najčešće zbunjivala teoretičare nacionalizma. Prvi je modernost nacije koja postoji prema povjesničarima i drevnost koju ističu nacionalisti. Drugi je formalna univerzalnost nacionalnosti, jer u suvremenom svijetu svatko može, mora i

⁷ Anderson, Benedikt. 1990. *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga. (Naslov originala Benedikt Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso 1983. Prijevod Nata Čengić i Nataša Pavlović, Predgovor i stručna redakcija Silva Mežnarić.)

⁸ Termin “nation-ness” u prijevodu autorica izdanja knjige preveden je kao “bivanje nacijom”.

želi biti određene nacionalnosti, a treći je politička moć nacionalizama kao i njegovo filozofsko siromaštvo. Stoga je definicija nacije koju daje Anderson sljedeća:

To je zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena (Anderson, 1990: 17).

Sljedeće pitanje koje Anderson postavlja je zašto tako zamišljena politička zajednica, a to je nacija, postaje toliko popularna upravo u vrijeme odumiranja monarhija i vladavine kraljeva, velikih vjerskih zajednica i njihovih jezika? Odgovor nudi u razvoju kapitalizma, tiskarske tehnologije i velike raznolikosti ljudskoga jezika, na čijim su osnovama stvoreni novi oblici *zamišljene zajednice* koja je bila polazište za suvremenu naciju. Začeci nacionalne svijesti rađaju se još u prodroru lokalnih govora pod utjecajem kapitalizma i tiskarske industrije, koja se proširila djelovanjem Martina Luthera, odnosno protestantizma i tiskarskoga kapitalizma. Stvorena je nova, široka čitalačka publika koja nije poznavala latinski i ti su tiskani jezici postavili temelje nacionalne svijesti, a tiskarski kapitalizam je učvrstio jezik kao važan element u subjektivnom poimanju nacije (Anderson, 1990: 44-49).

Ne ulazeći dalje u problematiku nacionalizma koju Anderson razrađuje u svome djelu, a koja nije primarna za potrebe ovoga rada, možemo se osvrnuti na fenomen opstanka zajednice Hrvata u Italiji. Iako su nacionalno realizirani kao Talijani i politički uklopljeni u sustav Talijanske Republike od vremena njezina službenoga ujedinjenja 1861. godine, predstavnici ove manjine svoju različitost kroz sve godine uključivanja i asimilacije u talijansko društvo ipak realiziraju kroz jezik, odnosno mjesni govor. Upravo taj lokalni govor bio je poveznica kasnije, početkom 20. stoljeća kada su konačno definirani kao potomci doseljenika s istočne, hrvatske obale Jadrana.

2.4. Terminološke odrednice

2.4.1. Identitet, dijaspora, migracija, manjina

Za potrebe istraživanja i pisanja ovoga rada potrebno je terminološki odrediti pojmove *identitet, manjina, manjinska zajednica, dijaspora*. S obzirom na to da je jezik, odnosno govor moliških Hrvata ključni faktor identiteta, također treba definirati i pojmove *materinskog jezika, jezika kao faktora identiteta i jezično-govorne situacije*.

Prema Oxford English Dictionary (1989) identitet je definiran kao:

The quality or condition of being the same in substance, composition, nature, properties, or in particular qualities under consideration, absolute or essential sameness, oneness.

Identitet je isto, odnos po kojem je u različitim okolnostima nešto jednako samo po sebi, istovjetno sa samim sobom. To je ukupnost činjenica koje služe da se jedna osoba razlikuje od bilo koje druge (Anić, 1998).

On se definira kao podudaranje, izjednačavanje, potpuna jednakost, priznanje da netko ili nešto zaista jest ono čime se prikazuje, skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest (Klaić, 2002).

Sve definicije identiteta uključuju kompleksnost međusobno povezanih i uzajamno ovisnih elemenata, važnih za samoodređenje i pripadnost pojedinca, ali pretpostavlja i relaciju između pojedinca i zajednice u kojoj važnu ulogu ima osjećaj kontinuiteta.

Identitet nije problem sve dok se podrazumijeva sam po sebi, dok se prirodno nameće i živi u tradicionalnim društvima u kojima nitko ne pita za njega. Tek kada je identitet zajednice ili pojedinca ugrožen, tada se postavlja pitanje o identitetu i on postaje problematičan. To se događa u moderno doba što znači da je to vrijeme nositelj promjena koje izravno štete identitetima. Međutim, to ne znači da se i svaka promjena tumači kao opasnost za identitet, jer on nije zasnovan na nepromjenjivim i nedodirljivim postavkama, ne predstavlja statičnu stvarnost. On je dinamičan, izražava kontinuitet koji podrazumijeva promjenu, stoga nema identiteta bez transformacije koja također i pojedincu omogućava da se mijenja, a da u isto vrijeme ostane svoj (De Benoist, 2014).

Zanimanje za identitet dio je procesa modernizacije i javlja se krajem 20. stoljeća u svim društvima kao *traganje za identitetom*, jer osnovna pitanja koja postavljaju pojedinci i skupine su: *tko smo, što smo, odakle dolazimo?* Identitet pretpostavlja odnos između pojedinca i zajednice u kojoj je važan osjećaj pripadnosti. Upravo taj osjećaj zajedništva, u etnologiji i kulturnoj antropologiji poznat kao *etnos* koji unutar zajednice predstavlja svijest o zajedništvu, prema Smithu predstavlja tek naznaku *narodnosti*. Već u samim počecima u toj ideji je koncentriran skup obilježja koja su od iznimne važnosti za zajednicu, a to su zajedničko ime, mitovi o precima, i podrijetlu, spoznaja o kontinuitetu kroz zajedničku povijesnu sudbinu, zavičaj i domovina kao životni prostor i osjećaj međusobne solidarnosti. *Etnos* kao svijest o zajedništvu razvija se usporedno s razvojem čovjeka i smatra se jednom od temeljnih antropoloških kategorija. U razvoju društva doživljava promjene i različita

tumačenja, transformira se u *etnicitet* i *identitet*, povezuje se s globalnim, iz statičnog prelazi u proces, u komunikaciju, interakciju i interferira s okolinom. Etnicitet se sagledava kao oblik grupnoga odnosa jer se zasniva na kontrastu '*mi*' prema drugima koji su '*oni*' (Grbić, 2014a:39). Identitet potiskuje dotadašnji predmet istraživanja, kulturu i postaje središnji pojam društvenih i humanističkih znanosti, on predstavlja istovjetnost sa samim sobom i odgovara na pitanja *tko smo, po čemu smo to što jesmo, kome pripadamo (individualno ili kolektivno), odakle dolazimo, kamo idemo?* Kasnije se pitanja i shvaćanje identiteta mijenja sa statičnog pojma i sve veći naglasak je na procesu, dinamici, pluralitetu, a pitanja se mijenjaju u smjeru *što čovjek čini s onim što ima i kako time upravlja?* (Grbić, 2014a: 33-41). Istraživanja se preusmjeravaju s kulture na akciju i interakciju svakoga pojedinca, kultura je kao otvoreno polje, pojedinac sam kreira svoju kulturu u procesu identifikacije, odnosno u procesu razumijevanja sebe samoga ili sebe samih. Na taj način pojam identiteta našao se u središtu interesa društvenih i humanističkih znanstvenih istraživanja, koja se usmjeravaju na izučavanje novih višedimenzionalnih identiteta u kojima su vrijednosti kao kultura, jezik i povijest važni po načinu kako nastaju i kako ih njihovi nositelji koriste, koji im smisao pripisuju, kako i zašto to čine. U traganju za identitetom 1960^{ih} godina u nastanku modernih država, težilo se prema zajednički organiziranom životu u multietno, religijskim i rasnim društvima, ali s jasno definiranim građanskim poretom koji nije gušio različitosti. Važno je bilo biti priznat kao 'svoj' i vidljiv kao različit, a u isto vrijeme biti moderan i dinamičan. Takvi procesi zasnivali su se na činjenici da se čovjek rađa u određenoj zajednici, da govori određenim jezikom i da podržava određene društvene i kulturne prakse. Radi se o primordijalnoj teoriji tumačenja etničkog identiteta kao primarnoga, jer pripadnost etničkoj grupi predstavlja temeljni grupni identitet za svakog pojedinca u kojoj čovjek pronalazi utočište u kojem nikada nije sam (Grbić, 2014a: 41-44).

Etnički identitet veže se uz pojam društvene grupe koja je združena na osnovi biološke povezanosti ili nekih drugih posebnih društvenih odnosa, dok je kulturni identitet vezan uz tradiciju kao akumulirano kolektivno iskustvo određene grupe koji uključuje ekološko, prostorno, političko, religijsko iskustvo, kao i ono koje je vezano uz interakcije s drugim grupama (Grbić, 1994: 29). Potrebno je da se svaka zajednica definira kako bi mogla steći povjerenje u sebe, u svoj identitet i kako bi imala osjećaj pripadanja i kontinuiteta. Stoga zajednica mora imati svoje ime, prostor, svoju tradiciju i kulturu, slaganje o zajedničkom podrijetlu, osjećaj istosti i zajedništva. Na individualnoj i kolektivnoj razini svijest o

pripadanju svome narodu, tj. etnički/nacionalni identitet imaju ključnu ulogu (Grbić, 1998: 181).

Prostor u kojem pojedinac nikada nije sam je *zajednica*, a to značenje se, prema Antony P. Cohenu, odnosi na grupu ljudi u stalnoj interakciji koji međusobno imaju 'nešto' zajedničko i to ih razlikuje od drugih ljudi, iz čega proizlazi da pojam zajednice implicira sličnosti i razlike, pa stoga zajednica ima važno mjesto i ulogu u procesu oblikovanja identiteta. S obzirom na to da identitet ima dinamičan, fluidan, relacijski i interakcijski karakter ne može ga se ograničiti, jer se neprestano nalazi u procesu promjene i transformacije. U tom smislu jasna su i nova pitanja koja se javljaju kako bi se definirali pravci njegova razvitka, a to su *što jesmo, što bismo mogli postati i kako se reprezentiramo?* (Grbić, 2014a: 60)

Etnički identitet svake manjine, pa tako i moliškohrvatske, ima svoju subjektivnu i objektivnu dimenziju. Objektivnu dimenziju etničkog identiteta moliških Hrvata čine tri naselja u kojima žive u Italiji, njihove obitelji i rodbina, susjedstvo, crkva, lokalni političari te jezik kao osnovna odrednica kulture. Subjektivnu stranu njihova identiteta ili etničku svijest čini identifikacija pripadnika ove hrvatske manjine s hrvatskim kulturnim vrijednostima, normama i simbolima (Telišman, 1994:150).

Za moliške Hrvate kao manjinsku zajednicu izvan Hrvatske koristi se i termin najstarija hrvatska dijaspora, dijaspora je uvriježeni naziv...

(...) za Hrvate i njihove potomke koji su u raznim razdobljima emigrirali iz Hrvatske i sada žive na široko disperziranom prostoru europskih zemalja, a naziv 'iseljeništvo' uvriježen je za vinovnike prekomorskoga, transkontinentalnog iseljavanja. Iako u osnovi istoga značenja, dotični termini asociraju na različite mobilnosti i različita migracijska obilježja (u prvom redu vremenska i destinacijska). Kako se radi o heterogenim skupinama ljudi, kao spretno rješenje nametnuo se u posljednje vrijeme termin 'migracija'. Međutim, čest je još jedan termin: 'manjina'. (Grbić, 2014a: 16)

U suštini termina *dijaspora* je disperzija ljudi, odnosno članova zajednice u prostoru. Međutim, u fokusu značenja je osim asocijacije putovanja prisutan i određeni stupanj prinude ili nemogućnosti vraćanja u domovinu.

Dijaspora je 1. stanje raspršenosti po svijetu u kojem žive neki narodi bez svoje zemlje, Romi, Židovi prije osnivanja Izraela. 2. Naknadno shvaćena ekonomska i politička emigracija, ljudi na radu u inozemstvu, iseljeništvo (Anić, 1998).

Jasna je asocijacija na dijasporu Židova, ali i na kasniju političku, vjersku i ekonomsku emigraciju koja zbog specifičnosti iseljavanja razvija posebnu vrstu višestrukih identiteta na useljeničkim odredištima. Takve zajednice zbog neke vrste prisilnog raseljavanja i nakon nekoliko stoljeća osjećaju da su trajno dislocirane od matične domovine i da ih zajednica u zemlji primitka nije prihvatila. U isto vrijeme s vlastitim kolektivom dijele svijest i znanje o zajedničkom podrijetlu i zajedničku povijest, a to potencira stvaranje mita o matičnoj domovini i idealiziranje iste koja uvijek predstavlja mjesto željenog povratka. U takvim se zajednicama isprepliću i drugi osjećaji koji na subjektivnoj razini utječu na kreiranje identiteta, a to su osjećaji gubitka, viktimizacije, progonstva, diskriminacije, getoizacije. Međutim, postoje i pozitivni osjećaji kao što je kontinuirano odan odnos prema matičnoj domovini, što oblikuje jedan od osnovnih faktora u procesu identifikacije, a to je grupna solidarnost. Dijasporske zajednice imaju zajedničko obilježje da se odvajanje od matične domovine često događalo pod dramatičnim uvjetima i stoga članovi osjećaju trajnu traumu i stigmatu (Grbić, 2014a:18-19).

U nizu terminoloških odrednica kojima se bavimo u svrhu ovoga rada potrebno je definirati i *migracije*. Radi se o promjeni mjesta življenja kao reakciji na niz ekonomskih, socijalnih i političkih motiva koji pojedince i zajednice potiču da napuste domicilno prebivalište i zamijene ga drugim, tuđim i stranim. Kompleksni niz faktora svojim unutarnjim djelovanjem potiče mobilnost ljudi i djeluje na životnu promjenu i odabir migracijskih odredišta. Cjelokupni kontekst migracije sastoji se od tog niza faktora koji motiviraju čin preseljenja, koji predstavlja samo završni rezultat cijelog procesa migracija. Iz toga proizlazi da je *migrant* akter u migrantskom činu i osoba koja živi izvan granica vlastite domovine u kraćem ili dužem razdoblju (Granić, 2014a:20).

Termin *manjina* u suvremenom društvu ima višeznačan smisao, predstavlja skupinu koja se etnički, raso, vjerski ili jezično razlikuje od drugih brojno jačih skupina u nekoj zajednici i nije nužno da je svaka manjina rezultat migracija.

Minority – A relatively small group of people differing from others in the society of which they are a part in race, religion, language, political persuasion etc. (Oxford Encyclopedic English Dictionary, 1991).

Taj pojam također ukazuje i na razlike u statusu, društvenoj i političkoj moći, na nejednaku raspodjelu društvenih, ekonomskih i političkih uloga, što uključuje nadređen ili podređen status. Koncept manjine je vrlo kompleksan, dok je njegova uporaba osjetljiva jer uključuje stigmatizaciju time što upućuje bilo na prikraćenost u pravima, bilo na brojčanu ili pak statusnu inferiornost (Čačić-Kumpes i Kumpes, 2006: 92).

Pojam *manjina* proširuje se s etničkih, nacionalnih ili jezičnih grupa i na sve one grupe koje su u podređenom položaju u društveno-političkoj podjeli. Prošireni pojam *manjina* obuhvaća vjerske grupe, imigrante različitoga podrijetla, hendikepirane, nezaposlene, zatvorenike, žrtve nasilja, posebne grupe s obzirom na seksualnu opredijeljenost, udruge oboljelih od rijetkih bolesti, udruge pripadnika određenih profesija i druge. U realnom svijetu sve je više grupa kojima je u interesu da budu *manjina*, jer iz tog statusa dobivaju određena prava kao što su financijske potpore i mogućnosti institucionalnoga organiziranja. Zbog takve situacije teško je donijeti kriterije prema kojima bi se utvrdila definicija *manjine*, a koja bi uključivala sve nove elemente koji su sadržani u tom pojmu. Definicija *manjinske zajednice* kao zajednice koja živi u drugoj državi s drugom kulturom, religijom ili jezikom, nije više dovoljna. Ima niz novih parametara koji bi trebali biti uključeni, jer također označavaju manjinsku zajednicu. Stoga je u suvremenom diskursu primjetno izbjegavanje naziva *etničke* ili *nacionalne* manjine iako je pojam *nacionalne manjine* ušao u uporabu međunarodnoga prava kao etničke grupe koje se nalaze unutar granica tuđih nacionalnih država (Grbić, 2014a: 18).

Potrebna je stoga definicija pojma *manjine* koja bi obuhvatila više elemenata, a ne samo etnički ili nacionalni, odnosno koja bi bila primjenjiva i na druge skupine koje pretendiraju biti u statusu manjine. Tako općenitu, a opet obuhvatnu definiciju možemo koristiti iz The Oxford Dictionary:

Minority – 1. The condition or fact of being smaller, inferior or subordinate. 2. The smaller number of part; a number which is less than half the whole number. 3. A small group of people separated from the rest of the community by difference in race, religion, language etc. (Oxford Dictionary, 1989).

2.4.2. Jezični identitet, materinski jezik, rodni jezik

Jezični identitet je slojevit i kompleksan, najčešće je sastavljen od niza raznolikih komponenata: nacionalnih, povijesnih, političkih, vjerskih, lingvističkih, socioloških, psiholoških i teško je utvrditi presudnu važnost jedne od njih. Osim toga jezični identitet je sastavni dio drugih identiteta, on je važna sastavnica etničkoga, odnosno nacionalnoga ili etnonacionalnoga identiteta. Takvu ulogu ima još od romantičarskih teorija nacije prema kojima jezik, nacija i država čine svojevrsno „sveto trojstvo“, ali i u suvremenim poimanjima etničkog identiteta jezik ima primat kao jedan od najobilježnijih označitelja samoga pojma etničnosti. Važnost jezika kao sastavnice etničkoga identiteta je veća što je situacija u kojoj neka zajednica živi konfliktnija, što je posebice značajno kod manjinskih etničkih zajednica koje se osjećaju ugroženima. Kako je jezik najvažniji dio same kulture, tako je i kulturni identitet nezamisliv bez jezičnoga identiteta, koji je najvažniji posrednik u prenošenju kulturnih sadržaja. Jezik je i proizvod kulture, ali i njezin uvjet (Pranjeković, 2007: 489).

Zajednica moliških Hrvata je na osnovi svoga jezičnog identiteta danas u Italiji priznata kao *povijesna jezična manjina*. Jezik je kao najjači dio njihova etniciteta bio glavna karakteristika prema kojoj su Ugovorom iz 1996. godine stekli status povijesne jezične manjine. Stoga se može govoriti o jezičnoj zajednici koja je definirana kao skup govornika kojima je međusobna jezična komunikacija moguća zbog činjenice da svi vladaju (barem) jednim zajedničkim idiomom i normama njegove upotrebe, a jezgru jezične zajednice čini zajednički materinski jezik (Škiljan, 1988: 170).

Jezik je ono što jezičnu zajednicu čini specifičnom i održava je koherentnom. Više je definicija prema kojima je jezik definiran kao⁹:

(...) sustav glasova, gramatike, naglasaka, riječi i fraza kojima ljudi izražavaju svoje misli i osjećaje.

(...) jezik predstavljaju riječi i metode njihova kombiniranja koje upotrebljavaju i razumiju drugi ljudi.

(...) čujan i artikuliran sustav za prenošenje poruka proizveden radom govornih organa.

⁹ Prema Hrvatskom jezičnom portalu <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (1.06.2017.)

(...) sustavan, usustavljen način iznošenja misli, sudova, ideja i osjećaja upotrebom konvencionalnih ili prihvatljivih znakova, zvukova, gesta itd.

Edward Sapir, lingvist i kulturni antropolog smatra da postoje neke opće karakteristike koje vrijede za sve jezike, kako žive tako i one nestale. Jezik je za Sapira prije svega sustav fonetskih simbola za izražavanje i priopćavanje misli i osjećaja. Jezični simboli su raznoliki proizvodi glasovnog ponašanja. Čisto teorijski se može pretpostaviti da se nešto poput jezične strukture moglo razviti iz gesta ili drugih oblika tjelesnog ponašanja. Osim općih karakteristika, prema Sapiru jezik ima i psihološka svojstva zbog kojih je važan za proučavanje društvenih znanosti i u tom dijelu je značajno njegovo razmišljanje prema kojem je sadržaj svake kulture moguće izraziti vlastitim jezikom. Ne postoji nikakav jezični sadržaj ili forma unutar jedne kulture, koji ne bi mogli izraziti simbolička značenja koja su aktualna u životu određene zajednice (Sapir, 1984: 29). Ovu teoriju može se potkrijepiti primjerom bogate i raznolike moliškohrvatske poezije koja je pisana na dijalektu koji raspolaže s nešto više od 5000 riječi (Piccoli, Sammartino, 2000: xxii). Moliškohrvatski pjesnici njime izražavaju sva svoja emotivna stanja, sjećanja, opise događaja iz života pojedinaca ili cijele zajednice.

Jezik u kontekstu identiteta ima prije svega komunikacijsku funkciju jer je društveni vid govora i društveni produkt sposobnosti govora. Potom ima i manifestativnu funkciju, jer se njime služe pojedinci kao članovi društva koji definiraju, izražavaju i prenose određenu kulturu. Klasificiranjem jezika prema funkciji dobiva se standardni jezik koji je izgrađen normiranjem i stoga funkcionira kao komunikacijski instrument na svim razinama suvremenoga života neke zajednice (Grbić, 1998: 184). Međutim, neki drugi jezik, kao što je slučaj s moliškohrvatskim, funkcionira na razini mjesnoga govora koji je prikladan za komunikaciju na lokalnoj razini, odnosno unutar jedne zajednice. Upravo prema kriteriju dosega komunikacije jezici imaju različiti značaj, čak i unutar jedne zajednice što ovisi o funkciji koju obavlja. Doseg moliškohrvatskoga govora je unutar zajednice, pa čak i uže, unutar jedne generacije starije populacije koja se još njime služi, dok ga mladi između sebe rijetko koriste. Više se služe svojim idiomom u međugeneracijskoj komunikaciji s odraslima i starijima na svakodnevnoj razini jednostavnoga govora.

Moliškohrvatski je dijalekt hrvatskoga književnog jezika i kao takav predstavlja idiom ispod razine standardnoga jezika. Međutim, s lingvističkog aspekta gledano dijalekt sadrži sva obilježja jezika, ali se standardni jezik ipak smatra višom kategorijom, jer obuhvaća više

različitih dijalekata. U kvalitativnom smislu standardni jezik je vanjskim ili izvanjezičnim čimbenicima u vezi s grupnom pripadnošću ili kulturnim naslijeđem, a dijalekt upućuje na nešto manje vrijedno, pa kao takvo ekonomski i obrazovno zaostalije (Grbić, 1998: 186).

Dijalekt ili narječje definira se u nekim teorijama u odnosu prema hijerarhijski višem, ali vrlo teško odredivom sistemu, jeziku, kao njegov podsistem – s izrazitim fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i semantičkim odstupanjima – koje se proteže na određenom prostoru.(...) Dijalekt se može definirati kao skup međusobno povezanih (i obično, komunikacijsko komutabilnih) lokalnih jezičnih sistema koje se, opet po nekim za svaki pojedini slučaj različitim, obilježjima diferencira od ostalih takvih skupova (Škiljan, 1980: 135).

Lingvistički inventar dijalekta mnogo je teže iscrpno opisati, a nerijetko se susreću i dijalekti koji imaju i pisanu formu govora, što nalazimo u zajednici moliških Hrvata. Prema Škiljanu status dijalekta ili jezika nekoga jezičnog sustava u velikoj mjeri ovisi o povijesnim razlozima, ali i o političkim i sociološkim odrednicama. O tome također svjedoči moliškohrvatski dijalekt koji je doživio afirmaciju u uvjetima stjecanja političkoga statusa jezične povijesne manjine moliških Hrvata, a potom je pokrenuta revitalizacija cjelokupnoga identiteta kroz društvene procese europskih integracija te povećanje brige i interesa prema manjinskim jezicima i kulturama.

Promatrajući moliškohrvatski dijalekt u kontekstu dvojezičnosti, postavlja se pitanje u koju kategoriju ga se može svrstati, odnosno koliko je on danas materinski jezik, a koliko je taj status imao kroz povijest. S obzirom na to da je moliškohrvatska zajednica statusno jezična zajednica, a njihovu jezgru generalno čini materinski jezik, potrebno je definirati njegovu specifičnu funkciju kod moliških Hrvata.

Prvi jezik koji čovjek u svojem životu kao dijete usvaja zove se najčešće *materinski jezik* (engl. 'mother tongue', njem. 'Mutter Sprache'). Materinski se jezik određuje nazivom kao jezik koji je čovjek naučio od matere. Takvo je povijesno određenje toga pojma. (...) *U svojem materinskome jeziku čovjek donosi intuitivne sudove o oblicima, značenju i jezičnoj strukturi, ponaša se kao izvorni govornik* (Katičić, 1971: 33).

Naziv *materinski jezik* ima konotacije s pojmom majke u životu djeteta i time naglašava da se temelji na osjećajno zasnovanom usvajanju jezika, jer način na koji majke uče dijete jeziku ono neće više učiti ni jedan drugi jezik. Majčin govor je u vrijeme prije rođenja nezamjenjiv i

tada se materinski jezik može doslovno shvatiti čak i kada je jezična okolina poslije rođenja različita, dijete je već steklo komunikaciju na jedinstvenom, *materinskom jeziku*. Međutim, naziv *materinski jezik* nije uvijek shvaćen doslovno, to je jezik koji dijete može usvojiti i od neke druge bliske osobe koja se djetetom u njegovoj najranijoj dobi bavi, a to može biti otac, baka, djed, teta ili netko drugi (Jelaska, 2005: 25).

Rodni jezik je također naziv za prvi jezik kojim dijete progovara i kojem je izloženo u najranijem djetinjstvu. I u drugim jezicima postoje slični nazivi za jezik koji se prirodno usvaja, u engleskom je to *native language* koji se može prevesti i kao *urođeni* ili *izvorni jezik*. U hrvatskom je definiran kao jezik zajednice u kojoj se tko rodio i srodan mu je nešto rjeđi naziv *rođeni jezik* koji ima značenje vlastitosti. U svrhu definiranja moliškohrvatskoga jezika potrebno nam je obrazložiti još neke nazive kao *prvi jezik*, koji može zamijeniti pojam materinski jezik s obzirom da majke više nisu glavne osobe koje odgajaju djecu. Osim toga, u ovom kontekstu *prvi jezik* može biti komunikacijski glavni jezik kojim se tko služi (npr. talijanski), iako mu je prvi jezik koji je usvajao bio neki drugi (npr. moliškohrvatski dijalekt). Zbog razlikovanja kronološki prvoga jezika od komunikacijski glavnoga jezika, predlaže se hrvatski naziv *prvotni jezik* (Jelaska, 2005: 24-26).

Od ostalih naziva postoje *roditeljski jezik*, koji odgovara materinskom, ali ako je zajednički ocu i majci. Prema osnovnoj zajednici u kojoj dijete usvaja jezik postoji i naziv *obiteljski jezik*, kao onaj kojim se članovi obitelji najčešće služe u međusobnom sporazumijevanju, a može se zvati i *kućni jezik*. kojem je srodan naziv *domaći jezik*. Postoji i naziv *zavičajni jezik* kao jezik kraja ili zemlje u kojoj je tko rođen. Prema podrijetlu postoje nazivi: *jezik predaka*, *jezik otaca*, *djedovski jezi*, *pradjedovski jezik*. To su nazivi kojima se potvrđuje vezanost s jezikom zajednice porijekla, ali ne znači da taj jezik nužno i govori ili da mu je to materinski jezik.

Drugi jezik je bilo koji novi jezik kojim osoba ovladava u zajednici gdje se njime služi bez obzira radi li se o obiteljskoj zajednici ili najširoj mogućoj, a to je zemlja. To je jezik koji se usvaja poslije materinskoga u prirodnoj sredini, ili se usvaja zajedno s materinskim, nakon što su usvojene osnove materinskoga (Jelaska, 2005: 27).

2.4.3. Jezično-govorna situacija

Istražujući moliškohrvatski identitet u teoriji i na terenu kroz intervjue, neformalne razgovore, slušajući i promatrajući ljude u svakodnevnim situacijama te sudjelujući u njima, pokazalo se da je *jezik* jedan od najznačajnijih faktora u procesu identifikacije. Također je evidentno da postoji visoko razvijena svijest o jeziku, njegovu značenju i ulozi koji još i danas svi nazivaju *naš jezik*, a govor *na-našo*. Takvo stanje bilo je polazište za definiranje jezično-govorne situacije i onoga što ona danas jest, a to bi značilo utvrditi strukturalne karakteristike jezično-govorne situacije na terenu (Grbić, 2014b). Utvrđivanje zahtijeva prethodno ustanoviti u koju kategoriju jezika ulazi moliškohrvatski idiom po načinu na koji se on danas usvaja u obiteljima, odnosno, usvaja li se danas uopće u obitelji i koliko. Može li se definirati kao *materinski jezik*, kao *rodni* ili kao *zavičajni jezik*, *djedovski*, *pradjedovski* ili *jezik predaka*, što ovisi o njegovoj prisutnosti u svakodnevnoj komunikaciji, u svijesti stanovnika i po načinu na koji se usvaja. Potrebno je utvrditi kakva je komunikacija u zajednici u privatnom i javnom području, je li ona jednojezična u korist talijanskoga jezika ili je asimetrično dvojezična u korist talijanskoga ili moliškohrvatskog dijalekta. Jezično-govorna situacija daje uvid u praćenje jednojezičnosti i/ili dvojezičnosti te generacijsku uvjetovanost u komunikaciji na dijalektu ili talijanskom jeziku. To je tema koja korespondira i s pitanjem endogamnih brakova koji su nekada bili faktor sigurnosti u očuvanju dijalekta, međutim danas, ako su i oboje roditelja moliški Hrvati, događa se da djeca ne govore dijalekt, jer obitelji uglavnom žive u gradovima, a vanjsko okruženje nije poticajno za usvajanje i uporabu dijalekta u svakodnevnom životu.

Jezično-govorna situacija uključuje utvrđivanje posebnosti koje moliški Hrvati shvaćaju kao svoje glavno distinktivno obilježje. To može biti svijest o zajedničkom podrijetlu, o zajedničkoj povijesnoj sudbini, specifičnosti kulture, tradicije, običaja i načina na koji se ta kultura danas živi ili održava. Pitanja na koja će nam odgovore dati analiza jezično-govorne situacije su i trendovi korištenja sredstava iz fondova Europske unije za očuvanje manjinskih jezika i kultura te uspješnost njihova korištenja. Također je obuhvaćen i postupak dobivanja stipendija za školovanje studenata u matičnoj zemlji, kao i iskoristivost ponuđene mogućnosti.

Sve su to elementi koji odgovaraju na pitanje perspektive očuvanja manjinskoga jezika, na pitanja ulaganja u njegov razvoj, a time i predviđanje procesa asimilacije koji se u suvremenom društvu ubrzavaju zbog velike uloge medija, tehnologije i udaljavanja od tradicionalnoga obiteljskog života.

3. POVIJESNI PREGLED

3.1. Dosadašnja istraživanja o moliškim Hrvatima

Za Slavene u južnoj Italiji znali su talijanski historičari i geografi XVIII. vijeka, što su pisali o historiji pojedinih pokrajina i mjesta Napuljske kraljevine ili su ih opisivali, ali za nauku otkrio ih je naš Medo Pucić. Kad je naime g. 1851. bio u Napulju, uđe jednom u dućan nekog krojača, gdje je na svoje veliko čudo čuo, da gospodar s nekoliko ljudi razgovara naški; uputivši se u razgovor s njima, sazna od njih, da su iz Kruča i da tamo svi tako govore (Rešetar, 1907:1105).

Ovaj podatak kasnije su citirali mnogi autori koji su istraživali moliške Hrvate, njihov jezik i kulturu, a među njima veliki je doprinos istraživanjima dao Giacomo Scotti koji je također pisao:

Na početku ovog napisa rekli smo da se prisustvo Hrvata u južnoj Italiji 'otkrilo' tek na početku prošlog stoljeća. Prvi koji je proširio vijest o prisustvu slavenskih kolonija u južnoj Italiji bio je upravo jedan Hrvat, dubrovački grof, filolog i književnik Medo Pucić (talijanski Orsatto Pozza), koji se inače bavio istraživanjem talijanskog jezika i književnosti kao i prevođenjem (Scotti, 1966: 104).

Kod oba autora nalazimo podatak o tome da je Medo Pucić 'otkrio' Hrvate u južnoj Italiji i započeo korespondenciju s jednim od stanovnika Kruča, a bio je to Giovanni de Rubertis. Taj podatak je samo djelomično točan, jer su Hrvati u južnoj Italiji bili već odavno 'otkriveni', a otkrili su ih hrvatski putopisci, istraživači i talijanski književnici i svećenici. Međutim, točno je da sustavan istraživački rad na ispitivanju njihova podrijetla, tradicije i kulture započinje korespondencijom između Mede Pucića i Giovannija de Rubertisa. Tijekom identifikacije njihova geografskog podrijetla, a događalo se to u prvoj polovici 20. stoljeća, došlo je do mnogih krivih interpretacija koje ćemo također spomenuti u ovom radu.

3.1.1. Od Bartola Kašića do Ivana Kukuljevića Sakcinskoga

Najstariji hrvatski zapis o kolonijama u južnoj Italiji, prema pisanju Jelke Vince Pallua seže u 17. stoljeće, a ostavio ga je isusovac Bartol Kašić još 1613. godine u svojoj „Autobiografiji“, u opisu misionarskoga putovanja kroz Italiju. S tog putovanja je opis susreta s Hrvatima koji se dogodio kod mjesta Bovino u Irpiniji, graničnom području između Campanije i Puglije,

točnije na pola puta između Napulja i Foggie. Susret se odigrao u jednoj seljačkoj kući gdje je domaćica putopiscu i njegovoj dubrovačkoj pratnji naznačila da u okolici postoje ljudi koji mogu razumjeti njihov govor, stoga da budu oprezni kada govore o državnim stvarima. U kasnijem razgovoru s jednim od stanovnika, Bartol Kašić bilježi da postoje doseljenici iz Dalmacije i da su njihovi *pređi* doselili i sklonili se bježeći pred Turcima, izgradili kuće, a između sebe uvijek se služe dalmatinskim govorom. Također je saznao i podatak da imaju katoličke svećenike rimskog obreda koji im dijele sakramente, da su mnogi već naučili talijanski jezik i mogu obavljati poslove s Talijanima i razgovarati s gospodarima. Navedeno je da obrađuju polja, uzgajaju stoku, stada volova, goveda i konja po brdima i poljima te rade kao pastiri prema drevnom običaju svojih pređa (Vince Pallua, 1996: 20-23). Iz ovoga teksta Bartola Kašića saznaju se izuzetno vrijedni podaci o Hrvatima u tom dijelu Italije koji su sljedeći: radi se o doseljenicima iz Dalmacije, jer se služe dalmatinskim govorom i katoličke su vjere rimskog obreda¹⁰. Iako se u putopisu Bartola Kašića ne radi izrijekom o Hrvatima iz Molise, jasno je da se radi o širem području talijanskoga juga koje je u to vrijeme bilo nastanjeno prekojadranskim kolonistima.

Talijanska strana također je pokazivala zanimanje za hrvatske doseljenike, njihove običaje, pjesme i nepoznati jezik, pa u to vrijeme nastaju prvi opisi Hrvata iseljenih u Italiju. Najraniji zapis o običajima hrvatskih doseljenika ili Šklavuna kod talijanskih zapisivača potječe iz 1497. godine, a zabilježio ga je talijanski književnik Ruggero de Pazienza. On je zapisao pjesmu o vojvodi Janku koju su tada u južnotalijanskom gradiću Gioia del Colle izvodili *Šklavuni* onako kako ju je čuo, iako nije razumio ni riječi. (Belaj, 1998: 340). Taj zapis je vjerno prikazao hrvatske doseljenike koji su u čast napuljske kraljice Isabelle del Balzo za vrijeme njezina putovanja napuljskim kraljevstvom izvodili pjesme i plesove. Dvorski pjesnik Ruggero de Pazienza ih je opisao

kao koze koje skaču i viču na svojem jeziku, a onda su jeli i pili po svojem običaju, i to muškarci, žene i mladež (Šimunović, 1984:54).

¹⁰ Autorica rada *Doprinos utvrđivanju tragova Hrvata u južnoj Italiji*, Jelka Vince Pallua ove podatke o dalmatinskom govoru, Dalmaciji te pripadnosti katoličkoj vjeri navodi prema autorima: Miroslav Vanino: *Autobiografija Bartola Kašića, Građa za povijest književnosti Hrvatske*, knjiga XV, JAZU, Zagreb. 1940. I prema Tommaso Vitale: *Storia della regia città di Ariano e su diocesi (Historia urbium et regionum Italiae rariores VI)*, Bologna. U citiranom članku Vince Pallua navodi još svjedočenja iz 20. stoljeća koja se odnose na dalmatinsku oazu u Irpiniji, koja nije u području Molise, ali je zasigurno dio većeg područja južne Italije koje su kroz povijest nastanjivali Hrvati. U istom članku nalazimo i niz toponima koji o tome svjedoče.

Pjesmu je zabilježio onako kako je mogao zvukovno razabrati izgovorne cjeline, jer sam nije mogao razumjeti ništa, a na osnovu zapisa profesor Petar Šimunović je utvrdio da se radi o prvoj hrvatskoj bugaršćici. Iz opisa se zaključuje da je *Šklavuna* u toj prigodi bilo puno, da su bili izuzetno raspoloženi, veseli, pjesnik ih je upoznao i navodi tko je kome muž ili žena, snaha ili sestra, koliko su vina popili i da su bili posebno glasni (Šimunović, 1984)¹¹.

Drugi Talijan koji je u 16. stoljeću pisao o hrvatskim doseljenicima bio je prior dominikanskog samostana u Vastu, Serafino Razzi koji ih je 1577. godine u svojim putopisima *Viaggi in Abruzzo* opisao kao snažne, vrijedne i mudre gospodare svoje zemlje koji upravljaju svojim imanjima, uzgajaju stoku, grade kuće i ostale radionice, a među sobom su zadržali svoj jezik. Zapisao je šest najčešćih riječi koje koriste: *cruca* (kruha), *mesa*, *sire*, *iaia*, *vina*, *vode* (Šimunović, 1984: 55). Serafino Razzi također je pisao u *Cronica Vastese* (1576. – 1577.) kako su Slaveni, došavši preko mora, osnovali u Molizama naselja San Felice, Montemitro, Collecroce, Patticata, Palata, Tavenna, Ripalta, S. Giacomo degli Schiavoni. Drugi su se naselili u Vastu, Forcabobolani, San Silvestru, Vacriju, Casacanditelli, Francavilli na moru, te u Abruzzima, u Capellu i drugdje. U Rimu je za hrvatsku (ilirsku) pastvu osnovana Ilirska bratovština sv. Jerolima, koju je potvrdio papa Nikola IV. (1452.), o čemu je S. Razzi pisao u spomenutoj *Cronaca Vastese* (Šimunović, 2011: 191).

Hrvatski putopisac Ivan Kukuljević Sakcinski je 1856. godine putujući po Italiji od Foggie do Napulja pronašao podatke o naseljima u kojima se od 15. do 17. stoljeća govorilo hrvatskim jezikom (la lingua schiavona), ali i mjesta s još uvijek živim hrvatskim govorom:

Grad Ariano ima svoga povjestnika Tomu Vitala, koji je god. 1794. u Rimu dao tiskati svoju povjest pod naslovom: 'Storia della regia città di Ariano a sua Diocesi'. Iz ovog djela doznajemo, da je još u XV., XVI., XVII. vieku u tom gradu i njegovoj okolini bilo naselebine hrvatskih, što su se iz Dalmacije ovamo preselile. U dvih Arianskih listinah od g. 1491. i 1533. spominju se ovi Hrvati pod imenom Schavuni (Scavuni abitanti in questa città. Schavuni et altri cittadini) (Kukuljević Sakcinski, 1873: 113).

¹¹ Tekst bugaršćice, kako navodi prof. Šimunović, otkrio je i objavio jedan od najistaknutijih poznavatelja starije dubrovačke književnosti Miroslav Pantić u "Zborniku Matice srpske za književnost i jezik" 1977. kao srpsku narodnu pjesmu. Međutim, sveobuhvatnu analizu koja je rezultirala zaključkom da se radi o prvoj hrvatskoj bugaršćici koju su pjevali doseljenici u južnoj Italiji, izradio je profesor P. Šimunović 1984. godine i objavio u *Šklavunske nasebine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugaršćica*. Ovaj rad profesora Šimunovića razriješio je mnoge sumnje vezane uz podrijetlo, pripadnost i jezik doseljenika u južnoj Italiji koji su nazvani *Šklavunima*, a nisu znali ni ime svoga matičnoga naroda, ni naziv jezika, a ni kraj iz kojega su došli. Analizom jezika zapisane pjesme kao i analizom imena onih koji su je izvodili, profesor Šimunović zaključuje da su doseljenici iz podbiokovskog područja, iz Dalmacije zapadno od Dubrovnika i da su bili katoličke vjeroispovijesti.

U istom tekstu „Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije“, nalazimo podatke o selu Villa nova kod Ariana u kojem su stanovnici još 1584. odbili svećenika Talijana kojeg su im nametali i tražili *papa Dalmatina ili Hrvata, kao što su imali g.1549. nekoga fra. Marka Dragonića a g. 1596. nadpapa Ivana Bigota Dalmatinca iz Ginestre*. Mnoga sela koja su utemeljili Hrvati imala su pridjev *degli Schiavoni*, pa tako *Ginestra degli Schiavoni, Polcarino di Schiavoni*, a navodeći šira područja u kojima ... *još i danas jezikom svojim govore, dok su se u ostalih mjestih većom stranom potalijančili*, Kukuljević Sakcinski spominje okolicu Ariana, Abruzzo, Otranto, Contado di Molise (Kukuljević Sakcinski, 1873: 113).

Niz je talijanskih etnologa i istraživača koji su u drugoj polovici 19. stoljeća proučavali, pisali i objavljivali radove na temu najčešće *slavenskih kolonija* u južnoj Italiji. To su G. Vegezi-Ruscalla s naslovom “Le colonie serbo-dalmate del circondario di Larino, provincia di Molise, studio etnografico” iz 1864., zatim G. Ascoli koji je istraživao albanske i hrvatske doseljenike od 1863. - 1869. godine i objavio nekoliko naslova: “Interno agli Slavi del Napoletano” i poznatije djelo “Saggi e appunti”, objavljeno u Milanu (Scotti, 1966:106).

3.1.2. Medo Pucić, Giovanni de Rubertis, Josip Smodlaka

Ovom hrvatskom dijasporom od druge polovice 19. stoljeća bavili su se hrvatski putopisci, jezikoslovci i etnolozi kako bi utvrdili vrijeme i područje iseljavanja. Nakon godine 1855. kada je dubrovački filolog i književnik Medo Pucić započeo korespondenciju s profesorom Giovannijem de Rubertisom iz Kruča te nakon što su njegova pisma objavljena u zadarskom časopisu „L'Osservatore Dalmato“, pojavio se interes i širih znanstvenih krugova u Europi za preostale tri jezične oaze Acquaviva Collecroce, Montemitro i Sanfelice. Dio je to pisama koje je objavio Antun Kazal 1856. u Zadru pod naslovom „Delle colonie slave nel regno di Napoli – Lettere del prof. Giovanni de Rubertis“. Iste godine prevedena su i objavljena u časopisu „Sedmica“ Novi Sad, a dvije godine kasnije i na ruskom jeziku u Moskvi objavio ih je časopis „Čtenija“. Godine 1859. pisma su objavljena u Njemačkoj, u časopisima „Ausland“ i „Mitteilungen“, a 1861. u Frankfurtu u časopisu „Origines Europae“ (Scotti, 1966. 105).

Zanimljivo je detaljnije istražiti tko je bio Giovanni de Rubertis i što su sadržavala pisma koja su izazvala toliki interes znanstvene javnosti i nakon kojih su sa svih strana uslijedila „svojtanja“ pripadnika ove specifične zajednice s juga Italije.

Giovanni De Rubertis rođen je u Kruču 1813. godine, gdje je i umro 1889. Prema navodima Giacoma Scottija on nije bio hrvatskog podrijetla, roditelji su mu došli u Acquaviva Collecroce iz okolnih talijanskih sela, ali su primili običaje i dijalekt mještana, a sam De Rubertis je zavolio taj kraj i ljude te se počeo sve više baviti njihovim jezikom i tradicijskom kulturom. Pisao je pjesme na dijalektu, a spominjala su se i neka druga djela, kao gramatika hrvatskoga govora, koja ipak nije nikada pronađena. Radio je na prosvjećivanju talijanskih Hrvata i podučavao ih hrvatskom jeziku. Po zvanju je bio profesor, a poslije i ravnatelj državne gimnazije, pa se smatra da je upravo on odgojio generacije mladih Hrvata u Kruču (Scotti, 1966: 104-105). Iz prijateljstva s Medom Pucićem potekla su pisma, pisana na talijanskom jeziku u kojima je detaljno opisivao običaje, navodio primjere iz jezika, bilježio pjesme. U jednoj objavi pod naslovom „La festa del primo Maggio“ nalazimo prikaz običaja Majo iz kojeg se vidi da je način njegova pisanja bio iscrpan, detaljan, objektivan¹². On navodi da su prema tradiciji slavenski kolonisti došli prvoga petka u mjesecu svibnju, što je i danas tradicionalno vjerovanje u sva tri hrvatska sela. Prikaz običaja Majo pisan je na talijanskom jeziku i predstavlja etnografski zapis vremena, uključuje sve elemente koje bi zabilježio i savjestan etnolog istraživač na terenu. Opisuje početak ophoda, vrste grančica s kojima se ukrašava Majo, kako on izgleda, tko su mu pratitelji, kojim slijedom se povorka kreće, opis ulaska u crkvu pri čemu samo Majo ostaje ispred vrata i tek naknadno pred crkvom dobiva blagoslov svećenika. Iako je cijeli tekst na talijanskom jeziku, pjesme koje ophodnici pjevaju zapisane su u dijalektu.

Ko je recca ka Majo nimasce docchi?

Odeca naprid on vidi gnegna procchi.

Lipe Gospodine nasse,

Hittite nammi sctogodi,

Mi jesmo cegliade vasce (De Rubertis, 1856: 20).

Iz teksta se može zaključiti da su pisma obilovala informacijama o ljudima, običajima, jeziku i našla su put do zainteresirane javnosti, ali i do znanstvene zajednice.

Godine 1904. u posjet Hrvatima u Italiju uputio se Josip Smodlaka, splitski gradonačelnik i političar. Dopotovao je na jug Italije zajedno sa slikarom Emanuelom Vidovićem, svećenikom Herkulom Lugerom i splitskim profesorom Josipom Baraćem.

¹² Objavljeno 1856. De Rubertis, Giovanni. *Delle colonie slave nel regno di Napoli*. Febbraio 1856. 8° 47 pp.

U proljeće 1904. god. ispunila mi se davna želja, da pohodim hrvatske naseobine u južnoj Italiji. Spremajući se na put u Napulj, odlučih da se svratim k toj zaboravljenoj braći i ako nisam točno znao, ni gdje su, ni kako ću do njih doprijeti. No za to je najlakše, misljah, ali što će biti, ako se tamo izgubio i zadnji trag našem jeziku, pa me umjesto očekivanog užitka dočeka razočaranje? (Smodlaka, 1906: 37).

Nije Josip Smodlaka doživio razočaranje nego se vratio s vrijednim zapisima koje je kasnije objavio u dvije publikacije: „Ostanci jugoslavenskih naseobina u donjoj Italiji“ i „Posjet apeninskim Hrvatima“¹³. Njegov pratitelj, hrvatski filolog i publicist Josip Barač objavio je studiju pod nazivom „Hrvatske kolonije u Italiji“¹⁴. Jedino razočaranje je doživio kada je shvatio da je poznati profesor Giovanni de Rubertis tada bio pokojni, ali iznenađenje je doživio upoznajući njegovu suprugu, nećaka i brojne mještane koji su govorili hrvatskim dijalektom. Za vrijeme boravka Josip Smodlaka je posjetio i mjesto Palatu koja je nekada bila velika hrvatska kolonija, a u vrijeme njegove posjete u Palati se govorio samo talijanski jezik. U mjesnoj starinskoj crkvi tada je iznad vrata pronašao sljedeći natpis na latinskom: „*Hoc primum Dalmatiae gentes incoluere castrum ac a fundamentis erexere templum anno 1531*“ (Dalmatinci prvi naseliše ovaj grad i iz temelja sagradiše crkvu godine 1531.). Ovaj natpis najvažniji je pisani spomenik o dolasku Hrvata na prostor južne Italije koji dokazuje da su na tim prostorima Hrvati zasigurno već bili prisutni od početka 16. stoljeća (Smodlaka, 1906: 44).

Nakon objavljenih pisama Giovannija de Rubertisa javlja se interes širih znanstvenih krugova u Njemačkoj, Rusiji, Italiji za novootkrivene slavenske kolonije. Ruski povjesničar V. Makušev i M. S. Drinov, istraživali su slavenske doseljenike i čuli „staroslavenske riječi“ *rab, teg, kut, dom, gredem* i zaključili da je riječ o bugarskim potomcima¹⁵, Risto Kovačić proglasio ih je Srbima¹⁶, a svi ti napisi objavljeni su bez ikakvih povijesnih ili jezičnih dokaza

¹³ Smodlaka, Josip. 1904. „Ostanci jugoslavenskih naseobina u donjoj Italiji“. *Hrvatska misao*, III. Isti, „Posjet apeninskim Hrvatima“. Putne uspomene i bilješke. 1906. Zadar: Kalendar Svačić 3.

¹⁴ Barač, Josip. 1904. *Hrvatske kolonije u Italiji*. Smilje i bosilje po jezičnoj bašči. Split. Knjižica sadrži 34 stranice i nastala je kao zabilješka s putovanja po hrvatskim kolonijama u Italiji. Spominje se kao suputnik J. Smodlaka. Raspolaže primjerima iz svakodnevnoga govora, opisi susreta pisani su u dijaloškoj formi i u izvornom govornom obliku. Zabilježio je i tekst pjesme u kojoj se spominje i hrvatski ban Ivan Karlović.

¹⁵ Vidi u Šimunović, Petar. 2009. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

¹⁶ Risto Kovačić je bio učitelj, Srbin iz Boke (Smodlaka, 1906: 47) i napisao je rad „Srpske naseobine u južnoj Italiji“. *Glasnik srpskoga učenoga društva*. knj. 62., Beograd, 1885., str. 273. u kojem navodi: „Uzmite kartu Italije, pogledajte u istočnu joj obalu, malko izviše one glavine Gargana što ono gleda u ponosni Dubrovnik

(Šimunović, 2011:192). Talijani su ih zvali jednostavno *Slavi*, a oni sami nisu osjećali određenu nacionalnu pripadnost iako su imali nejasnu predodžbu o Dalmaciji. Koristili su nazive kao *naš jezik*, *naša čeljad* i uvijek spominjali da su njihovi stari došli *z'one bane mora*. (Scotti, 2006: 28-31).

3.1.3. Milan Rešetar i početak znanstveno-istraživačkog pristupa

Godine 1907. u ime Bečke kraljevske akademije, Komisije za Balkan u istraživanje slavenskih kolonija na jugu Italije upućen je hrvatski filolog Milan Rešetar. Boravio je uglavnom u Kruču, proučavajući jezik i običaje lokalnoga stanovništva, a nakon njegova istraživanja godine 1911. objavljena je knjiga pod naslovom: „Die Serbokroatischen Kolonien Suditaliens”¹⁷. To djelo je sveobuhvatna studija i povijesni pregled doseljenja prvih hrvatskih kolonista na šire prostore južne Italije, prikaz običaja, načina života, narodnih pjesama, priča, izreka, molitvi i vjerovanja koja su zabilježena kod stanovnika u tri preostala naselja. Uvodni dio ovoga rada donosi pregled svih dotadašnjih istraživanja i autora koji su se bavili jezično, etnološki ili kulturološki fenomenom opstanka i trajanja ovih oaza u širem okruženju talijanskoga juga. Najznačajniji ishod Rešetarovih istraživanja je definiranje geografskoga podrijetla doseljenika u Italiju. Na osnovi istraživanja običaja, nošnje, nazivlja iz svakodnevnog života, a najviše morfološkom i fonološkom analizom jezika, Milan Rešetar je zaključio da su se ti stanovnici, čiji govor je štokavsko-ikavski mogli doseliti s priobalnog područja od Velebita do doline Neretve. Pitanje na koje je nakon toga trebalo odgovoriti je gdje se u tom pojasu govori štokavska ikavica? Odgovor je bio - samo na području između rijeka Cetine i Neretve, u Makarskom primorju i dolini Neretve. Sjevernije stanovništvo govorilo je *čakavski*, a ono južnije samo *štokavsku jekavicu* (Rešetar, 1911: 51).

Ova Rešetarova tvrdnja bila je osnova za sva kasnija razmatranja o podrijetlu moliških Hrvata a neka od njih već je prethodno iznio Josip Smodlaka u svome radu iz 1906. godine.

(...) došli su iz Dalmacije, porijeklo im dakle treba tražiti južno od Cetine i to svakako u primorju, jer se samo Primorac mogao odvažiti da preplovi cijelo Jadransko more.

Nesumnjivo im primorsko porijeklo odaju i svi nazivi sačuvani za lozu, smokvu i

miloga nam srpskoga primorja, - naći ćete Molize. Ovdje je cvalo devet lijepih srpskih naseobina, od kojih danas ima do 16.000 duša. Tri od tih naseobina preko 4000 duša, još čuvaju srpski jezik i veseli srpski običaj naganja božićnjeg badnjaka kao zavjet. S ponosom se kazuju Srbi, na srcu im je napredovanje naše drage Srbije...”

¹⁷ Rad je izvorno objavljen na njemačkom jeziku, a 1997. godine profesor Walter Breu i Monica Gardenghi sa sveučilišta u Konstanzu uredili su i objavili talijanski prijevod. Profesor Walter Breu i Giovanni Piccoi autori su *Dizionario croato molisano di Acquavivva Collecroce*, iz 2000. g. objavljenog u Campobassu. Suradnica na rječniku bila je prof. Snježana Marčec s Instituta za jezik i jezikoslovlje iz Zagreba.

maslinu. Kad se uvaži da nema spomena o većim seobama iz Dubrovnika u XV. i XVI. vijeku, dok se zna po povijesti i po predaji da se iz neretvansko-biokovskoga primorja narod u više navrata jatome selio, te između ostaloga naselio i veliki dio srednjednmatinskih otoka, samo se nameće misao da i današnji apeninski Slaveni potječu iz toga kraja. Za tu hipotezu govori i narječje, koje je čisto ikavsko i pretežno štokavsko. (Smodlaka, 1906: 53).

Nakon objave Rešetarove studije „Die Serbokroatischen Kolonien Suditaliens” 1911. godine, uslijedilo je određeno razdoblje ‘mirovanja’ u kojem je interes prema *Slavima*, *Slavenima*, *Šćavunima*, *Škavima* ili *Hrvatima*, iz Molisea utihnuo. Unatoč svim istraživanjima koja su do tada obavljena na terenu, a potom objavljena u stručnoj i znanstvenoj literaturi, još uvijek nije postojao jedinstveni naziv za hrvatsko stanovništvo koje je preostalo u tri naselja pokrajine Molise. Neujednačenost u imenovanju doseljenika u literaturi se nastavila¹⁸, a od 50^{ih} godina 20. stoljeća uslijedila su i nova istraživanja. Međutim, pojavila su se i drugačijih mišljenja o podrijetlu doseljenika. Jedno je zastupao Teodor Badurina, prema kojem su moliški Hrvati došli iz Istre. On u sačuvanim prezimenima tamošnjih *Šklavuna* prepoznaje mnoga današnja prezimena iz Istre, ali i lekseme iz čakavskoga govora koje koriste i talijanski *Šklavuni*, a susreću se u Istri, o tome piše u djelu “Rotas opera tenet arepo sator”, objavljeno u Rimu 1959. godine (Šimunović, 1984: 58).

Talijanski etnolog Alberto M. Cirese 1955. godine objavljuje “La Pagliara del primo maggio nei paesi slavo-molisani”¹⁹, rad je to kojim je otvorena suradnja s hrvatskim etnologom profesorom Milovanom Gavazzijem u pokušaju identificiranja podrijetla ophodne svečanosti Majo kod moliških Hrvata. Uslijedilo je dopisivanje između dvojice znanstvenika na relaciji dvaju sveučilišta: La Sapienza iz Rima i Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U pozadini cijelog istraživanja bio je pokušaj da se pronađu zajednički elementi, ako ih ima, u običaju Majo kod moliških Hrvata i ophodnoj svečanosti Zeleni Juraj. Poticaj je došao od strane talijanskoga etnologa A. Ciresea koji je utvrdio postojanje običaja Majo isključivo u naseljima u kojima su nekada živjeli doseljenici s druge strane Jadrana, stoga je bilo logično potražiti moguće zajedničke elemente u sličnom običaju u zemlji predaka moliških Hrvata. O

¹⁸ Pregled uporabe naziva kod različitih autora za Hrvate naseljene na jugu Italije, vidjeti u *Hrvatske oaze u južnoj Italiji*, Giacomo Scotti iz 1966. godine., str. 106-107.

¹⁹ Cirese M, Alberto. 1955. “La Pagliara del primo maggio nei paesi slavo-molisani”. *Slovenski etnograf*. Ljubljana. str. 207-222.

tome mnogo godina kasnije u povodu proslave posvećene životu i djelu Milovana Gavazzija piše Jelka Vince-Pallua:

Trebalo je, dakle, istražiti sve značajke običaja ophoda u Molisama 1. svibnja, što je bila zadaća talijanskih istraživača, dotično prof. Ciresea. Drugi je zadatak bio, a njime se trebao pozabaviti Gavazzi, usporediti i otkriti iz kojih je dijelova Hrvatske taj običaj mogao stići na drugu stranu Jadrana, u pokrajinu Molise. Gavazzi je u dostupnoj etnografskoj građi (o dodolama, prporušama, Zelenom Jurju itd.) mogao pronaći neke pojedinačne elemente slične moliškoj "pagliari", ali nije bilo moguće pronaći paralelu i povezanost čitave kompleksne cjeline (Cirese, 1995./1996: 52).

Istim pitanjem, odnosno slojevitošću običaja Majo kod moliških Hrvata bavila se autorica ove disertacije u svom diplomskom radu istražujući sličnosti s običajem Zeleni Juraj. Zaključila je da prema istraživanjima Gavazzija i Ciresea postoje neki zajednički elementi, koji ipak nisu dostatni da bi upućivali na zajedničko podrijetlo ovih dvaju običaja. Autorica je također utvrdila da nazivi *oje*, *lemeš* i *ralica*, koji se pojavljuju u moliškohrvatskom govoru kao nazivi za dijelove rala, prema Branimiru Brataniću spadaju u nomenklaturu rubnog tipa rala čime je potvrđeno primorsko podrijetlo moliških Hrvata. (Račić, 1989).

Od 70^{ih} godina 20. stoljeća govor moliških Hrvata postaje područje istraživanja hrvatskih dijalektologa. Već 1970. godine Dalibor Brozović objavljuje "O makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije"²⁰, a provode se i lingvistička istraživanja na terenu ili u suradnji s moliškim studentima u Zagrebu. Sredinom 80^{ih} godina moliška studentica Agostina Piccoli studira u Zagrebu i surađuje s profesorima Petrom Šimunovićem, Božidarom Finkom, Josipom Vončinom i drugima²¹. U to vrijeme Petar Šimunović objavio je nekoliko radova o moliškim Hrvatima i njihovu govoru, stoga osnovano možemo zaključiti da je već tada započela suradnja s Agostinom Piccoli koja je još kao studentica dala svoj doprinos izučavanju povijesti jezika moliškohrvatske zajednice kojoj je pripadala. Godine 1984. P. Šimunović objavljuje "Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarščica" u kojem potvrđuje da se radi o posebnoj vrsti hrvatske štokavštine s elementima novoštokavske akcentuacije. Zatim godine 1987. Šimunović izlaže

²⁰ Vidi Brozović, Dalibor. 1970. "O makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije". *Makarski zbornik*. Makarska: 381-405.

²¹ Podaci od kazivačica, kolegica i prijateljica Agostine Piccoli i profesorice Tihane Petrović Leš koja je u svojstvu mentorice s Agostinom Piccoli surađivala u izradi nekoliko njezinih radova.

na konferenciji rad s temom “Antroponimija moliških Hrvata”²², a 2011. godine objavljuje rad “Moliški Hrvati i njihova imena. Molize i druga naselja u južnoj Italiji u motrištu tamošnjih hrvatskih onomastičkih podataka”²³.

Tih godina više je autora zajednički radilo istraživanja o jeziku i podrijetlu slavenskih stanovnika pokrajine Molise: A. Sujoldžić, B. Finka, P. Šimunović i P. Rudan. Autori su ispitali sva tri mjesna govora: Kruč, Filič i Mundimitar istražujući razlike i sličnosti koje se u prethodnim istraživanjima nisu razmatrale²⁴.

(...) svi dijalektolozi koji su došli u dodir s moliškom sredinom i govorom najviše su pažnje posvećivali govoru Kruča, tako da mnogi navedeni podaci nisu relevantni za montemitranski govor (Piccoli, 1994:95).

Istraživanje je pokazalo da se govor Kruča neznatno razlikuje od govora ostalih dvaju sela, Mundimitra i Stifiliča, kod kojih se uočava najveće mjera sličnosti. To se tumači većom izoliranošću tih dvaju sela u odnosu na Kruč, koji je još početkom 20. stoljeća bio cestovno povezan s Termolijem, pa time i otvoreniji prema utjecajima sa strane. Istraživanjem se također preciznije odredio govor i utvrđeno je da su doseljenici u Molise došli iz biokovsko-neretvanskog područja južno od rijeke Cetine (Sujoldžić i sur., 1987:131-132).

Dolaskom u Zagreb moliške studentice Agostine Piccoli bila je otvorena mogućnost suradnje s izvornim govornicima moliškohrvatskoga idioma, što je dijalektolozima u Zagrebu bilo dragocjeno u njihovim istraživanjima. O tome svjedoči naizgled ‘usputni’ podatak u radu Anite Sujoldžić:

Šimunović (1984) nije osobno istraživao moliški hrvatski na terenu, nego se poslužio Rešetarovim i drugim podacima te moliškim studentima u Zagrebu, a i svrha mu nije bila toliko dijalektološka, koliko da na temelju nekih markantnih dijalekatskih pikazatelja upozori na podrijetlo moliških Hrvata prije seobe (Sujoldžić, 1987: 122).

²² Vidi Brozović, Dalibor. “Antroponimija hrvatskih naseljenika u južnoj Italiji“. *Zbornik VI. jugoslovenske onomastičke konferencije u Donjem Milanovcu*, 9–12. 10. 1985, izd. SANU, Naučni skupovi 37. Odeljenje jezika i književnosti 7, Beograd 1987, 445–456.

²³ Vidi: Šimunović, Petar. 2011. “Moliški Hrvati i njihova imena. Molize i druga naselja u južnoj Italiji u motrištu tamošnjih hrvatskih onomastičkih podataka.” *Folia onomastica Croatica*. Zagreb: 20, str. 189-205.

²⁴ Vidi: Sujoldžić, Anita, Božidar Finka, Petar Šimunović, Pavao Rudan. 1987. „Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija“. *Rasprave zavoda za jezik*, Zagreb, sv. 13:117-145.

Nakon što je u znanstvenim krugovima prihvaćena teza o podrijetlu doseljenika s makarsko-biokovskog područja, nastavljena su brojna istraživanja o osnovnim odrednicama njihova identiteta čime su se bavili sociolozi i kulturni antropolozi, među kojima Emil Heršak²⁵ Tihomir Telišman²⁶, Ana Perinić²⁷.

Putopisni način predstavljanja moliških Hrvata nalazimo u radovima profesora Stjepana Krpana (1922.-1999.), germanista i vrsnog poznavatelja hrvatske europske dijaspor. Objavio je više knjiga o rumunskim, mađarskim, gradišćanskim i moliškim Hrvatima. Stjepan Krpan je na svojim privatnim putovanjima prikupljao kazivanja, fotografije i raznovrsnu dokumentaciju o životu pripadnika hrvatskih manjina po Europi. Na taj je način slagao sliku o okolnostima njihova iseljavanja nekada i kulturno-umjetničkom radu danas. O hrvatskim manjinama u europskim zemljama objavio je brojne članke, osvrte, rasprave i studije u dnevnom i periodičnom tisku, u zbornicima i glasilima hrvatske dijaspor, a najznačajnije djelo u kojem je detaljnije prikazao život moliških Hrvata je knjiga "Od Karaša do Biferna"²⁸. Njegovi radovi nemaju isključivo znanstveni karakter nego dokumentaristički, radi se o vrijednoj građi koja je desetljećima prikupljana na terenu i predstavlja dokument svijeta koji nestaje (Dumančić, 1989).

Giacomo Scotti, novinar, književnik, publicist rođen je u Italiji, od 1947. godine živi u Puli, a potom u Rijeci, objavio je više radova i knjiga o moliškim Hrvatima počevši od 1966. godine kada je napisao "Hrvatske oaze u južnoj Italiji"²⁹. U tom radu daje povijesni pregled iseljavanja Hrvata s jadranske obale, pregled važnijih istraživanja o talijanskim Hrvatima ili Slavenima kako su ih u Italiji nazivali. Značaj ovoga rada je u bogatoj bibliografiji talijanskih istraživača, putopisaca i povijesničara do kraja 20. stoljeća koji su se bavili temama vezanim

²⁵ Vidi: Heršak, Emil. 1982. "Hrvati u talijanskoj pokrajini molise". *Teme o iseljeništvu*. Zagreb: Centar za istraživanje migracija Zagreb, br. 11. Kao i Heršak, E. 1987. "Sociohistorijski uvod u problematiku etničkih manjina na talijanskom Jugu". *Migracijske teme*. Zagreb: god. 3., br. 2. str. 193-220.

²⁶Vidi: Telišman, Tihomir. 1987. „Neke odrednice etničkog identiteta moliških Hrvata u južnoj Italiji“. *Migracijske teme*, god. 3, br. 2:187-192. Kasnije, 1994. objavljuje „Etnički identitet i pravni položaj moliških Hrvata u Italiji“. *Manjine na području Alpe-Jadrana Bled*, 21.-22. 10. 1993., *Zbornik referata*, Ljubljana: str. 150-156. Tihomir Telišman je sociolog i dugogodišnji hrvatski diplomat koji se prethodno bavio višegodišnjim istraživanjima iseljništva u Americi.

²⁷ Vidi Perinić, Ana. 2006. "Moliški Hrvati. Rekonstrukcija kreiranja i reprezentacije jednog etničkog identiteta". *Migracijske teme*. Zagreb: 16, 3:305-317.

²⁸Vidi: Krpan, Stjepan. 1988. *Od Karaša do Biferna. Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

²⁹ Scotti, Giacomo. 1966. „Hrvatske oaze u južnoj Italiji“ *Matica iseljenički kalendar*. Zagreb. Separat. 103-112.

uz hrvatske prekojadranske doseljenike. Za Giacoma Scottija možemo reći da se u kontinuitetu bavio moliškim Hrvatima, jer 1980. godine objavljuje opsežnu publikaciju „Z' one bane mora”³⁰, koja osim povijesnih podataka o prisutnosti Hrvata na tlu Italije donosi i niz autentičnih primjera u toponomastici, u kretanju broja stanovnika pojedinih hrvatskih naselja kroz 19. i 20. stoljeće, bogatu bibliografiju talijanskih i hrvatskih autora te zapise narodnih pjesama *molizanskih Hrvata*, kako su ih još 80^{ih} godina kod nas nazivali. Treća u nizu publikacija Giacoma Scottija je „Hrvatski trokut u Italiji”³¹ koja objedinjuje podatke svih dotadašnjih radova, ali i nadopunjuje novim činjenicama o djelovanju moliških Hrvata kao manjine. Giacomo Scotti je objavio i kratki putopis³² nakon boravka u Montemitru 2006. godine, gdje se upoznao i s radom Zaklade „Agostina Piccoli” i njezinom raznolikom izdavačkom djelatnošću o kojoj je također pisao.

Izravnu suradnju s moliškom studenticom Agostinom Piccoli ostvarili su kako je zabilježeno dijalektolozi, ali i neki od etnologa. Profesorica Tihana Petrović Leš s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu surađivala je s Agostinom Piccoli ranih 90^{ih} godina u svojstvu mentorice u nekoliko njezinih radova³³ i prisustvovala je susretima sa zagrebačkim filolozima, Petrom Šimunovićem i Božidarom Finkom. Tihana Petrović Leš sudjelovala je i na Međunarodnom jezičnom skupu „Riča živa” o moliškohrvatskom govoru u prosincu 2000. godine u Montemitru, koji je organiziran prilikom objavljivanja „Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra”. Tada je izlagala na temu „Moliškohrvatsko jezično blago kao pokazatelj sačuvanih tradicijskih pojava”. Rad predstavlja povijesni pregled istraživanja koja su ostavili etnolozi u području izučavanja kulture i tradicije moliških Hrvata. Osim toga, u radu je na konkretnim primjerima riječi *krosna i tkanje* iz tek objavljenog Rječnika, prikazano kako kulturnopovijesno usmjerni etnolog može doprinijeti razrješavanju problema s kojeg su se područja doselili moliški Hrvati³⁴. Osim ovoga rada ista autorica je objavila i prikaz knjige „Ali tagliate, parole di un

³⁰ Scotti, Giacomo. 1980. „Z' one bane mora“. Rijeka: Otokar Keršovani. U knjizi je bogata bibliografija napisa talijanskih i hrvatskih autora o moliškim Hrvatima od sredine 19. stoljeća do danas.

³¹ Scotti, Giacomo. 2006. „Hrvatski trokut u Italiji“. Rijeka: DHK Ogranak u Rijeci, Liber

³² Scotti, Giacomo. 2006. „Nel triangolo croato del Molise, riscoprendo gli ultimi 'Schiavoni““. *La Voce del popolo. Quotidiano dell'Istria e del Quarnero*. Rijeka: Copyright (c) "EDIT" 2000-2013, Giovedì 10 agosto 2006 / Numero 1728. <http://www.editfiume.com/archivio/lavoce/2006/060810/cultura.htm> (12.07.2017.)

³³ Radi se o članku Agostine Piccoli: „20000 Molisini di origine slava.“ (Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata). Objavljen je u *Studia Ethnologica Croatica*. Vol. 5, Zagreb, 1993.

³⁴ Objavljeno u zborniku Međunarodnog jezičnog skupa „Riča živa” o moliškohrvatskom govoru, Sammartino,

libro incompiuto: in ricordo di Agostina Piccoli”³⁵, koja predstavlja posthumno objavljeni zbornik stručnih tekstova, članaka i izvješća Agostine Piccoli (1962. – 1998.).

Od 2000. godine započinje rad Zaklade “Agostina Piccoli” u okviru koje se objavljuju knjige, članci, tekstovi, organiziraju izložbe i kulturna događanja, a sve radi proučavanja i unapređenja kulture, jezika i tradicije moliških Hrvata. Zaklada “Agostina Piccoli” i njezin rad predmet je istraživanja ove disertacije.

3.1.4. Zaključak

Može se zaključiti da postoji povijesni kontinuitet zanimanja za moliške Hrvate, za njihovo doseljenje i prisutnost na jugu Italije kako s hrvatske, tako i s talijanske strane Jadrana. O tome kod Hrvata svjedoči najstariji putopis Bartola Kašića iz 1613. godine, a kod Talijana i ranije, već iz 1497. godine. Od tada datira najraniji zapis o običajima hrvatskih doseljenika *Šklavuna* u južnotalijanskom gradiću Gioia del Colle, kada je talijanski književnik Ruggero de Pazenza zabilježio i tekst koji je Petar Šimunović analizirao i definirao kao prvu hrvatsku bugaršćicu. U 16. stoljeću dominikanac Serafino Razzi u svojem djelu *Cronaca Vastese* spominje Slavene koji su došli preko mora.

U 19. stoljeću Ivan Kukuljević Sakcinski putujući po Italiji pronalazi i objavljuje podatke o hrvatskim naseljima koja tamo postoje još od 15. stoljeća. Ozbiljan istraživački rad započinje dubrovački filolog Medo Pucić dopisujući se s Giovanijem de Rubertisom, profesorom iz Kruča i objavljujući njegova pisma o običajima i jeziku hrvatskih doseljenika. Prvo značajnije djelo o njihovu podrijetlu, jeziku i običajima objavljuje filolog Milan Rešetar 1911. godine nakon boravka u Kruču: „Die Serbokroatischen Kolonien Suditaliens”, koje predstavlja početak znanstveno-istraživačkoga rada radi utvrđivanja što preciznijeg mjesta i vremena njihova doseljenja. Na znanstvene postavke Milana Rešetara o jeziku i podrijetlu nastavljaju se kasnija istraživanja hrvatskih filologa i etnologa (D. Brozović, P. Šimunović, B. Finka, A. Sujoldžić, M. Gavazzi, B. Bratanić i drugi), kojima se potvrđuje da je pradomovina moliških Hrvata na definiranom prostoru u podbiokovlju, između donjeg toka rijeka Cetine i Neretve i da je govor koji su donijeli štokavska ikavica s čakavskim elementima.

Antonio. ur. 2001. “Pet stoljeća povijesti, simbola i sjećanja” (“Segni e memorie di cinque secoli di storia”). Montemitro: Fondazione Agostina Piccoli.

³⁵ Sammartino, Antonio. ur. 1999. “Ali tagliate, parole di un libro incompiuto: in ricordo di Agostina Piccoli / Podrezana krila, riječi nedovršene knjige: u spomen Agostine Piccoli”. Vasto: Cannarsa Editore.

3.2. Povijesni pregled doseljavanja i neka obilježja govora

3.2.1. Podrijetlo moliških Hrvata

Pokrajina Molise smještena je u južnom dijelu Italije između Abruzzza i Puglie. Od 1963. godine ima status pokrajine, a do tada je pripadala Abruzzima. Zauzima površinu od 4438 četvornih kilometara koji uglavnom prekrivaju planinski predjeli. Danas je glavni grad ove pokrajine Campobasso, a od ostalih mjesta koja se nalaze na obali Jadranskoga mora tu su Termoli i Vasto. U pokrajini Molise bilježi se prisutnost Hrvata doseljenika koji su bježeći pred Turcima iz makarskoga primorja u 15. i 16. stoljeću našli utočište u brdovitim predjelima talijanskih Apenina. Danas se nazočnost potomaka hrvatskih doseljenika očituje u jeziku i nekim običajima još samo u tri sela koja se nalaze oko 40 km zapadno od luke Termoli. To su Kruč (Acquaviva Collecroce), Stifilić ili Filič (San Felice del Molise koji je do pojave fašizma bio San Felice Slavo) i Mundimitar (Montemitro). Ta naselja su sačuvana kao jezične oaze u središtu Italije i odavno su privlačila pažnju različitih istraživača i znanstvenika, kako hrvatskih tako i talijanskih, koji su ih proučavali lingvistički ili etnografski i nastojali utvrditi njihovo podrijetlo (Scotti, 1980).

Ova su tri sela jedina stara slavenska naselja u ovom dijelu Italije koja su do danas opstala i uspjela se oduprijeti postupnom procesu asimilacije, odnosno talijanizacije. U okolici je bilo više takvih mjesta u kojima je ostao samo spomen da su i u njima živjeli Slaveni, odnosno *Schiavuni* kako su ih nekada zvali susjedi Talijani. A ti *Schiavuni* svoj govor su nazivali *na-našo* ili *na-našu*. Nekada su slavenski doseljenici živjeli i u susjednim selim *Palati*, *Taveli* (tal. Tavenni), *Mafaldi*, *Kasteluču* (tal. Castelmauro, prije Castelluccio), *Stijakovu* (tal. S. Giacomo degli Schiavoni) kod Termolija, pa na jug *Stiblažu* (tal. San Biase) i *Montelongo* (Rešetar, 1907: 1108).

Od kada se u 19. stoljeću javljaju prvi napisi o slavenskim kolonijama, mnogi su povjesničari, filolozi, etnolozi i književnici pokušali pronaći odgovor na dva osnovna pitanja: kada su prvi Hrvati doselili u južnu Italiju i iz kojih krajeva su došli. Najobuhvatniji rad o podrijetlu moliških Hrvata je studija Milana Rešetara. On još 1907. godine sa sigurnošću navodi 13. stoljeće kao vrijeme kada su prvi hrvatski doseljenici bili prisutni na talijanskom tlu, jer na to upućuju i podaci od 1290. do 1305. godine o porezima koje su kralju plaćali *Slaveni* nastanjeni u Napuljskoj kraljevini (Rešetar, 1907: 1126). Ti hrvatski doseljenici dolazili su

radi trgovine u mjesta duž jadranske obale i u Napuljskoj kraljevini osnivali svoje zajednice koje su lokalne vlasti priznavale. Ove skupine doseljenika s vremenom su nestale, dio se stopio s talijanskim stanovništvom, a trgovci su se uglavnom vratili u domovinu. Stoga ova prva migracija stanovnika nije ostavila trajne tragove u jeziku ili običajima i ne dovodi se u vezu s drugom seobom s kraja 15. i početka 16. stoljeća, čije tragove i danas nalazimo u tri sela pokrajine Molise o kojima govori i natpis na crkvenim vratima u Palati koji je Josip Smodlaka zabilježio za vrijeme svoga dolaska u Molise 1904. godine: „*Hoc primum Dalmatiae gentes incoluere castrum ac a fundamentis erexere templum anno 1531*“ (Dalmatinci prvi naseliše ovaj grad i iz temelja sagradiše crkvu godine 1531.) (Smodlaka, 1906: 44).

Talijanski dominikanac Serafino Razzi zapisao je važno svjedočanstvo u svojim rukopisima „Viaggi“ gdje navodi da je 1577. godine bio u mjestu *Cupello* koji su osnovali slavenski bjegunci, mjesto se nalazi u blizini grada Vasta, pokrajina Abruzzo. Razzi bilježi:

(...) pošto su Turci prije mnogo godina osvojili i okrenuli pod svoju vlast gotovo cijelu Slavoniju u zagorju, tako da gospoduju gotovo do mora, da su mnogi ljudi zato, da ne bi izgubili krršćansku vjeru, a da ne bi bili pod vlašću nekrsta, prešli preko mora i došli u ove krajeve Abruca i Pulje, gdje su im kraljevi činovnici od milosrđa dali više mjesta. Tu su se oni nastanili živeći pod slamnim kolibama i pod sjenicama. Kasnije, težeći zemlju i sijući i mučeći se, počeli su zidati kuće i jednako napreduju u broju i imanju... Ovo selo, u koje ja bih pozvan, broji od prilike sto ognjišta, a još su živjeli ponajviše u kolibama... (Rešetar, 1907: 1110)

Rešetar navodi još jedan zanimljiv podatak u prilog doseljenja slavenskih kolonista već krajem 15. stoljeća, a to je naziv *puh* koji su koristili za talijanski srebrni novac od jedne lire. Napuljski kraljevi Ferdinando I. (1458. - 1494.) i Alfonzo I. (1494. - 1495.), i to samo oni, kovali su kao jedinicu srebrnog novca komade, na kojima se s jedne strane vidi životinja slična puhu, a bio je to hermelin. Kada su slavenski doseljenici krajem 15. stoljeća stigli u napuljsku državu našli su taj srebrni novac na kojem je bio hermelin i prozvali su ga puh, jer za hermelin nisu mogli znati jer ga u njihovim krajevima nije niti bilo. Taj naziv puh zadržali su i kasnije kada se slika na novcu promijenila, pa je i jedinica srebrnog talijanskog novca, lira, dobila to isto ime. U numizmatici su inače poznati primjeri da staro ime dugo ostane nepromijenjeno iako se novac izmijeni. Stoga Rešetar sa sigurnošću zaključuje da su

slavenski kolonisti prešli u Italiju krajem ili u drugoj polovici 15. stoljeća, odnosno kojih 40-50 godina prije nego li o tome svjedoči natpis na crkvi u Palati (Rešetar, 1907: 1111).

U području talijanskog Mezzogiorna bili su brojni tragovi tih slavenskih naselja koji su se zadržali u toponimima. U području Otranta zabilježen je lokalitet San Vito degli Schiavi koji je pod tim nazivom postojao sve do 1863. godine kao slavenska kolonija, a tada je preimenovan u San Vito dei Normani. Osim San Vita, Hrvati su osnovali i posebnu gradsku četvrt u Brindisiju, koja se zove San Pietro degli Schiavoni (Rešetar, 1911: 20). U mjestu Vasto postojala je još 1362. godine crkva San Niccolò degli Schiavoni koja je srušena 1638. godine. U toponomastici ostalo ja autentičnih dokaza kao što je Valle d'Antizza (po vlasniku Antiću), a i sam naziv jedne općine Peschici (Pještica) na Garganu (Scotti, 1980: 6-7).

Dvojica su potomaka ovih hrvatskih kolonista u 16. i 17. stoljeću dala svoj doprinos talijanskom kulturnom, znanstvenom i crkvenom životu. U 16. stoljeću to je bio papa Siksto V., rođen 1520. godine u talijanskoj pokrajini Marche. Njegova obitelj, s tada već talijanskim prezimenom Peretti, potječe iz Dalmacije otkuda je otac pape Siksta V. došao u Italiju još kao dijete. Prezime Peretti dolazi od latinskog Petrus ili Perettus, a javlja se i u obliku Perucci (Perić) i to najčešće u Calabrijii gdje je bio veliki broj albanskih i hrvatskih kolonista. Djelujući u Rimu kao papa od 1585. godine učvršćivao je veze s Hrvatima. Utemeljio je kolegij Sv. Jeronima, a članovi kolegija mogli su biti samo svećenici „ilirskog jezika“ (Jernej, 1951).

U 17. stoljeću u Italiji je živio, a tu je i rođen Jakob Mikalja, talijanski leksikograf hrvatskog porijekla. Njegova obitelj je bježeći pred Turcima u 16. stoljeću stigla u južnotalijansku pokrajinu Apuliju gdje je također osnovano nekoliko kolonija slavenskih izbjeglica. Jakob Mikalja bio je isusovac, rođen 1601. godine u mjestu Peschici na poluotoku Garganu u pokrajini Apuliji. Njegov veliki doprinos talijanskoj i hrvatskoj leksikografiji je u izradi hrvatsko-talijansko-latinskog rječnika čiji hrvatski naziv glasi. „Blago jezika slovinskoga ili slovník u kom izgovaraju se rieči starinske latinski i diački“. Rječnički fond je čakavski i štokavski, a govor ikavski. U predgovoru ovoga rječnika Mikalja uzdiže „bosanski“ štokavski ijekavski govor iznad svih hrvatskih dijalekata, a po ljepoti ga uspoređuje s toskanskim narječjem. Papa Siksto V. i Jakob Mikalja pripadaju vremenu u kojem se o slavenskim kolonistima u južnoj Italiji nije znalo gotovo ništa. Oni su ipak kao izravni potomci iseljenika tu vezu s domovinom svojih predaka održavali preko svojih djelatnosti – kroz prosvjetiteljski i znanstveni rad (Jernej, 1951).

U prvoj polovici 20. stoljeća nastavljena su istraživanja o doseljenu *Slavena* u krajeve talijanskoga juga. M. Rešetar bilježi da govore štokavsku ikavicu, ali u njihovom govoru sačuvani su i čakavizmi, što potvrđuje pretpostavku da su moliški doseljenici štokavci koji su u domovini živjeli u blizini čakavaca (1911: 46-56). Dodirno područje tih dvaju govora bilo je oko rijeke Cetine što upućuje da im je pradomovina bila između rijeka Cetine i Neretve. Kasnijim istraživanjima govora utvrđeno je da su u 15. i 16. stoljeću iz makarsko-biokovskog područja postojala tri istovremena smjera migracija stanovništva pred Turcima: prema Istri, prema srednjodalmatinskim otocima i preko mora u Italiju (Sujoldžić i dr, 1987: 133).

Neki autori među kojima su M. Rešetar i G. Scotti smatraju da nije bila samo jedna seoba, već da su u prvoj polovici 16. stoljeća još neke skupine stigle na suprotnu obalu Jadrana. Po dolasku u Italiju hrvatski su se doseljenici najprije zadržali uz obalu, da bi kasnije na pozive feudalnih gospodara naseljavali sela opustošena kugom. Tako je Filič osnovan 1518. godine, a natpis na crkvi u Palati govori da je ona naseljena prije 1531. godine (Scotti, 1980: 17-18).

Danas je prihvaćena i potvrđena davno postavljena teorija Milana Rešetara da je domovina moliških Hrvata bila na području između Cetine i Neretve te da se stanovništvo u nekoliko navrata iseljavalo bježeći pred Turcima krajem 15. i početkom 16. stoljeća.

3.2.2. Neka obilježja moliškohrvatskoga govora

U tri preostala hrvatska naselja pokrajine Molise danas se još govori štokavsko-ikavskim dijalektom. Glavno njegovo obilježje je uporaba upitne riječi „što“ i karakteristične suglasničke skupine /št i žd/. Uz štokavštinu sačuvan je ikavski izgovor: *kolino, divojka, nevista, pivac, vitar i druge riječi*. U Kruču, Stifiliću i Mundimitru jezik je sačuvan zahvaljujući njihovoj međusobnoj geografskoj blizini i izoliranosti u odnosu na ostala talijanska sela. Iako je proces talijanizacije bio dosta jak, za ova naselja je karakteristično i pohrvaćivanje talijanskoga stanovništva. Još je Josip Smodlaka zabilježio da svaka Talijanka udajom i ulaskom u hrvatsku kuću prihvaća i jezik koji se u obitelji govori. Osim tih pojedinačnih slučajeva, postoje i primjeri masovnijeg pohrvaćivanja kao npr. u Stifiliću gdje se naselilo nekoliko stotina Talijana koji su s vremenom također preuzeli hrvatski dijalekt (Sujoldžić i dr., 1987: 121).

Jedan jezični kuriozitet u sačuvanom govoru moliških Hrvata predstavlja primjer staroromansko-dalmatinskog pridjeva „sanctus“ koji se u onomastici (nazivi svetaca)

hrvatskoga obalnog pojasa reflektirao u *sut-*, *suć-*, *su-*, *st-* (*Sutivan*, *Sućurac*, *Supetar*, *Stilinje*, *što jest sv. Ivan*, *sv. Juraj*, *sv. Petar*, *sv. Ilija i tako dalje*). Kako su ovi oblici staroromanski (od „sanktus“), to su i imena tih mjesta nastala u starije doba, odnosno prije mletačke okupacije nekih naših obalnih mjesta i otoka, jer se talijanski pridjev „santo“ reflektira u *san-*: *San Marco*, *San Servolo*, *San Saba i sl.* Kod moliških Hrvata taj stariji, staroromansko-dalmatinski pridjev zadržao se u nazivu sela *Stifilić*, tj. *St-i-Filić*, što znači da je refleks hrvatskoga toponima stariji, iz 11. ili 12. stoljeća i donesen je iz stare domovine. Talijanski naziv je noviji, *San Felice*, jer je nastao iz talijanskoga oblika „santo“. Isto je i sa zaštitnicom moliških Hrvata u Mundimitru, sv. Lucija čiji kip su prema predaji Hrvati donijeli sa sobom preko mora, u hrvatskom govoru je zovu *Sti Lucija*, što kao i kod naziva *Stifilić* predstavlja staroromansko-dalmatinski refleks (Žic Buj, 1968: 212).

Za pojmove vezane uz materijalnu kulturu moliški Hrvati sačuvali su stare nazive koje su ponijeli iz domovine. Tkalački stan je *krosna*, a njegovi dijelovi su *brdo*, *vretel* (vratilo), *liče* (nićanice), *nogavica* (papučica), *lavdica* (čunak), *prešljen*, *vita* ili *vitlić*. Za potku kažu *postav*, vuneno tkanje je *sukno*, a stari nazivi su im i *kidolja* i *presti* (Varoš, 1970: 20-21). Još početkom stoljeća J. Smodlaka i M. Rešetar u Kruču zabilježili su nazive dijelova narodne nošnje kako ih nazivaju sam seljaci, a to su *košilja*, *gunjica*, *korpat*, *ručnik*, *plašt*, *klobuk* (Smodlaka, 1906: 54; Rešetar, 1911: 68-72).

Izvorne osobine govora moliških Hrvata sačuvane su i u naglascima od kojih su zabilježeni uzlazni i silazni, a u višesložnim riječima česti su dvostruki ili čak trostruki naglasci. U tom slučaju prvi slog izgovaraju višim glasom, dok drugi nešto jače naglase: *dòbrò*, *jèzika*, *žènè*. Razlike u naglašavanju postoje ne samo između sela nego i između različitih govornika u istom selu. Događa se da isti govornik proizvodi različite naglaske a da ih niti sam nije svjestan. Uz navedene dobro sačuvane stare oblike u govoru javljaju se i neke promjene koje nastaju uglavnom pod utjecajem talijanskoga jezika. Pojedini padeži se gube, tako da nema više vokativa koji je zamijenjen nominativom: *brat!* umjesto *brate*. Lokativ je zamijenjen akuzativom: *na šfīt* (na svijetu), *na ruku* (na ruci). Za dativ, instrumental i lokativ množine sve imenice imaju nastavk –*ami*, npr. *daj jist volami*. Sasvim u skladu s talijanski jezikom izgubili su srednji rod i zamijenila ga muškim, a nastavci za nominativ i akuzativ množine su –*a* ili –*e* tako da tvore oblik *grade* (gradovi), *prsta* (prste), *koline* (koljena). Aorist nemaju uopće, a imperfekt je u češćoj uporabi kao i u talijanskom jeziku (Rešetar, 1907:1122).

3.2.3. Čakavizmi u moliškohrvatskom govoru

Ono što je posebno zanimljivo u govoru moliških Hrvata su čakavizmi koji su bili možda i najveći problem u određivanju njihova podrijetla. U uporabi su još uvijek riječi karakteristične za čakavski: *jelitica* (kobasica), *hiža*, *crikava*, *žrt* (vino), *teg* (posao) i druge. Oblici *bimo* i *bite* koriste se uz *bismo* i *biste*, a zatim leksemi s *re-* umjesto onih s *ra-* : resti, kresti, skup *čr-* u leksemima *črivo*, *črv*, *črkle* (čvarci). Upravo zbog tih čakavskih elementa, neki su znanstvenici pradomovinu moliških Hrvata stavljali u Istru (npr. T. Badurina). Međutim, povijesna granica čakavskih govora dopirala je na istočnoj strani do rijeke Une, Sane i Cetine, a svakako i dalje tako da je do utjecaja čakavskog na štokavski govor stanovnika biokovsko-neretljanskoga kraja moglo doći i prije njihova iseljavanja u Italiju (Šimundić, 1968: 5).

Radi utvrđivanja podrijetla čakavskih elemenata u govoru moliških Hrvata obavljeno je istraživanje koje je analizom 'lingvističkih udaljenosti' ustanovilo sličnosti govora moliških Hrvata s govorima u nekim područjima jugoistočnoga Jadrana. Podaci o istraživanju objavljeni su 1987. godine u Raspravama zavoda za jezik. Metoda se zasnivala na uspoređivanju osnovnoga fonda riječi koje su fonetski, morfološki i leksički istovjetne. Istraživana su naselja koja su u 15. i 16. stoljeću naselili štokavci iz makarsko-biokovskog područja. To je bilo pet istarskih sela čiji je štokavski govor čakaviziran: Rovinjsko Selo, Rakalj, Medulin, Kaštelir, Kaldir. U istraživanje su bili uključeni i lokaliteti Sumartin na Braču, Sućuraj na Hvaru i Račišće na Korčuli gdje je sačuvan štokavski dijalekt doseljenika, kao i Zastrazišća na istočnom dijelu Hvara i Pupnata na istočnom dijelu Korčule gdje je čakavski dijalekt ipak prevladao nad štokavskim dijalektom doseljenika. Prema rezultatima toga istraživanja, govor moliških Hrvata pokazuje najveću sličnost s čakavskim naseljima Zastrazišćem i Pupnatom te općenito veću sličnost s naseljima na otocima, nego s onima u Istri. To potvrđuje pretpostavku da su moliški doseljenici, štokavci koji su u domovini živjeli u blizini čakavaca. Dodirno područje tih dvaju govora bilo je oko rijeke Cetine, a južno od nje pradomovina je moliških doseljenika. Sličnosti u njihovom govoru i govorima Istre rezultat su istovremenih migracija iz makarsko-biokovskoga područja prema Istri, prema srednjodalmatinskim otocima i preko mora u Italiju (Sujoldžić i dr., 1987: 122-123).

3.2.4. Zaključak

Prvi hrvatski doseljenici prisutni su na tlu južne Italije već od 13. stoljeća, jer na to upućuju podatci i dokumenti o plaćanju poreza. Međutim, Rešetar navodi i dokumente koji svjedoče njihovu raniju prisutnost, ali uglavnom kao ratnika ili trgovaca čiji trag se gubi, jer ih se dio vratio, a dio je talijaniziran (1907: 1126). Današnji moliški Hrvati su zasigurno potomci onih iseljenika koji su u 15. i 16. stoljeću prešli u Italiju, vjerojatno u više migracijskih valova 40-50 godina prije nego li o tome svjedoči natpis na crkvi u Palati iz 1531. godine.

I danas u južnoj Italiji postoje tragovi prisutnosti slavenskih doseljenika u toponimima na poluotoku Garganu (Peschici), u području Otranta (San Vito degli Schiavi), u Brindisiju (gradska četvrt San Pietro degli Schiavoni), u Vastu je do 1638. postojala crkva San Niccolò degli Schiavoni što svjedoči o povijesnoj prisutnosti Hrvata na širokom području talijanskoga juga.

Pradomovina moliških Hrvata bila je na makarsko-biokovskom području između rijeka Cetine i Neretve otkuda se stanovništvo u nekoliko navrata iseljavalo bježeći pred Turcima krajem 15. i početkom 16. stoljeća.

U Kruču, Stifiliću i Mundimitru jezik je sačuvan zahvaljujući njihovoj međusobnoj geografskoj blizini i izoliranosti. U tri preostala hrvatska naselja pokrajine Molise do danas je sačuvan štokavsko-ikavski dijalekt. Za pojmove vezane uz materijalnu kulturu moliški Hrvati sačuvali su stare nazive koje su ponijeli iz domovine, a govor je to koji ne poznaje turcizme. Od važnih povijesnih imena moliški Hrvati i danas pamte svoga mještana, bio je to Nicola Neri, profesor na Sveučilištu u Padovi koji je kao republikanski borac, prilikom restauracije Burbonaca u Napulju 1799. godine pred smaknuće poručio svojim sunarodnjacima „Nemojte zabit naš lipi jezik“³⁶.

³⁶ Preuzeto s Proleksis enciklopedia online <http://proleksis.lzmk.hr/1607/> (2.08. 2017.)

Slika 1: Nicola Neri, reljef koji se danas nalazi na zgradi općine u Kruču (Izvor Marta Račić)

4. POLITIČKI STATUS MANJINSKE ZAJEDNICE U ITALIJI

U ovom poglavlju prikazat će se status moliških Hrvata u Italiji danas s osvrtom na njihov položaj kao manjinske zajednice u Italiji i promjene koje su se u zakonskoj regulativi događale od 90th godina te sporazumi koji su postignuti s Italijom od osamostaljenja Republike Hrvatske. Za pojašnjenje njihova položaja, kao i položaja ostalih nacionalnih manjina u Italiji, potrebno je krenuti od Ustava Republike Italije i onoga što je njime propisano, a zatim analizirati Zakon o zaštiti povijesnih jezičnih manjina kao i Regionalni zakon koji se odnosi na zaštitu i vrednovanje kulturnoga naslijeđa jezičnih manjina u pokrajini Molise. Osim Ustava, Zakona i spomenutoga Regionalnog zakona, nužno je razmotriti ulogu i značaj manjinskih politika Europske unije te promjene koje su se događale kroz proširenje EU-a i procese integracija tijekom 90th godina 20. stoljeća.

4.1. Ustav Republike Italije

Talijanski Ustav iz 1947. godine kao osnovni dokument predstavlja polazište u kojem ćemo tražiti odgovore na pitanja o položaju manjine moliških Hrvata u Italiji. U članku 6. Ustava stoji:

Republika štiti jezične manjine prikladnim zakonskim propisima (La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche).

Za potpunije shvaćanje ovoga članka i općenito manjinskih pitanja u Italiji treba reći da u talijanskom Ustavu, kao i odgovarajućim regionalnim ili općetalijanskim zakonima, ne postoji naziv *etnička manjina* ili *nacionalna manjina* nego se isključivo koristi naziv *jezična manjina* ili *povijesna jezična manjina*. Druga pojedinost koju treba dodatno pojasniti je dio članka 6. koji kaže: „*štiti jezične manjine prikladnim zakonskim propisima*“ u smislu *posebnim* ili *za to određenim* zakonskim propisima, što podrazumijeva da slijede ili postoje specifični zakoni koji reguliraju taj dio odredbe. Međutim, odgovarajući zakoni na razini države nisu uopće postojali dugi niz godina, točnije sve do 1999. godine i donošenja prvoga općetalijanskog Zakona o zaštiti povijesnih i jezičnih manjina (*Legge 15 dicembre 1999, n. 482. Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*). Radi se o Zakonu koji priznaje da su furlanski, ladinski i sardski zasebni jezici, a ne talijanski dijalekti. U isto vrijeme taj Zakon „osnažuje“ prava manjina na način da dodjeljuje status povijesne jezične manjine za one koji žive na teritoriju Italije i govore devet povijesnih manjinskih jezika, a među koje je ušao i

hrvatski. Tih devet jezika su: njemački, francuski, franko-provansalski, okcitanski, slovenski, albanski, grčki, hrvatski i katalonski. Ovim Zakonom moliški Hrvati su priznati kao *povijesna jezična manjina*, jer su zajedno s albanskim, grčkim i katalonskim od svojih matičnih zemalja odvojeni morem i čine enklave koje tvore niz nepovezanih sela ili malih gradova (Muljačić, 2007: 26). Stoga ovim Zakonom nisu obuhvaćeni Hrvati na sjeveru Italije u pokrajini Friuli Venezia Giulia, nego samo Hrvati u tri općine u pokrajini Molise: Acquaviva Collecroce, Montemtro i San Felice. Tim dokumentom su utvrđeni odnosi talijanske države prema jezičnim manjinama i konačno se dobiva mogućnost realizacije članka 6. talijanskoga Ustava prema kojem „*Republika štiti jezične manjine prikladnim zakonskim propisima*,“ jer je taj propis moliškohrvatska manjina dočekala nakon niza godina.

Koja su konkretna prava hrvatske manjine sadržana u Zakonu 482/1999. Njegovom primjenom predviđena je mogućnost izvođenja odgojne djelatnosti na manjinskom jeziku u vrtićima, dok je u osnovnim školama također predviđena nastava na jeziku manjine. Na području istraživanja jezika i lokalne kulturne baštine omogućava se rad kroz izvođenje projekata, na pokrajinskim sveučilištima moguće je izvođenje tečajeva jezika i manjinske kulture, zatim se daje mogućnost za izdavanje službenih dokumenata talijanske države na manjinskom jeziku. Postoji mogućnost vraćanja imena i prezimena u izvorni oblik kao i uporaba domaćih toponima. Na lokalnim televizijskim ili radiopostajama predviđeno je emitiranje vijesti i programa, skrb o izdavaštvu i što je posebno važno, omogućava se rad službeno registriranih i priznatih udruga ili ustanova s ciljem izvođenja programa koji su od interesa za očuvanje jezika i kulture manjinske zajednice (Sammartino, 2000).

4.2. Regionalni zakon br. 15, od 14. svibnja 1997.

Zajednica moliških Hrvata se stjecanjem statusa povijesne jezične manjine kroz Zakon 482/1999 osjetila znatno osnaženom, ali i odgovornom za nastavak rada. Iako im je novoizglasani Zakon omogućio mnogo šire i bolje definirane mogućnosti djelovanja oni su i ranije, tijekom 90^{ih} godina na lokalnoj razini formalno radili prema Statutu pokrajine Molise. Taj Statut im je omogućavao nastavu hrvatskoga jezika u talijanskim školama koju je tada započela Agostina Piccoli. Prema njezinom pisanju tada su polagali velike nade u izradu Regionalnoga zakona o zaštiti hrvatske i albanske jezične manjine, koji je tek bio u pripremi 1996. godine, za koju Agostina piše da je bila godina *nacionalnog preporoda moliških Hrvata*. Od školske godine 1996./97. u sva tri mjesta uvedena je hrvatska dopunska škola,

tekao je rad na prikupljanju podataka za izradu rječnika i općenito, bilo je to vrijeme intenzivnoga nastavnog i znanstvenog rada za zajednicu moliških Hrvata.

4.3. Ugovor o pravima manjina između Republike Hrvatske i Republike Italije

Godina 1996. značajna je po Ugovoru o pravima manjina koji su u Zagrebu 5. studenoga 1996. potpisali ministri vanjskih poslova Hrvatske Mate Granić i Italije Lamberto Dini. To je prvi međunarodni sporazum u kojem je priznato postojanje moliškohrvatske manjine u Italiji. Ugovor se sastoji od 9 članaka, u 8. članku koji se izrijekom odnosi na manjinu moliških Hrvata piše:

Bez ugrožavanja provedbe od Strana potpisnica svih odredbi ovog Ugovora, a uzimajući u obzir odredbe sadržane u Statutu pokrajine Molise, talijanska Republika obvezuje se osigurati autohtonoj hrvatskoj manjini na području tradicionalne naseljenosti, gdje je njena nazočnost utvrđena, očuvanje i slobodno izražavanje njezinog kulturnog identiteta i naslijeđa, upotrebu materinskog jezika u privatnom i javnom životu, te osnivanje i održavanje vlastitih kulturnih ustanova i udruga (Sammartino, ur., 1999: 104).

Od potpisivanja ovoga Ugovora moliški Hrvati su očekivali puno, odnosno, očekivali su da financijska potpora za očuvanje hrvatskoga jezika i tradicije dođe i s talijanske strane. Ono što su dočekali bilo je izglasavanje Regionalnog zakona br. 15, od 14 svibnja 1997. godine koji na lokalnoj razini obuhvaća „Zaštitu i vrednovanje kulturne baštine jezičnih zajednica pokrajine Molise“. Prema tom Regionalnom zakonu imali su od lokalne zajednice financirane programe učenja hrvatskog jezika u vrtićima, osnovnim i srednjim školama u onim općinama gdje su bili većina, ali ne i značajnija financijska sredstva za rad manjinske zajednice.

Ugovor o pravima manjina između Italije i Hrvatske iz 1996. godine naišao je na različiti odjek među Hrvatima koji žive u Italiji. Dok su moliški Hrvati jednim člankom toga Ugovora (čl. 8.) priznati kao autohtona hrvatska manjina, ali samo oni, u isto vrijeme ostali članci toga ugovora svi su pisani u korist samo jedne strane i to talijanske. Sedam članaka toga Ugovora odnosi se na prava, slobodu ili zaštitu pripadnika talijanske manjine, kao i udruge „Savez Talijana“, a samo jedan članak govori o *autohtonoj hrvatskoj manjini na području tradicionalne naseljenosti, gdje je njezina nazočnost utvrđena*, i kojoj se talijanska Republika obvezuje na *očuvanje i slobodno izražavanje njezinog kulturnog identiteta i naslijeđa*,

upotrebu materinskog jezika u privatnom i javnom životu, te osnivanje i održavanje vlastitih kulturnih ustanova i udruga, uz napomenu uzimajući u obzir odredbe sadržane u Statutu pokrajine Molise.

Jedina postignuta prednost u odnosu na prethodno potpisani dokument, a bio je to „Memorandum o razumijevanju između Hrvatske, Italije i Slovenije o zaštiti talijanske manjine u Hrvatskoj i Sloveniji“ iz 1992. godine, upravo je članak 8. Taj članak jest u korist hrvatske manjine, ali samo one u Moliseu koja je ovim Ugovorom jedina priznata kao manjina u Italiji. Kritičari ovoga Ugovora naglašavaju još nekoliko njegovih negativnosti, a jedna je i ograničavanje statusa zaštite iz čl. 8. samo na *očuvanje, ali ne i na unapređivanje*. Time se talijanska strana ne obvezuje kroz osnovno školstvo i obvezno učenje hrvatskoga jezika pomoći kako bi se izbjeglo izumiranje ove manjine. Druga negativnost Ugovora koju navode njegovi kritičari je nepoštivanje principa reciprociteta, Ugovorom je potpuno blokirano priznavanje statusa manjine i drugim zajednicama Hrvata u Italiji, a osigurana su prava zajednici Talijana u Hrvatskoj, kao i slovenskim građanima koji su pripadnici „Saveza Talijana“.³⁷ Međutim, ovakav stav nije neobičan ako se uzme u obzir da je Italija bila posljednja zemlja koja je potpisala „Europsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima“ i to tek nakon pritiska koji su dolazili od strane Europske unije.

4.4. „Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima“ iz 1992.

Potpisnice ovoga dokumenta su države članice Vijeća Europe, a donesena je u Strasbourgu 5. studenoga 1992. godine. Više je razloga utjecalo na zemlje članice da izglasaju ovaj dokument, ali oni glavni su³⁸:

- Zaštita povijesnih regionalnih ili manjinskih jezika Europe važna je jer doprinosi održanju i razvoju europskog kulturnog bogatstva i tradicije, a važna je i stoga što nekim manjinskim jezicima prijeti izumiranje.
- Pravo uporabe regionalnog ili materinskog jezika u privatnom i javnom životu neotuđivo je pravo sukladno principima utjelovljenim u Konvenciji o građanskim i

³⁷ Tim se problemima aktivno bavio Luka Krilić, kao Tajnik Saveza Hrvatskih zajednica u Italiji pratio je aktivno i pisao o položaju hrvatske manjine u Italiji. Dostupno na:
<https://groups.google.com/forum/#!topic/cro-news/Lz1cjEC7Xjk> (12.02.2017.)

³⁸ Iz „Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima“. Dostupno na
<http://chris-network.org/wp-content/uploads/2012/07/Tekst-Povelje-o-jezicima-na-hrvatskom-jeziku.pdf>
(20.02.2017.)

političkim pravima UN, a odgovara i duhu Konvencije Vijeća Europe za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

- Potreba naglašavanja vrijednosti međukulturalizma i višejezičnosti uz napomenu da zaštita i podrška regionalnim ili manjinskim jezicima ne bi smjela ići na štetu službenih jezika i potrebe da se oni usvajaju.
- Zaštita i promicanje regionalnih ili manjinskih jezika u različitim krajevima i regijama Europe predstavlja važan doprinos izgradnji Europe na načelima demokracije i kulturne različitosti u okviru nacionalne suverenosti i teritorijalne cjelovitosti.
- Uvažavanje specifičnih uvjeta i povijesne tradicije u različitim regijama europskih država.

Svrha donošenja ove Povelje nisu same jezične manjine i njihova zaštita, nego zaštita i promocija jezika preko kojeg se u različitim dijelovima Europske unije čuva kulturno bogatstvo i tradicija Europe. Države potpisnice ove Povelje obvezale su se da će djelovati dvojako: otklanjati diskriminaciju pri korištenju manjinskih jezika, kao i prihvaćati mjerila i principe kojih se moraju pridržavati u zakonodavstvu, politici i praksi o uporabi ovih jezika na njihovom području. Očekuje se da će države potpisnice poticati korištenje regionalnih i manjinskih jezika kroz njihovu uporabu u govoru i pismu u javnom i privatnom životu, kao i osiguravati uvjete za učenje i istraživanje ovih jezika (Telišman, 1994).

„Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima“ sadrži niz pozitivnih mjera kojima će se štititi i promicati prava manjinskih jezika u području javnoga života, u obrazovanju, javnim službama, u sredstvima javnog priopćavanja, kulturnim aktivnostima te gospodarskom i društvenom životu. Od posebnog interesa za zajednicu moliških Hrvata iz Povelje možemo izdvojiti poduzimanje odgovarajućih mjera u svrhu nastave i izučavanja manjinskih jezika na svim odgovarajućim stupnjevima; davanje pogodnosti osobama koje se ne služe manjinskim jezikom, a žive na području gdje se on rabi da nauče taj jezik ako to žele; poticanje izučavanja i istraživanja o regionalnim i manjinskim jezicima na sveučilištima ili odgovarajućim institucijama; poticanje međudržavne razmjene; promicanje razumijevanja i poštovanja između svih jezičnih grupa u zemlji.

To je sadržaj „Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima“ koju je Vijeće Europe donijelo 1992. godine, a na snagu je stupila 1. ožujka 1998. Tada ju je ratificiralo 14 zemalja, među kojima i Hrvatska koja ju je prihvatila 22. listopada 1997. godine u vrijeme kada još nije bila članica Europske unije. Italija tada nije bila među potpisnicama Povelje, jer nije

zadovoljavala uvjete s obzirom na to da nije imala izglasan niti jedan općetalijanski zakon o zaštiti prava manjina. Tek nakon što je u Italiji stupio na snagu Zakon 482/1999 o zaštiti povijesnih i jezičnih manjina, bilo je moguće ratificirati i „Europsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima“, a to se konačno dogodilo 2000. godine.

Ovi podatci govore o službenom odnosu države prema pravima povijesnih jezičnih manjina u Italiji kroz dugi niz godina, od Drugog svjetskog rata do danas. Ako u tom okviru gledamo zajednicu moliških Hrvata, jasno je da svi negativni trendovi koji se događaju s brojem stanovnika i brojem govornika moliškohrvatskoga jezika, predstavljaju samo logičan odraz dugogodišnje politike. Kada se u tom kontekstu sagledaju i ostali otežavajući faktori poput iseljavanja, odlaska mladih na školovanje i rad u gradove te promjena načina života, onda su i rezultati logičan ishod svega. Međutim, kako moliški Hrvati kao i ostale jezične manjine na jugu Italije nisu dobivale dovoljno političke podrške za zakonsku zaštitu kroz talijanski parlament, pokrajine u kojima žive...

(...) uključile su u svoje statute i zaštitu manjina, kako bi dale do znanja da etnički problem i potreba zaštite manjina ne smiju biti ograničeni samo na pogranične, već ih treba proširiti i na manjine u pokrajinama talijanskoga juga. Pokrajina Molise unijela je u svoj Statut članak 4. načelnu odredbu o zaštiti manjina, koja glasi: „Pokrajina... štiti jezičnu i povijesnu baštinu etničkih zajednica koje postoje na njezinom teritoriju, i u suradnji sa zainteresiranim općinama, podržava njezinu valorizaciju“ (Telišman, 1994: 152).

Članak 4. Statuta pokrajine Molise bio je uporište na kojem se dogodila revitalizacija identiteta moliških Hrvata 90^{ih} godina, kada se Agostina Piccoli kao diplomirana kroatistica vratila iz Zagreba i započela s nastavom hrvatskoga jezika u sva tri sela i kada je pokrenula izradu Rječnika Montemitra. Do danas je ta zajednica u uvjetima koji se iščitavaju iz svih navedenih zakonskih okvira, a koji joj nikada nisu išli u prilog, napravila transformaciju unutar sebe, osuvremenila se i otvorila. Sada, na početku 21. stoljeća i uz postignute zakonske uvjete koje je Italija formalno zadovoljila donošenjem Zakona 482/1999 i prihvaćanjem „Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima“, zajednici moliških Hrvata trebaju i suvremeniji oblici potpore, a to su mediji (radio i TV programi, novine na moliškohrvatskom jeziku), snažnija financijska pomoć za pedagoški i istraživački rad na području jezika, jer ova zajednica već ima mlade i obrazovane ljude koji to imaju znanja i sposobnosti iznijeti.

4.5. Zaključak

Položaj moliških Hrvata kao manjine u Italiji nije bio formalno priznat do 1999. godine i donošenja „Zakona o zaštiti povijesnih i jezičnih manjina“ iz razloga što u Italiji sve vrijeme nije bilo političke volje za rješavanjem vrlo složenoga manjinskog pitanja općenito. Tome u prilog svjedoče i podaci o „Europskoj povelji o regionalnim i manjinskim jezicima“, koju Italija nije potpisala sve do 2000. godine. Ostaje pitanje zbog čega se i nakon potpisivanja Povelje i donošenja Zakona 482/99, status moliškohrvatske manjine nije značajno promijenio? Između ostaloga i zbog toga što Zakon 482 ne uključuje odredbu *unapređivanja* statusa jezične manjine, nego samo *čuvanja i vrednovanja*, (konzerviranja zatečenog stanja), a time je isključen i svaki oblik kontinuiranog financiranja, tj. ulaganja za potrebe obveznog učenja jezika manjine, za potrebe školovanja nastavnika, za otvaranje dječjih vrtića i novih studijskih programa te istraživanja na sveučilištima. Status koji je stečen novim Zakonom zapravo ne osigurava ulaganje u razvoj, nego očuvanje postojećeg stanja.

Što se događa s moliškohrvatskom zajednicom kroz sve to vrijeme? Prije Zakona 482/99, u vrijeme dok je Agostina Piccoli započela mnogobrojne aktivnosti vezane uz teorijski i praktični rad na jeziku kao identitetu, zajednica moliških Hrvata je svoje djelovanje zakonski ostvarivala kroz Statut pokrajine Molise, što znači da su imali regionalno, lokalno uporište. Kasnije, kroz formalno stjecanje većih prava oni se mogu realizirati u okviru novoga Zakona. Međutim, ono što vidimo je kontinuitet djelovanja te zajednice kao manjinske, od vremena njihova buđenja i oživljavanja još od kraja 60^{ih} godina 20. stoljeća do danas. Neovisno o formalnom proširenju prava na razinu nacionalnog zakonodavstva, ova zajednica je uvijek bila usmjerena na sebe, svoj govor, svoju tradiciju i kulturu i u svojoj lokalnoj sredini iznalazila je uvijek nove načine kako to živjeti, pokazati i očuvati. Ono što ih je promijenilo i znatno brojčano smanjilo, jest suvremeni način života koji je doveo do raseljavanja i odumiranja. Koliko će se i do kada uspjeti održati na svoj prokušani način uporne usmjerenosti na sebe i svoju kulturu, teško je predvidjeti, ali veća dostupnost medija (novina, radija, televizije), programa učenja hrvatskoga jezika i kulture, zasigurno bi im promijenila perspektivu opstanka. Ovo je područje u kojem bi i sama zajednica trebala djelovati proaktivno, regrutirati obrazovane pojedince koji bi pratili zakonsku regulativu u okviru koje bi tražili prostor za veće mogućnosti korištenja prava, ali i financijskih sredstava za rad zajednice.

5. MOLIŠKI HRVATI – SUVREMENA MANJINSKA ZAJEDNICA

Zaklada „Agostina Piccoli“ koja djeluje u Montemitru i kroz koju se ostvaruje veliki broj aktivnosti ove manjinske zajednice i objavljuje veliki broj publikacija, predstavlja samo jednu od mogućnosti kako moliški Hrvati danas obnavljaju svoj identitet i čine da je njihov rad vidljiv u javnosti, ali i mjerljiv tijelima mjesne i pokrajinske uprave. Lokalna zajednica kroz različite načine svoga djelovanja također pruža podršku radu ove manjine. Pomoć se uglavnom sastoji od različitih oblika organiziranih, planiranih i usustavljenih aktivnosti kojima se potiču pojedinci i grupe na povezano djelovanje u svrhu očuvanja materijalnih i nematerijalnih kulturnih i prirodnih vrijednosti.

Po cijeloj Italiji u okviru organiziranja civilnoga društva djeluju udruge Pro Loco, koje su postale već tradicionalan način udruživanja građana kako bi organizirano djelovali. Iako su prve Pro Loco udruge započele s radom pred više od stotinu godina, nisu zastarjele niti nefunkcionalne upravo s toga što se radi o 'organizmu' koji se lako prilagođava svim potrebama i društvenim promjenama.

5.1. Pro Loco udruge

Pro Loco su neprofitne udruge osnovane radi zaštite i promocije tradicionalnih vrijednosti svake lokalne sredine u svrhu unapređenja kvalitete života u zajednici. Udruge vode volonteri kojima je zajednički interes otkrivanje i očuvanje materijalnih i nematerijalnih vrijednosti zajednice te rad na njihovom održavanju i promociji. Pro Loco predstavljaju važno uporište stanovnicima i posjetiteljima koji dolaze, a volonteri organiziraju različite vrste povijesno-kulturnih, folklornih, sportskih, turističkih ili gastronomskih manifestacija. U posljednjih 20 godina broj udruga se udvostručio što dokazuje da model po kojem djeluju nije preživljen nego je vrlo aktualan, jer se neposredno i brzo primjenjuje u zajednici na zaštiti njezinih izvornih vrijednosti.

Prva udruga Pro Loco započela je s radom još davne 1881. godine u Pieve Tesino u pokrajini Trentino-Alto Adige na tadašnjem teritoriju Austro-Ugarskoga carstva i to kao udruženje građana. Uzor su im bile švicarske i francuske udruge građana osnovane radi razvitka turizma u manjim mjestima, jer su brinule o lokalitetima i njihovu uređenju kako bi se kraj mogao turistički razvijati. Prijedlog „Pro“ stavlja se ispred naziva mjesta i označavao je želju da se radi u korist vlastitoga mjesta. Nakon Prvoga svjetskog rata poticaj za osnivanjem ovakvih

udruženja građana u Italiji dolazi od Nacionalnoga instituta za turizam (ENIT), a od 1919. godine započinje njihovo širenje po cijeloj zemlji.

Danas u Italiji djeluje Nacionalni savez Pro Loco Italije (UNIPLI, Unione Nazionale Pro Loco d'Italia) koji je osnovan 1962. godine i ima razgranatu mrežu od preko 6200 upisanih udruga koje svojim djelovanjem ulaze u sfere turizma, društvenoga života, kulture, ekologije i sporta, a broje preko 600.000 članova. Održivost ovako golemoga sustava postiže se dobrom strukturom i razrađenim sustavom udruživanja na svim razinama. Polazište su pojedinačne Pro Loco zajednice koje se udružuju i formiraju područne i regionalne odbore koji su rasprostranjeni po cijeloj teritoriji zemlje. Čitavom mrežom upravlja Nacionalno vijeće koje predstavlja Pro Loco udruge iz svih talijanskih pokrajina. Nacionalni savez Pro Loco Italije (UNLIP) upisan je u Nacionalni registar civilnih službi preko kojega se svake godine tisućama mladih volontera nudi mogućnost službovanja u nekom od sjedišta Pro Loco po cijeloj Italiji. Na taj način mladi u dobi od 18 do 28 godina rade na projektima vezanima uz promociju određenoga kraja, na zaštiti nematerijalne kulturne baštine kao i na zaštiti prirode i regionalnih posebnosti. Takve aktivnosti im omogućavaju izuzetno vrijedne oblike edukacije i usavršavanja, dobre prilike za osobni rast i aktivno sudjelovanje u radu civilnoga društva doprinoseći društvenom, kulturnom i ekonomskom razvitku Italije³⁹.

Vrijednost ovakvog načina rada, kojim se od lokalne do nacionalne razine provode inicijative za zaštitu i očuvanje kulturne nematerijalne baštine, prepoznao je UNESCO i 2012. godine dodijelio Nacionalnom savezu Pro Loco Italije priznanje i akreditirao ga kao uzorit model u očuvanju kulturne baštine. Ovo je za Pro Loco Italije značilo da su bili na dobrom putu kada su radili upravo na senzibiliziranju lokalnih zajednica, ne samo o nematerijalnom kulturnom potencijalu s kojim raspolažu, već i o osjetljivosti toga blaga i realnim opasnostima od zanemarivanja i nestajanja takvih vrijednosti. Nakon toga je model Pro Loco Italije privukao pozornost preko svojih predstavnika koji su redovito sudjelovali na godišnjim službenim sastancima Generalne skupštine UNESCO-a i Međuvladinog odbora za zaštitu nematerijalnih kulturnih dobara, gdje su predstavljali dugogodišnji rad Pro Loco udruga. Dobili su priliku predstaviti svoje aktivnosti i potencijale koje imaju mreže Pro Loco, ne samo pomoću kojega se tradicionalne lokalne vrijednosti čuvaju, već i način kako se te vrijednosti obogaćene vraćaju natrag u život zajednice.

³⁹ Nacionalni savez Pro Loco Italije (UNIPLI, Unione Nazionale Pro Loco d'Italia) ima sjedište u Rimu, Piazza Flavio Biondi 13. Sve podatke o povijesnom razvoju ovoga Saveza može se pronaći na više web stranica: www.unpli.info; http://www.unioneproloco.it/unpli/?page_id=577 1.04.2017.

5.2. Projekt POAL u pokrajini Molise

U moliškohrvatskim naseljima Kruč, Mundimitar i Filič udruge Pro Loco djeluju od 70^{ih} godina kada su ih osnovali mještani u suradnji s općinskim tijelima uprave. Njihova prednost je u tome što se aktiviraju prema potrebi, kada je lokalna zajednica usmjerena na određena događanja. U tim slučajevima članovi se okupljaju i prije svega planiraju rad, podijele obveze i organiziraju se. Prema kazivanjima samih mještana, aktivnosti Pro Loca ovise o generacijama mladih te koliko su oni zainteresirani i spremni zajednički raditi, što je ujedno i prednost, jer udruge se ne gase u vrijeme kada nema aktivnosti, nego se samo stave u stanje mirovanja. Trenutačno su vrlo aktivni članovi Pro Loco u sva tri naselja, tako da su pokrenuli i nove zajedničke projekte. Kako moliški Hrvati njeguju svoju tradiciju čuvajući običaje koji ih vežu s pradomovinom i predstavljaju poveznicu s vremenom njihova doseljenja, u sva tri sela je u zadnjem desetljeću započeo proces oživljavanja sjećanja, običaja, pjesama i plesova, kuhinje i tradicionalnih jela te posebno jezika. Sve se odvijalo pod pokroviteljstvom lokalne zajednice što automatski znači i uključivanje Pro Loco udruga, ali i europskih programa za očuvanje manjinskih kultura i jezika.

Značajnu ulogu u projektu oživljavanja identiteta moliškohrvatske manjinske zajednice odigrale su upravo udruge Pro Loco iz Kruča, Mundimitra i Filiča. Njihov rad je u sva tri hrvatska sela značajno oživio 90^{ih} godina od kada djeluju kao promotori društvenoga i kulturnog rada i vrlo su aktivni. Godine 2011. skupina mladih je pokrenula Operativni plan aktivnosti u lokalnoj zajednici (POAL / Piano Operativo delle Attività Locali) koristeći mogućnosti koje nudi Europski socijalni fond. Pokretači ovoga projekta uočili su trend iseljavanja lokalnog stanovništva, posebno mladih, kao i sve manji broj govornika moliškohrvatskoga jezika, kojem prema parametrima UNESCO-a prijeti izumiranje zbog izuzetno malog broja govornika. Plan POAL je pokrenut u okviru politike prihvaćanja (La politica dell'accoglienza) sa strateškim ciljevima očuvanja i uključivanja tradicionalnih vrijednosti materijalne i nematerijalne baštine triju naselja hrvatskog porijekla u pokrajini Molise. Izvedbeni dio projekta koji uključuje *laboratorije spoznavanja i sjećanja* usmjeren je upravo na oživljavanje moliškohrvatskoga identiteta. Prvi korak je proces osvješćivanja svakoga pojedinca o vrijednostima identiteta, koje su se prenosile u zajednici ukorijenjene u svakom pojedincu, a izgubile su se zbog načina života, ali važno je da nisu nestale. Program se izvodio u obliku tečajeva, radionica, laboratorija, susreta ili akcija na područjima manjinske materijalne i nematerijalne kulture pod nazivom „Putovanje kroz sjećanja

moliškohrvatskih naselja“. Realizirali su se programi pripremanja hrane i tradicionalnih jela, koristeći proizvode samoga sela, programi oživljavanja starih zanata i društvene solidarnosti, oživljavanje narodnih običaja i svetkovina, pjesama i plesova koji su nekada jačali osjećaj zajedništva i pripadnosti. Program se sastojao od niza međugeneracijskih susreta i aktivnosti kroz koje su rekonstruirani dijelovi kulturne baštine moliških Hrvata, a to su okusi i tradicionalna kuhinja, narodna glazba i plesovi, umijeće tekstilnoga rukotvorstva i tkanja, izrada predmeta u drvu te književnost i poezija (POAL, 2011). Osim što se na taj način saznalo za neke već zaboravljene pjesme, priče ili jela koja su se nekada pripremala, cijeli projekt je iznjedrio i publikaciju s fotografijama radionica. Materijal predstavlja dokument vremena i rada iz kojega se može pratiti da je određeni broj sudionika pripadao starijoj dobi, što je i bio početni cilj projekta povezivanje među generacijama. Rezultati su pokazali da je povezivanjem generacije mladih i starih moguće prenijeti način života koji se nekada prirodno prenosio kroz zajedništvo, a danas kada mlade obitelji žive odvojeno u gradovima, ovaj prirodni tijek učenja je nestao. Projekti ove vrste nisu rijetkost u pokrajini Molise, kao niti u ostalim pokrajinama Italije. Razlika je samo u području koje je obuhvaćeno projektom, u sudionicima i njihovom broju te u ciljevima koji su zacrtani kao ishodi. Rezultati se najčešće koriste u promotivne i turističke svrhe svakoga mjesta ili šire lokalne zajednice.

Svaki ovakav projekt daje određene rezultate zajednici, a to je najčešće revitalizacija nekog zaboravljenog običaja. U sklopu projekta POAL održana je poduka mladih u tehnikama tkanja i vezenja. Starije žene su na ulici zajedno snovale niti i započele tkanje u tehnici *serpitiel* koja je poznata kao tehnika kojom su tkale 'donne Škavune', djevojke su im pomagale i od njih učile. Danas se u Mundimitru još nekoliko žena bavi tkanjem, a od izrađenog platna šivaju suvremene odjevne predmete ili ženske torbice, privjeske za ključeve, ukrasne trake.

Slika 2 : Signora Lucia Piccoli za tkalačkim stanom u svome domu u Mundimitru, tkanje *Serpitiel*. (Izvor: M. Račić)

Također su se kroz *laboratorije kuhanja* vratili i zaboravljenim jelima. Kuhinja je zanimljiva posebno danas u vrijeme zdrave prehrane i domaćih namirnica. Oživljava se tradicionalni način pripremanja jela, a u Italiji je posebno cijenjena vještina izrade domaće tjestenine. Radionice su obuhvaćale tradicionalni način izrade posebne vrste tjestenine koju moliški Hrvati i danas zovu *prstaši*, jer se tijesto oblikuje pritiskom prsta. Iz dokumentacijskog materijala je evidentirana demonstracija izrade i tradicionalne slastice, a to je *kolač* ili *kolačić*, upravo pod tim nazivom i danas se peče u svakoj moliškohrvatskoj kući. Projekt POAL uključio je i ples, radionice najpoznatijeg južnotalijanskog plesa *quadrilla* i *la spalata* koje izvede moliški Hrvati na svim svojim *feštama* oživljen je i ovom prilikom. U svim projektnim aktivnostima važno mjesto zauzimalo je rukotvorstvo, tekstilno kao tipično ženska djelatnost i drvodjelstva u čemu su muškarci Molisea vrlo vješti. Ono što je važno kao ishod svih ovih aktivnosti je spoznaja da poveznicu kod moliških Hrvata uvijek čini jezik i zato su najviše usmjereni na aktivnosti njegova očuvanja, istraživanja i prava na korištenje u javnom životu.

5.3. *Sportello Linguistico i Caffè Letterario*

Rezultat rada lokalne zajednice su i uređeni prostori za *Caffè Letterario* i *Sportello Linguistico* koje nalazimo u sva tri sela, a njihov rad je odobren prema člancima 9. i 15. Zakona 482/99 o zaštiti i vrednovanju povijesnih jezičnih manjina kao istinskog bogatstva nacionalne baštine. Općine su inicirale njihovo otvaranje kroz europske projekte potpore manjinskim jezicima i kulturama. U pokrajini Molise otvoreno je ukupno sedam uređenih prostora od čega su četiri za albansku jezičnu manjinu, a tri za hrvatsku. Godine 2008. u sva tri hrvatska sela ovakve prostorije namijenjene su za društveno-kulturni rad jezičnih povijesnih manjina koje stoljećima žive na jugu Italije. Prostor je prilagođen za izložbe, skupove, kongrese, prezentacije i projekcije, a predviđene su još biblioteka i čitaonica. *Caffè Letterario* je predviđen za korištenje svima koji doprinose radu manjinske zajednice, te postaju mjesta okupljanja i druženja. Zamišljeni su kao filijale jednog centralnog višenamjenskog ureda koji se nalazi u obližnjem gradu Montecilfone. Prema tom uredu gravitira svih sedam općina, hrvatskih i albanskih koje su obuhvaćene projektom i dobile su svoje prostore. Glavni ured *Sportello Linguistico* vodi i koordinira aktivnosti u filijalama, a to su uglavnom organizacija događanja i kulturnih razmjena s drugim jezičnim manjinama. Zadaća ovih ureda bila je i uvođenje dvojezičnih natpisa na javne zgrade, ali i osmišljavanje dvojezičnih info-ploča koje se postavljaju u turističke svrhe i sadržavaju osnovne podatke o

povijesnim spomenicima kulture. U njihove osnovne djelatnosti ulazi i briga o uporabi dvojezičnosti u pismu i govoru na javnim prostorima.

U Mundimitru *Caffè Letterario* otvara se povremeno i namjenski, a najviše za književne susrete i večeri poezije. Interijer je ukrašen detaljima lokalne tehnike tkanja *serpitiel* koju još i danas izrađuje nekoliko moliškohrvatskih žena na tkalačkim stanovima. Namještaj je presvučen originalnim platnima *serpitiela*. Prostor je funkcionalan, ali s posebnim predmetima koji upućuju na veze s domovinom predaka. U Kruću raspolažu s dosta fotografija i umjetničkih slika, maketa hrvatske spomeničke baštine, knjiga. U unutrašnjosti *Caffè Letteraria* nalazi se *Sportello Linguistico* na kojem je zaposleno dvoje mladih Krućana. Jedna od njih je Ilaria Mirco, moliška Hrvatica po ocu i majci, diplomirala je engleski jezik i slavistiku na sveučilištu u Pescari, a za vrijeme studija provela je u Zagrebu na Croaticumu 2012. godine jedan semestar kako bi naučila i standardni hrvatski jezik. Jedna je od onih koji su govor *na-našo* usvojili u obiteljskom domu govoreći s djedom i bakom. Njezin posao je upoznavati sve one koje zanima jezik i kultura moliških Hrvata s poviješću Kruća i njegovih stanovnika, ali isto tako i organizirati književne susrete, večeri poezije i ostala kulturna događanja u mjestu. Ovakvi centri rezultat su različitih projekata u kojima su sudjelovala tijela koja pripadaju općinskoj ili široj pokrajinskoj upravi (Comune di Acquaviva Collecroce, Montemitro, San Felice, Provincia di Campobasso i Regione Molise).

Slika 3: *Caffè Letterario* u Montemitru, izložene poesie pristigle na natječaj *Fondazione "Agostina Piccoli"*.

Slika 4: Caffè Letterario, ukrašen tkanjem u tehnici serpituel. (Izvor: M. Račić)

Podaci koje nalazimo na turističkim promotivnim materijalima i različitim publikacijama pokrajine Molise govore o kontinuiranoj projektnoj aktivnosti u područjima hrvatskih općina. Moliški Hrvati, iako u Italiji priznati samo kao jezična manjina, koriste sve pozitivne zakone koje im takav status omogućava da bi sačuvali vlastiti jezik i običaje koje baštine još od svojih predaka. *“Tornare al ciò che siamo e ciò che abbiamo per guardare e tornare a sperare nel futuro”*.⁴⁰ Oni se ne iscrpljuju u traženju isključivo i jedino političkih prava, iako kontinuirano rade i na tom pitanju, jer je položaj nacionalnih manjina u Italiji još uvijek neriješen s obzirom na veliki broj različitih manjinskih zajednica u sjevernim pograničnim zonama, ali i na prostoru talijanskog Mezzogiorna. Danas moliški Hrvati imaju status povijesne jezične manjine koji im omogućava očuvanje i zaštitu jezika, kulture i tradicije, na što se oni i pozivaju pri odobravanju sredstava za određene projekte. Stoga u impresumu jedne promotivne brošure nalazimo zanimljiv tekst pisan na moliškohrvatskom dijalektu, koji konkretno ukazuje i na njihov položaj u okviru dva, za zajednicu najvažnija dokumenta koji im omogućavaju javno djelovanje. Prvi je općetalijanski Zakon 482/1999, a drugi je čl. 6 talijanskog Ustava. U brošuri je napisano na moliškohrvatskom dijalektu:

⁴⁰ „Vratiti se na ono što jesmo i što imamo kako bismo s nadom gledali u budućnost“. Tekst se nalazi u zaglavlju brošure projekta POAL koji je predstavljao 'putovanje kroz sjećanje tri moliškohrvatska naselja'.

*Prodžet Unik do Redžijune Sportila za jezik Ledža 482/1999 art. 9 aš 15. "Ledže za čuvat jezika manje". Art. 6 do Kostitucijune talijane "Republika čuva s partikularimi ledžami jezik manje."*⁴¹ (Piscicelli, Sabella ur.)

5.4. Zajednice Hrvata u Italiji

Hrvati koji žive u Italiji već se tradicionalno udružuju, ovisno o području na kojem žive ili prema djelatnostima koje ih povezuju. Sve hrvatske zajednice koje djeluju u Italiji 2001. godine udružile su se u krovnu udrugu ili "Savez hrvatskih zajednica Italije" koji obuhvaća: Hrvatsko-talijansku udrugu u Rimu, Hrvatsku zajednicu u Milanu, Zajednicu Hrvata u Trstu, Hrvatsko-talijansku udrugu u Udinama, Hrvatsku zajednicu u Moliseu i Zakladu "Agostina Piccoli". U Rimu još djeluju udruge Hrvatsko-talijanski mozaik Rim, udruga „Lipa“, udruga „Drugi Jadran“ i udruga „Papa Giovanni II.“. U Veneciji djeluje udruga „Lesina“, u Milanu Klub prijatelja Hrvatske, dok na području Pijemonta djeluje Hrvatska zajednica u Pijemontu. Jednako tako, u Rimu djeluju Institut „Vlado Gotovac“, Hrvatski povijesni institut te Talijansko-hrvatski institut.

Nastava hrvatskoga jezika u Rimu, Trstu i u pokrajini Molise (u Kruču, Mundimitru i Filiću) u nadležnosti je Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Na fakultetima je osnovano nekoliko lektorata hrvatskoga jezika, od onih koji su u nadležnosti Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa su: Università degli studi di Padova, Università degli studi di Firenze i Università "La Sapienza" u Rimu.

U Italiji posebno mjesto zauzima hrvatska nacionalna crkvena ustanova Papinski hrvatski zavod Sv. Jeronima te Dom hrvatskih hodočasnika dr. Ivan Merc (Domus Croata), oko kojih se okupljaju hrvatski svećenici i studenti koji studiraju u Rimu te mnogobrojni hodočasnici. Hrvatski katolici iz Padove i okolice počeli su se okupljati na hrvatskoj svetoj misi početkom Domovinskog rata. Sada se na misi okupljaju u Bazilici sv. Antuna. Inicijativni odbor za osnivanje Hrvatske zajednice u Padovi, istovremeno je sudjelovao i u pripremama za osnivanje prve Hrvatske katoličke misije u Italiji, koja bi, ako se osnuje, imala sjedište u Padovi⁴².

⁴¹ Prijevod na hrvatski: Jedinstveni regionalni projekt Jezičnog pulta prema Zakonu 482/1999 čl. 9 do 15. „Zakon o zaštiti povijesnih jezičnih manjina“. Čl. 6 iz talijanskog Ustava „Republika štiti posebnim zakonima jezične manjine“.

⁴² Podaci o hrvatskim udrugama u Italiji dostupni su na više portala: Državni ured za Hrvate u svijetu, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, Hrvatska matica iseljenika

5.5. Zaključak

Postoji 12 priznatih povijesnih jezičnih manjina u Italiji, a moliškohrvatska je jedna od njih. Status jezične manjine moliški Hrvati su stekli tek 1999. godine. Međutim, formalno neriješen politički položaj, o kojem ćemo nešto više reći u sljedećem poglavlju, nije ih zaustavio da djeluju vrijedno kao manjinska zajednica i da rade na očuvanju onog najvrijednijega, a to je njihov jezični identitet.

Nisu imali široki spektar mogućnosti da bi prezentirali svoju kulturu i tradiciju u okruženju koje im kroz povijest nikada nije bilo naklonjeno, o izravnom financiranju rada manjinske zajednice u Republici Italiji nije bilo moguće niti razmišljati prije izglasavanja barem osnovnog zakona o zaštiti manjina. Međutim, ova zajednica je bez glasnoga protestiranja ili negodovanja uvijek koristila ono što joj je u određeno vrijeme bilo dostupno. Niz godina bila je to samo pomoć općina, tj. lokalne zajednice i Pro Loco udruga, zatim različiti programi Europske unije i projekti koje su na taj način dobili. Za potpore iz Hrvatske također su se izborili i to kroz nastavu hrvatskoga jezika, stipendije za svoje studente ili uključivanjem u različite seminare i radionice jezika i folklora koje su godinama njihova djeca pohađala u Hrvatskoj. Ova malobrojna zajednica uvijek je znala pronaći put da bi u nekom obliku živjela svoj identitet i na taj način ga očuvala.

6. POČETAK PROCESA REVITALIZACIJE KULTURNOGA I DRUŠTVENOG ŽIVOTA

6.1. Osnivanje Kulturnoga društva „Naš jezik“ i istoimenoga časopisa

Godina 1967. može se smatrati godinom početka buđenja svijesti o vlastitom podrijetlu kod moliških Hrvata. Tada je započela „kulturna renesansa“ ili osviješteni rad na očuvanju vlastitoga identiteta, a sve to događalo se upravo u desetljeću u kojem je zabilježen osjetan pad broja stanovnika unutar moliškohrvatske zajednice.

Od druge polovice 20. stoljeća broj moliških Hrvata u Italiji konstantno je u opadanju.⁴³

Općina	1951.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2014.
Acquaviva	2250	1808	1157	1017	897	800	663
Montemitro	906	874	749	624	544	468	414
San Felice	1727	1371	1003	911	881	813	657
Ukupno	4883	4053	2909	2570	2319	2081	1734

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika u tri moliškohrvatska naselja od 1951. do 2014.

Važno je znati da broj stanovnika u tri hrvatska naselja ne znači automatski i isti broj govornika moliškohrvatskog dijalekta. Današnjih 1734 stanovnika ne može se automatski smatrati i brojem govornika moliškohrvatskog idioma, jer se podaci o tome koliko ljudi danas govori tim dijalektom nigdje službeno ne vode. Nagli pad broja moliških Hrvata početkom 60^{ih} godina uzrokovan je brzom industrijalizacijom Italije i suvremenim načinom života. U to vrijeme stanovništvo sva tri sela napušta tradicionalni poljoprivredni način života i odlazi u susjedne veće gradove tražeći zaposlenje. Tada je pojava dnevnih migracija zahvatila sve radno aktivno stanovništvo talijanskoga juga, pa tako i tri moliškohrvatska sela. Osim iseljavanja u obližnje gradove i pokrajine Marche i Apugliu, moliški Hrvati u potrazi za zaposlenjem sele u sjevernu Italiju, u zapadnoeuropske zemlje Njemačku, Švicarsku i Austriju, ali i u preokooceanske zemlje ponajviše u Ameriku, Brazil, Argentinu, Kanadu i

⁴³ Podaci zaključno s 1991. godinom su prema pisanju Agostne Piccoli (1993: 178), a za godine 2011. i 2014. uzeti su prema podacima Centralnoga statističkog instituta u Rimu (ISTAT), www.istat.it od 15.12.2016.

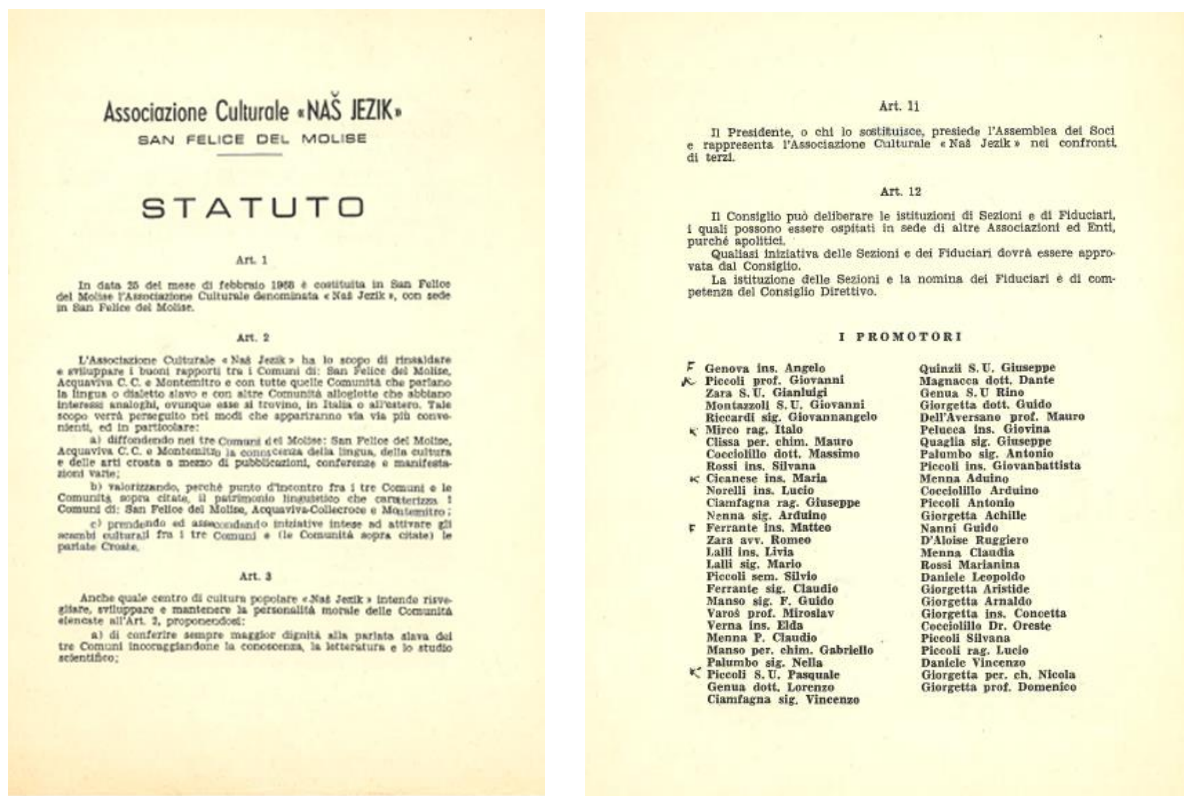
Australiju. Mladi odlaze na školovanje u okolne gradove, a potom tamo i ostaju pronalazeći zaposlenje i zasnivajući obitelji (Piccoli, 1993:178).

S obzirom na ovakve negativne trendove iseljavanja ubrzan je proces depopulacije moliškohrvatskih sela, a u isto vrijeme povećava se broj mješovitih brakova, što također predstavlja drugi veći razlog nestajanja govora *na-našo*, kao najvažnijega obilježja moliškohrvatskog identiteta. Unatoč svim ovim negativnim pojavama koje su osjetno pospješile asimilaciju stanovništva, krajem 60^{ih} godina prošloga stoljeća zajednica moliških Hrvata, iako brojčano sve manja, postaje u medijima sve više prisutna svojim kulturnim i društvenim radom.

Godine 1967. okupljaju se pojedinci koji pokreću objavljivanje časopisa, ali i ostalih društveno-kulturnih aktivnosti čime privlače pozornost talijanske i hrvatske javnosti, tako da je zajednica moliških Hrvata povremeno prisutna i u medijima. U zajednici koja je oduvijek bila predmetom zanimanja zbog posebnosti svoje kulture i jezika, kao i zbog toga što je kroz pet stoljeća uspjela sačuvati svoj identitet, ali i integrirati se u talijansko društvo, započeo je proces oživljavanja iznutra. U rujnu 1967. godine izašao je prvi broj jednog malog hrvatskog listića „Naše riči“. Iste godine u selu San Felice del Molise osnovano je Kulturno društvo „Naš jezik“ iz čijeg Statuta proizlaze jasni ciljevi:

*Razvijati dobre odnose između sva tri hrvatska sela pokrajine Molise kao i sa svim drugim jezičnim zajednicama u Italiji i inozemstvu; širiti svijest o važnosti hrvatskoga jezika, kulture i umjetnosti putem publikacija, konferencija i izložbi; vrednovati zajedničku jezičnu baštinu sva tri hrvatska sela, poduzimati inicijativu i podupirati kulturne aktivnosti i njihovu razmjenu u sva tri hrvatska sela, poticati suradnju i razmjenu i s drugim manjinskim jezičnim zajednicama u Italiji i inozemstvu.*⁴⁴

⁴⁴ Prijevod s talijanskoga iz separata Statuto, Associazione Culturale “Naš jezik” od 25. veljače 1968., San Felice del Molise, (privatno vlasništvo autorice).

Slika 5: Statut iz 1967. godine koji određuje ustroj Kulturnoga društva „Naš jezik“. Na poleđini su imena 'promotora' iz sva tri hrvatska sela. (Izvor: M. Račići).

Nakon početnog buđenja unutar same manjinske zajednice u pokrajini Molise i talijanski mediji pokazuju sve više interesa za moliškohrvatska sela i njihovu kulturu. Rimske novine „Il Tempo“ 1969. objavljuju članak o hrvatskoj oazi u Molisama, vatikanski časopis „Osservatore Romano“ također objavljuje osvrt na hrvatska sela. Godine 1967. režiser Zagreb filma Bogdan Žižić snimio je dokumentarni film „S one strane mora“ (Piccoli, 1997:119).

Novoosnovano kulturno društvo „Naš jezik“ okupilo je predstavnike triju moliškohrvatskih naselja. Skupina intelektualaca među kojima su bili slavist i novinar Mario Spadanuda, učitelji Giovanni Battista Piccoli i Angelo Genova, Domenico Giorgetta, liječnik dr. Cociolillo, iz Hrvatske je došao Miroslav Varoš te iz Kanade pristigli Božidar Vidov i mnogi drugi, u rujnu 1967. pokrenuli su dvojezični časopis „Naša rič“, koji su već u prosincu iste godine preimenovali u „Naš jezik / La nostra lingua“. Časopis se bavio povijesnim temama svih triju naselja, statusom moliških Hrvata, običajima i tradicijom, vjerskim svečanostima, specifičnostima njihova dijalekta, a kontinuirano su objavljivali poeziju i prozu moliškohrvatskih pjesnika. Uredništvo časopisa bilo je otvoreno prema ostalim hrvatskim

manjinskim zajednicama u Austriji, Mađarskoj, Rumunjskoj, Slovačkoj, kao i široj hrvatskoj dijaspori u svijetu. (Granic, 2009: 270).

U prvoj godini pokretanja časopisa „Naš jezik“ 1967., izašla su dva broja, a 1968. godine objavljeno je još dvanaest brojeva, u 1969. njih osam, u 1970. godini pet brojeva. Urednički odbor je 1969. donio odluku da se *„posveti više prostora vijestima i člancima pisanim na hrvatsko-molizanskom dijalektu, kako bi se doprinijelo još bolje spasavanju tog starog hrvatskog narječja“*. Časopis je izlazio samo do 1972. godine, jer za nastavak nisu pronađena financijska sredstva (Piccoli, 1997: 118).

Vrijeme pokretanja časopisa i oživljavanje kulturne djelatnosti vezano je uz politička zbivanja u Hrvatskoj, odnosno tadašnjoj Jugoslaviji. Zahvaljujući „Hrvatskom proljeću“ i razumijevanju ondašnjega hrvatskog političkog vodstva, ali i financijskoj potpori nekih tvrtki kao što je koprivnička „Podravka“, organiziraju se u tri moliškohrvatska sela tečajevi hrvatskoga jezika. Tada je u Molise bilo upućeno nekoliko časnih sestara i hrvatski svećenik za što je bio zaslužan kardinal Franjo Šeper, na što su mu se stanovnici Kruča odužili nazvavši jednu od glavnih ulica njegovim imenom. U to vrijeme, početkom svibnja 1969. godine i hrvatski književnik i prevoditelj s talijanskoga jezika Jojo Ricov boravio je među moliškim Hrvatima. Otišao je kao izaslanik Zajednice samostalnih pisaca TIN i održao niz predavanja na temu nacionalne umjetnosti i kulture. Bio je to početak oživljavanja i uspostave veza između moliških Hrvata i njihove pradomovine (Vidmarović, 2014a).

Do prekida svih ovih aktivnosti dolazi padom „Hrvatskoga proljeća“, a jedan od osnivača časopisa „Naš jezik“ i član njegova uredništva Božidar Vidov u jugoslavenskom je tisku optužen kao neprijateljski agent te zbog pritiska jugoslavenske ambasade u Rimu napušta Italiju i vraća se u Kanadu (Vidmarović, 2014b).

O značaju časopisa „Naš jezik/ La nostra lingua“ i ulozi koju je on imao od 1967. do 1972. godine u procesu oživljavanja svijesti o identitetu u moliških Hrvatima piše i Giacomo Scotti.⁴⁵ Oni su tada prvi puta nakon pet stoljeća mogli pisati na svome narječju, a sam časopis je dokaz preporoda koji se u zajednici dogodio i predstavlja vrijedan povijesno-kulturni spomenik toga vremena. Također je časopis ... *„okupio oko sebe većinu intelektualaca iz pokrajine Molise, koji su slali priloge, pisma. „Naš jezik“ postao je tako simbol i zajednički nazivnik svih onih koji u jeziku gledaju i naciju i povijest svojih otaca i djedova“* (1980: 75).

⁴⁵ Vidi u Giacomo Scotti. 1980. „Z' one bane mora“. Rijeka: Otokar Keršovani. str 75.

Kasnije, 80^{ih} godina bilo je pokušaja obnavljanja časopisa u čemu je bio promijenjen i njegov naziv u „Naš život/La nostra vita“.

Slika 6: Časopis „Naš jezik/La nostra lingua“, izdanje Speciale iz 1986. godine i časopis „La nostra vita/Naš život“ iz iste godine kada mu je promijenjen naziv. (Izvor: M. Račić).

U nekoliko objavljenih brojeva u vidu tečaja nalazile su se i upute o pisanju *na-našo* temeljene na sustavu gajice.⁴⁶ Sve to ukazuje na povremene pokušaje standardiziranja govora za potrebe pjesnika u samoj zajednici, koji su u to vrijeme ipak pisali onako kako su znali, jer je kod moliških Hrvata ta unutarnja potreba za umjetničkim izražavanjem bila uvijek velika,

... a pisanje na-našo veže se uz izlaženje toga časopisa koji je danas izvor dragocjenih podataka i svojevrsna antologija pjesničkih i proznih ostvarenja na moliškohrvatskom dijalektu (Sammartino, 2002).

Upravo to razdoblje 60^{ih} i 70^{ih} godina označilo je kraj raznih teorija o dolasku slavenskih doseljenika, a dotadašnja filološka, povijesna i etnološka istraživanja bila su ujednačena oko utvrđivanja njihova podrijetla. Inicijativa i pokretanje časopisa „Naš jezik/La nostra lingua“ pokazalo je tada i jasan stav moliških Hrvata prema priznavanju vlastitoga hrvatskog

⁴⁶ Godine 1986. objavljeno je izdanje *Speciale*, *Naš jezik/La nostra lingua*, a zatim je promijenjen naziv u *La nostra vita /Naš život* čija su četiri broja izlazila od 1986. do 1988. u kojima je učitelj iz Kruča, Giovanni Piccoli objavljivao priloge *Corso di grammatica per un primo esperimento di scritture della lingua croato-molisana*. (Preuzeto iz *Naš jezik/La nostra lingua*, anno I, aprile, 1986., Progetto integrato comunità croate del Molise, prima parte, Redazione-Amministrazione: Naš Grad, Associazione Culturale, Acquaviva Collecroce (Kruč) – Campobasso Via S. Angelo 74.)

podrijetla, a koje se temelji na značajkama govora, koji ne može biti drugo nego hrvatski dijalekt (Sammartino, 2012: 13). To je vrijeme književnoga buđenja u moliškohrvatskoj zajednici iz koje izrastaju imena pjesnika koji ostaju prisutni svojim pjesničkim izričajem i nakon što se časopis „Naš jezik“ ugasio. Tada se svojim priložima javljaju kao pjesnici Angelo Genova, Milena Lalli, Giovanni Battista Piccoli, Pasquale Piccoli i nekolicina drugih koji su nastavili i kasnije s pisanjem poezije.

6.2. Božidar Vidov (1913.-2000.) – značaj i uloga

Značajno ime vezano uz moliške Hrvate u tom vremenu bio je Božidar Vidov, grkokatolički svećenik koji je 50^{ih} godina tijekom svoga studija u Rimu upoznao zajednicu moliških Hrvata i uz njih je ostao vezan cijeli svoj život. Rođen je 1913. godine u Novalji na Pagu, a 1954. godine nakon studija teologije i filozofije u Rimu bio je zaređen za svećenika po grkokatoličkom obredu. Tih godina, boraveći u Italiji pokazao je zanimanje za govor i tradiciju Hrvata u Moliseu i od tada se bavio temama vezanim uz sve što su moliški Hrvati stvarali. Djelovao je uglavnom iz Kanade gdje je službovao kao svećenik i gdje je također imao značajnu ulogu u osnivanju hrvatskih škola još 60^{ih} godina 20. stoljeća. U Kanadi je Vidov aktivno sudjelovao u kulturnom životu hrvatske zajednice u Torontu, posebno kroz rad župe, a bio je i član Hrvatske bratske zajednice. Međutim, s obzirom na to da je 60^{ih} godina još povremeno boravio u Rimu stupio je u kontakt sa skupinom intelektualaca iz Kruča, Filiča i Mundimitra te bio jedan od pokretača časopisa „Naš jezik / La nostra lingua“, a kasnije i član uredništva. Vidov je promovirao časopis i kulturu moliških Hrvata posredstvom mnogobrojnih kontakata koje je imao po svijetu i uvijek je poticao članove zajednice na očuvanje svoga jezika i kulture (Granic, 2009: 270).

Godine 1968. u „Hrvatskoj reviji“ objavljen je detaljan prikaz novoga časopisa „Naš jezik“ koji je godinu dana ranije počeo izlaziti u Moliseu. Tekst je potpisan inicijalima S. Ž. B. (Slava Žic Buj, Buenos Aires, početkom ožujka 1968.). Iznijete su i određene kritičke napomene vezano uz naziv *Slavi del Molise*, koji se našao na naslovnica pravih brojeva časopisa. Autorica iznosi argumente o podrijetlu iseljenih stanovnika, primjere iz njihova dijalekta kao neupitne dokaze da se radi o Hrvatima, stoga je kritika upućena na naziv *Slavi*. Tekst predstavlja izuzetno vrijedan prilog proučavanju povijesti i govora moliških Hrvata iz 60^{ih} godina 20. stoljeća, uz primjere nekih jezičnih *kurioziteta* moliškohrvatskoga dijalekta (Žic Buj, 1968). U istom broju u rubrici *Dodatak Uredništva* oglasio se i urednik Vinko

Nikolić vezano također uz uporabu naziva *Slavi* kao i naziva *paesi slavi del Molise*. Polazeći od činjenice da je povijesno i jezično priznato njihovo podrijetlo da su doselili kao Hrvati, (...) stoga 'glasnik molisanskih Hrvata' ne odgovara prijevodu na talijanski: 'periodico dei paesi slavi del Molise', jer svi *Slavi* nisu *Hrvati* (makar su *Hrvati* 'Slavi'). (Nikolić, 1968: 214).

U jednom od sljedećih brojeva „Hrvatske revije“ Božidar Vidov očitovao se upravo na ove kritičke osvrte gdje je dao vrlo konkretne primjere o nazivu *Slavi* kojeg Talijani oduvijek koriste samo za Hrvate.

U pitanju je dakle, naziv „Slavi“. Nismo ni do sada, a Bog zna, kada ćemo uspjeti Talijane uvjeriti, da su svi Slaveni Slavi, a ne samo Hrvati. Talijanu je Slovenac Sloveno, Srbin Serbo, Bugarin Bulgaro, Poljak Polacco, Rus Russo, a samo mi Hrvati smo mu Slavi, i kad on spomene to ime, misli na nas. To je činjenica. Tko živi u Italiji, može se o tome uvjeriti. U prvim brojevima morali smo oprezno postupati i postepeno unijeti ono, što je ispravno, eto od petog broja dalje hrvatski je naziv već uveden. (Vidov, 1968: 560).

Ono što je od petoga broja promijenjeno na naslovnici je da se radi o časopisu: „Periodico dei paesi croati del Molise“, za razliku od prvih brojeva gdje je stajalo: „Periodico dei paesi slavi del Molise“. U istom broju „Hrvatske revije“ Božidar Vidov navodi kako je upravo završio rad na gramatici ikavsko-štokavskoga govora s namjerom da mlada generacija nauči i pisati svoj materinski jezik. Iz teksta također saznajemo da je 1967. godine zamjenjivao župnika u Kruču i započeo pisanje gramatike.

Božidar Vidov je i kasnije u Kanadi nastavio rad za ovu zajednicu i 1981. godine u Torontu objavio prvu zbirku poezije moliških Hrvata pod nazivom „Poezije na našu“, u kojoj su objedinjeni radovi mladih pjesnika koji su pisali i objavljivali pjesme u časopisu „Naš jezik“ kroz samo četiri godine njegova izlaženja. Nije to bio i jedini publicirani rad Božidara Vidova o moliškim Hrvatima. Od 1968. do 1981. godine objavio je jedanaest knjiga i brošura u kojima predstavlja govor, kulturu i povijest moliških Hrvata radi poticanja članova te zajednice na očuvanje njihova idioma i tradicijske baštine.

Godine 1968. objavljuje „Gramatiku ikavsko-štokavskoga govora molizanskih Hrvata u srednjoj Italiji“, a potom i „Narodne pjesme molizanskih Hrvata u srednjoj Italiji“. Godine 1972. slijedi „Vocabolario del dialetto delle località dell' isola linguistica croata nel Molise: Montemitro – San Felice – Acquaviva Collecroce“ i zbirka poezije *na-našo* koja je sadržavala

15 pjesama Mirne Lalli (Rocchi), pjesnikinje podrijetlom iz Mundimitra. Tri godine za redom, od 1973. do 1975., uvijek u Torontu, objavljuje „Kalendar molisanskih Hrvata Mundimitra, Stifilića i Živevode Kruča“. Božidar Vidov bio je uvijek praktično usmjeren u svome radu sa željom da pomogne zajednici u očuvanju dijalekta kako bi se othrvla asimilaciji. Također je za cilj imao poticati interes članova zajednice prema vlastitoj tradiciji, kulturi i promicati te vrijednosti u medijima. Njegov značaj i doprinos ovoj zajednici imao je i pedagoški karakter, jer je uvijek djelovao kao učitelj, onaj koji potiče spoznaju o vlastitim vrijednostima zajednice i time jača samosvijest pojedinaca i grupe (Granic, 2009).

6.3. Angelo Genova – učitelj i književnik iz Filiča

Iz toga vremena poteklo je još jedno ime koje danas pripada suvremenom književnom stvaralaštvu moliških Hrvata, to je Angelo Genova učitelj iz Filiča koji je cijeli svoj radni vijek proveo u rodnom mjestu. Bio je član grupe koja je osnovala časopis „Naš jezik / La nostra lingua“, a kasnije i predsjednik istoimene udruge, pisao je pjesme i objavljivao poeziju *na-našo*, a nakon zamiranja časopisa nastavio je svoj rad na području istraživanja jezika. Godine 1990. objavio je knjigu pod nazivom „Ko jesmo... bolje: ko bihmo?!“ u kojoj su prikupljeni razni podaci i priče koje govore o drevnim tradicijama, običajima i vjerovanjima koja su se prenosila s koljena na koljeno među žiteljima hrvatskih sela, sve po sjećanju stanovnika kao i samoga autora. U knjizi se nalazi i popis riječi koje je prikupio sam autor, njih oko 1800 koje se odnose na specifičnu jezičnu situaciju sela Filič. Uz sve to ova knjiga predstavlja prikaz jedne male zajednice koja je u nestajanju (Sammartino, 2012: 14).

6.4. Zaključak

Danas se sa sigurnošću može reći da je proces revitalizacije identiteta moliških Hrvata započeo u prosincu 1967. godine u Stifiliću osnivanjem Kulturnog društva „Naš jezik“, a potom i objavljivanjem istoimenog časopisa koji je izlazio u Rimu.

Časopis „Naš jezik / La nostra lingua“, bio glasnik mladih pjesnika, jer je upravo iz njegovih prvih izdanja nastala zbirka poezije koju je Božidar Vidov objavio 1981. godine u Torontu pod nazivom „Poezije na našu“. Upravo na tu prvu zbirku moliškohrvatske poezije nastavlja se kasnije mlađa generacija pjesnika. Godine 1991. općinska udruga „Naš selo“ iz Mundimitra raspisala je natječaj poezije iz kojega je proizašla zbirka pjesama „Il sentiero

lungo dell' esistenza“. Tada su otkrivena nova pjesnička imena među stanovnicima triju moliškohrvatskih naselja, bili su to Mario Giorgetta, Angelina Menna, Gabriele Blascetta, Leopoldo Lalli, Giovanni Emilio Giorgetta.

Početkom 80^{ih} godina 20. stoljeća iz Molisea je nekoliko studenata, stipendista studiralo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U to vrijeme bili su to Pasqualino Sabella, Paola Palumbo, Anna Luciana Norelli⁴⁷ i Agostina Piccoli. Prema kazivanjima stanovnika Montemitra, tih godina mladi su također odlazili na ljetne škole hrvatskoga jezika i kulture u Crikvenicu ili Zadar.

Tada se stipendiranje stranih studenata u Republici Hrvatskoj odvijalo u okviru „Republičkoga zavoda za znanstveno-tehničku suradnju“ Socijalističke Republike Hrvatske, u kojem se donosila strategija o vrsti međunarodne suradnje, a strategiju je provodio „Komitet za prosvjetu, kulturu i znanost“. Ako su stipendisti studirali nacionalnu grupu predmeta, kao na primjer povijest, jugoslavenske jezike i književnost ili geografiju, onda ih je financirala SR Hrvatska, a stipendije im je dodjeljivala „Matica iseljenika Hrvatske.“⁴⁸

Studentici Agostini Piccoli tada je tijekom studija dodijeljena stipendija „Matice iseljenika Hrvatske“. Nakon studija, početkom 90^{ih} godina Agostina se vratila iz Zagreba, radila je na rječniku Montemitra, sudjelovala na jezičnim skupovima u Hrvatskoj i Italiji, vodila je nastavu hrvatskoga jezika u Mundimitru, Kruču i Filiču. Bio je to početak nove, ovaj put „jezične renesanse“ koju je nezaustavljivo pokrenula upravo Agostina Piccoli, a nastavak je uslijedio osnivanjem i radom Zaklade s njezinim imenom.

⁴⁷ Podaci o dvjema studenticama pronađeni su u Croaticumu Filozofskoga fakulteta. Akademске godine 1980/81. pohađale su nastavu hrvatskoga jezika da bi se kasnije mogle upisati na redovni studij jezika. Kasnijih podataka o njima nema, ali student Pasqualino Sabella, prema kazivanjima Ilarie Mirco iz Kruča, diplomirao je i radio kao nastavnik hrvatskog jezika u Kruču, ali je prije nekoliko godina napustio mjesto i učiteljsko zvanje te se s obitelji preselio u veći grad.

⁴⁸ Podatke o tadašnjem načinu financiranja studenata u SR Hrvatskoj i o načinu na koji je „Matica iseljenika Hrvatske“ financirala strane studente, dobila sam u razgovoru s gospođom Vesnom Kukavica, rukovoditeljicom Odjela za nakladništvo pri „Hrvatskoj matici iseljenika“.

7. ULOGA I ZNAČAJ AGOSTINE PICCOLI (1962. – 1998.)

7.1. Dolazak u Zagreb i prijateljstva

Agostina Piccoli (1962. - 1998.) rođena je i odrastala u moliškohrvatskoj obitelji s dva mlađa brata u Mundimitru. Poslije završene osnovne škole u rodnom mjestu pohađala je srednju školu u obližnjem gradu Vasto gdje je maturirala 1981., a godinu dana nakon toga upisala je Filozofski fakultet u Zagrebu. Danas nitko ne može sa sigurnošću reći tko je izravno mogao utjecati na odluku djevojke iz jedne male pokrajine u južnoj Italiji da se početkom 80^{ih} godina odvaži uputiti na studij u Zagreb. Prema kazivanjima njezinog supruga, Antonia Sammartina

Moguće je da su određeni nagovori došli od gospodina Marija Spadanude, koji je bio jedan od intelektualaca iz Kruča okupljenih oko časopisa „Naš jezik“ i koji je od 70^{ih} godina 20. stoljeća bio angažiran na uspostavljanju kulturnih veza s prekojadranskom pradomovinom. Stoga je vjerojatno on uspio uvjeriti njezine roditelje da Agostina započne studij u Zagrebu.

U svakom slučaju, dolazak u Zagreb je u to vrijeme bio određena avantura, jer bez znanja jezika i ikakvih poznanstava Agostina se uputila prema jedinoj poznatoj odrednici, a to je tada bio Trst, dalje je zapravo sve bilo nepoznato.

Po dolasku u Zagreb Agostina započinje intenzivno bavljenje hrvatskim jezikom i kulturom u zemlji svojih predaka. Kratko vrijeme stanuje u hotelu „Internacional“ u blizini Filozofskoga fakulteta i upisuje hrvatski jezik na Croaticumu. Uz pomoć novih prijatelja pronalazi stan u Novom Zagrebu i intenzivno učeći priprema se za tadašnji studij jugoslavenskih jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu. Bila je izuzetno marljiva osoba i nakon šest mjeseci savladala je odlično hrvatski u govoru i pismu. Posvetila se učenju koje joj je ipak olakšavao dijalekt *na-našo*, jer ga je naučila u svojoj obitelji. Agostina je bila jedna od stipendistica Republičkog zavoda za znanstveno-tehničku suradnju SRH, a godinu dana prije Agostine stipendiju za studij u Zagrebu dobile su također dvije moliške Hrvatice Paola Palumbo i Anna Luciana Norelli. Kao i drugi strani studenti u to vrijeme i Agostina je prvu godinu intenzivno učila hrvatski jezik na Croaticumu Filozofskoga fakulteta. Bile su to osamdesete godine 20. stoljeća kada su na studij dolazili mnogi studenti iz nesvrstanih zemalja. I danas se u arhivi Croaticuma može dobiti na uvid bilježnica iz školske godine 1981./82. s evidencijom o

pohađanju nastave, na kojoj je bila kako je zapisano „vrlo redovita“, a to potvrđuje i ocjena odličan s kojom je položila ispit⁴⁹. Prema kazivanjima tadašnje *cimerice*, a kasnije i prijateljice Andrine Luić.

Svoju ljubav prema hrvatskom jeziku otkrila je u Zagrebu tijekom studija učeći i upoznavajući kulturu svojih predaka, ali i nove ljude. Nije Agostina došla u Zagreb s jasnom vizijom o svome radu na moliško-hrvatskom dijalektu, ta ljubav se razvijala i rasla kroz godine studiranja i zajedno sa znanjem koje je usvajala. Znanje je bilo njezin motor pokretač, a jezik ju je inspirirao.

Ona je u Zagreb došla s nejasnom predodžbom o podrijetlu manjinske zajednice kojoj je u Italiji pripadala, a koje se skrivalo *z' one bane mora*, negdje u dolini Neretve. Uputila se na studij ne gajeći velike nade niti očekivanja, međutim, imala je jednu unutarnju hrabrost i sigurnost u vlastite snage te ustrajnost i marljivost u radu.

Bila je vesela djevojka i živjela je jednostavan studentski život kakav se 80^{ih} godina 20. stoljeća živio u Zagrebu. Stanovala je u studentskom domu na *Savi*, s novim prijateljicama otkrivala je hrvatsku kuhinju i domaća jela, prvi put je probala sarmu, izmjenjivale su skromna kulinarska znanja, a razlikovala se jedino po tome što je nisu privlačili izlasci i studentska 'tulumarenja', nego je više bila usmjerena na tihi rad i učenje. Agostina je stvorila krug iskrenih prijatelja s kojima se družila, odlazila je *cimerici* u Gorski kotar na vikende upoznavajući Hrvatsku u koju je došla studirati. Ljeti bi došao iz Italije njezin tadašnji dečko, a kasnije suprug, Antonio Sammartino i s društvom su odlazili na more. Andrina Luić sjeća se jednoga lijepog zajedničkog ljetovanja na Rabu s prijateljima. U svemu su joj pomagale novostečene prijateljice, posebno Dubravka i Andrina Luić, Biserka Draganić, koje su zaslužne za formiranje Agostine Piccoli, mlade intelektualke s novim interesima prema jeziku, kulturi i povijesti pradomovine koju je uz njihovu pomoć otkrivala. Na Filozofskom fakultetu je također širila krug poznanika, koji se danas sjećaju Agostine kao sitne, ali odvažne studentice koja je u sebi imala nešto avanturističko već samom odlukom da u to vrijeme dođe na studij u Zagreb, o kojem tada, prije dolaska i studiranja nije znala gotovo ništa. Važan je i kontekst vremena njezinoga boravka u Zagrebu, a to je sredina i druga polovica 80^{ih} godina, početak raspada Jugoslavije, vrijeme kriza i nestašica koje su pogađale i

⁴⁹ Svi podaci o prvim danima Agostine Piccoli u Zagrebu potječu od kazivačice dr.sc. Dubravke Luić Vudrag koja je 1981. godine radila kao profesorica hrvatskoga jezika za strane studente na Croaticumu Filozofskog fakulteta gdje je upoznala Agostinu Piccoli kojoj je u početku bila profesorica, a kasnije se razvio i prisan prijateljski odnos.

studentsku populaciju. Na studiju je upoznala važnu osobu za svoje formiranje i shvaćanje povijesnoga trenutka i nacionalnog osvješćivanja kroz koje je prolazilo tadašnje socijalističko društvo, a koje je za Agostinu bilo nešto novo i drugačije od onoga talijanskog u kojem je odrasla. Kolegica iz toga vremena bila je Dražena Oršolić (Šuman), koja je u Agostini prepoznala hrabrost zbog dolaska u nepoznatu zemlju.

....Nije se ničega bojala, njoj je bilo jasnije nego nama da je država u rasulu, ona se usudila reći, imala je stav, bila je materijalno osigurana za razliku od nas u to vrijeme, ali nikada nije bila razmetljiva. Na predavanjima i seminarima uvijek smo bile u istoj grupi i tako smo se upoznale i zbližile, tada je već govorila odlično hrvatski, ali je za mene u početku bila Talijanka, a ja tada o moliškim Hrvatima nisam znala uistinu ništa. Međutim, ona je shvatila da sam iz doline Neretve pa je propitkivala i počele smo prepoznavati zajedničke, domaće riječi u govoru koji smo svaka ponijele iz svoga doma.

Prema kazivanjima i drugih Agostininih prijatelja to je bilo vrijeme intelektualnog sazrijevanja za koje je bila odlučujuća i njezina otvorenost i samosvijest. Slobodno je prilazila profesorima i s njima izmjenjivala iskustva moliškohrvatskoga dijalekta zbog kojega je i došla na studij u Zagreb. Kao studentica hrvatske manjine iz Italije postala je zanimljiva mnogim profesorima, posebice dijalektolozima s kojima je već u studentskim danima započela suradnju oko istraživanja dijalekta *na-našo*. Kao otvorena i zainteresirana bila im je i vrlo vrijedan izvor informacija i primjera o tom dijalektu sa samoga terena, a time i vrlo dragocjena.

7.2. Studij jezika, Zagrebačka slavistička škola i intelektualno sazrijevanje

Osim što je bila marljiva i izvrsna studentica bila je znana među profesorima, svi su je uočavali jer im je sama otvoreno prilazila, a njima je bila zanimljiva zbog dijalekta koji je govorila i zbog kulture koju je s tim govorom donosila. U isto vrijeme su nastajala i prijateljstva koja su je vodila sve više prema temama jezika te uspoređivanju govora *na-našo* s hrvatskim književnim jezikom. Upravo u tom stručnom dijelu pomagala joj je kolegica sa studija, Snježana Strčić (Marčec), koja je odigrala izuzetno važnu, čak i presudnu ulogu u nastajanju „Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra“.

Značajan utjecaj na formiranje Agostine Piccoli kao kroatistice imali su posebno oni profesori koji su je tijekom studija usmjeravali na izučavanje moliškohrvatskoga govora. Zbog toga je najprije morala odlično savladati i poznavati zakonitosti hrvatskoga jezika, što je uz redoviti studijski program mogla još bolje usavršiti na slavističkim seminarima koje je pohađala. U to vrijeme već je djelovala Zagrebačka slavistička škola koja je osnovana 14. siječnja 1970. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kao posebna ustrojbeni jedinica Odsjeka za kroatistiku. Od samog osnutka škole zadatak joj je bio da

(...) organizira međunarodne seminare za strane slaviste koji su namijenjeni studentima kroatistike i slavistike na inozemnim sveučilištima te drugim inozemnim znanstvenicima kojima je kroatistika jedno do znanstvenih usmjerenja. Svrha godišnjeg seminara i cjelokupne aktivnosti škole je promicati i poticati poznavanje hrvatskoga jezika, književnosti i kulture izvan granica Republike Hrvatske“ (Botica, 2001: 7).

Agostina je na ljetnim seminarima Zagrebačke slavističke škole sudjelovala dva puta i to 1985. i 1988. godine u vrijeme kada je Zagrebačkom slavističkom školom upravljao profesor Mladen Kuzmanović. Tih godina predavači su bili i drugi profesori s tadašnjeg studija jugoslavenskih jezika i književnosti, stoga je velika vjerojatnost da su je upravo oni usmjeravali na usavršavanje u jeziku. Predavači su bili profesori Stjepan Damjanović i Josip Vončina, koji je kasnije bio mentor njezinoga diplomskog rada, pa se može pretpostaviti da je značajno utjecao na Agostinino znanje i napredovanje u izučavanju dijalekta. Bili su tih godina kao predavači na seminaru Slavističke škole i profesori Josip Silić i Ivo Pranjković koje nalazimo kao recenzente „Gramatike moliškohrvatskoga jezika“ objavljene mnogo godina kasnije 2004., a na kojoj je radio Agostinin suprug Antonio Sammartino. On je također naučio hrvatski jezik, pohađao je slavističke seminare u Dubrovniku zajedno s Agostinom i ulazio je u svijet hrvatskoga jezika, povijesti i kulture. Bilo je to intenzivno vrijeme kroz koje se i on formirao u istinskog poznavatelja i promicatelja cjelokupne kulture koju su baštinili moliški Hrvati i čiju vrijednost je upoznao zajedno s Agostinom. Sudjelujući na seminarima i predavanjima, osim znanja stjecao je i vrijedna prijateljstva koja su nakon tragičnog odlaska Agostine bila odlučujuća za nastavak započetoga rada na rječniku Montemitra.

Uz znanje koje je stjecala na studiju, Agostina je upijala nove sadržaje koji su joj se nudili kroz događaje i ljude koje je upoznala u Hrvatskoj i na taj način je u njoj sazrijevala svijest o podrijetlu i bogatstvu koje je utkano u povijest njezine manjinske zajednice, koja je kroz pet stoljeća opstala u Italiji. Agostina je zasigurno svoju ljubav prema hrvatskom jeziku, kulturi i

podrijetlu otkrivala kroz godine studiranja u Zagrebu i putovanja po Hrvatskoj. Znanje joj je dalo i sigurnost s kojom se vratila u Mundimitar, ali i svijest o važnosti ustrajnoga rada na očuvanju glavnog obilježja identiteta njezine male zajednice, a to je dijalekt hrvatskoga jezika ili govor *na-našo*.

7.3. Povratak u Mundimitar, nastavni i znanstveni rad

Još tijekom studija bila je vrlo angažirana i u svome selu Mundimitru, tako da je 1991. godine sudjelovala u objavljivanju prve zbirke poezije na moliškohrvatskom dijalektu „Il sentiero lungo dell'esistenza“. Knjiga u kojoj su sve pjesme bile prevedene i na talijanski jezik nastala je kao rezultat višegodišnjih natječaja poezije u organizaciji općine Mundimitar i udruge Pro-Loce „Naš Selo“. Agostina Piccoli je u svojstvu urednice upravo dijalektalnog dijela napisala pogovor prvoj zbirci poezije naslovivši ga „Naša je povijest knjiga sa sedam pečata“. Time je udarila pečat svim budućim zbirkama poezije na moliškohrvatskom dijalektu, kojih je do danas objavljeno ukupno pet. U pogovoru je uz kratki povijesni pregled doseljenja Hrvata u južnu Italiju, naglasak stavila na važnost očuvanja jezika:

Ono što je danas za nas važno to je sačuvati 'naš jezik', naš zastarjeli oblik štokavske ikavštine koji oživljuje našu svijest za nešto što je besmrtno (Piccoli, 1991: 53).

Moliškohrvatskim jezikom se u znanstvenom smislu intenzivno počela baviti od 1993. godine, nakon što je diplomirala studij kroatistike i južnoslavenske filologije. Diplomirala je s temom „Fonološki prikaz govora u Montemitru“ (primjer jezika moliških Hrvata), mentor je bio prof. dr. sc. Josip Vončina, a rad je kasnije objavljen i nadilazio je okvire jednoga diplomskog rada⁵⁰. To je prvi rad koji se sustavno bavi govorom Montemitra, jer je područje Kruća bilo najviše zastupljeno u dotadašnjim istraživanjima, a ipak se govori triju hrvatskih sela međusobno razlikuju. Upravo zbog toga, rad Agostine Piccoli predstavlja prvo detaljno istraživanje montemitarškog idioma u kojem je cijelo selo bilo u funkciji ispitanika (Piccoli, 1993a: 23).

Nakon stjecanja diplome 1994. godine započela je volonterski predavati hrvatski jezik u osnovnim školama Kruća, Filića i Mundimitra. Druge godine su financiranje preuzele tri općine, a nakon toga je Ministarstvo prosvjete i športa iz Zagreba donijelo odluku da se u tim

⁵⁰ Diplomski rad – Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, mentor: dr. Josip Vončina, Zagreb, 18.03.1993., objavljeno u *Hrvatska Obzorja*, br. 4, Split, 1995. Kasnije je, 1999. godine diplomski rad objavljen u knjizi „Ali tagliate“, Antonio Sammartino ur.

školama uči hrvatski jezik što je preraslo u Hrvatsku dopunsku školu. Time je Agostina Piccoli imenovana za nastavnicu hrvatskoga jezika, ali naravno da je ona kao izvorni govornik dijalekta u tim školama uz standardni hrvatski jezik djecu poučavala i *na-našo*, jer su to već bile generacije koje u obitelji nisu naučila dijalekt. Uz praktičnu nastavu koju je izvodila, počela je raditi i usporedbe između moliškohrvatskoga idioma i novog hrvatskoga jezika, sustavno se počela baviti filološkim istraživanjima govora *na-našo*. Veliko postignuće je bilo uvrštavanje hrvatskoga jezika u kurikulum osnovne škole u Mundimitru. Takav oblik nastave Agostina Piccoli izvodila je sljedećih pet godina.

Tih godina Agostina Piccoli kontinuirano objavljuje radove i istražuje ne samo jezik nego i povijest, tradicijsku kulturu, kretanje broja stanovnika moliških Hrvata, bavi se statusom moliškohrvatske manjine u Italiji. Godine 1993. objavljuje prilog boljem poznavanju moliških Hrvata, pod nazivom „20000 Molisini di origine Slava“⁵¹ u kojem prati broj stanovnika u sva tri manjinska sela od 1861. do 1991. U radu možemo pronaći nazive ostalih mjesta koja su još u 19. st. bila naseljena Hrvatima te broj stanovnika u njima: Mafalda, Tavenna, Palata. S. Giacomo degli Schiavoni, Biase, Montelongo, Petacciato. Agostina Piccoli je u literaturi uočila odrađenu površnost u prikazivanju podataka i stoga nastoji biti precizna i objedinjuje podatke iz Centralnog statističkog instituta u Rimu. U istom radu objavljuje i podatke o endogamnim brakovima u tri hrvatska naselja od početka 20. st. do 90^{ih} godina, jer su demografska istraživanja pokazala tendenciju opadanja endogamnih brakova što također predstavlja jedan od razloga nestajanja govora *na-našo* (Piccoli, 1993b: 177-178). Poticaj i mentorstvo u ovome radu pružila joj je profesorica Tihana Petrović Leš s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta. Ponekad ju je pratila u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti na susrete s akademikima Božidarom Finkom i Petrom Šimunovićem, a oni su u studentici iz pokrajine Molise prepoznali pravu riznicu podataka o do tada još uvijek nedovoljno istraženom idiomu, a kojim su stoljećima govorili Hrvati na jugu Italije. Agostina je bila otvorena novim znanjima i ljudima koji su je vodili naprijed i otvarali nove spoznaje. Vrijedno je istraživala jezik svoga kraja tako da je dva puta istupila u HAZU. Prvi puta 1993. godine na znanstvenom skupu „Teorija i praksa izrade jednojezičnih hrvatskih rječnika“, s temom „Prolegomena za rječnik govora Montemitra“⁵². U radu govori o problemima izrade rječnika govora moliškoga naselja Montemitro. Dotadašnji radovi Milana Rešetara iz 1911, Giovannija Piccoli iz 1967 i Božidara Vidova iz 1972, uglavnom su bili

⁵¹ Objavljeno u *Studia Ethnologica Croatica*, Vol. 5, Zagreb, 1993. str. 175-180.

⁵² Objavljeno u *Filologija* 22-23, Zagreb, 1994. str. 95-99.

posvećeni jeziku Kruča ili općenito jeziku dalmatinskih kolonija u pokrajini Molise, stoga mnogi navedeni podaci nisu bili relevantni za montemitarški govor. Osim toga, navedeni autori su prikupili 2600 riječi, što nije bilo dovoljno za sustavan leksički popis i opis. Agostina Piccoli je analizirajući navedene radove zaključila da još nema rječnika u kojem bi govor Montemitra i općenito moliških Hrvata bio sustavno obrađen (Piccoli, 1994a: 95-96). Drugi put Agostina Piccoli istupa u HAZU 1997. godine na Drugom znanstvenom skupu o leksikografiji i leksikologiji s temom „Prelazak riječi u pasivni sloj u govoru moliških Hrvata“.

Uz redovnu nastavu hrvatskoga jezika Agostina Piccoli započela je izradu rječnika Mundimitra. Na njezinu inicijativu nekoliko mladih iz sela, među kojima je bio njezin suprug i prijatelji, krenuli su u prikupljanje leksika kod starijih stanovnika. Bio je to dugotrajan višegodišnji rad koji je zahtijevao strpljenje i predanost, sistematičnost i ustrajnost.

Prve su bilješke napravljene prije desetak godina, kada smo se moj sumještatin Gabriele Blascetta, ja i drugi počeli konkretno zanimati za naš jezik. Zapisivanje nama nepoznatih riječi teklo je vrlo sporo: tu i tamo, kada bi neki starac nenemjerno izgovori neku 'novu' staru riječ, mi smo je zapisali na papiriće i počeli je među sobom upotrebljavati. Međutim, zadnjih godina, izrađujući svoj diplomski rad o fonologiji govora Montemitra, pristupila sam i izradi rječnika... Dosad sam sakupila oko 5000 riječi, ali ni takav rječnik nije potpun... Valja ponajprije istaknuti da je današnji govor u Montemitru mješavina starohrvatskoga, talijanskoga i abrucijsko-moliškoga jezika (Piccoli, 1994a: 96).

Nažalost, Agostina nije dočekala završetak rječnika i njegovu objavu, ali je njezin suprug dovršio započeti projekt s filolozima i prijateljima iz Zagreba i Mundimitra. Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra dovršen je i objavljen godine 2000. u izdanju Zaklade „Agostina Piccoli“ iz Montemitra i Matice hrvatske iz Zagreba.

Agostina Piccoli se u svojim radovima također bavi poviješću i tradicijom svoje manjinske zajednice, istražuje i bilježi događaje iz prošlosti. Objavila je tekst o sv. Luciji, zaštitnici Montemitra čiji su drveni kip, prema predaji, Hrvati donijeli jednoga petka u mjesecu svibnju kada su došli *z' one bane mora*. U tekstu pod nazivom „Santa Lucia a Montemitro“ opisuje način kako se danas u Montemitru svetkuje posebno zadnji petak u svibnju, procesijom do kapele sv. Lucije (Piccoli, 1994b). Godine 1995., na Prvom hrvatskom slavističkom kongresu

u Puli, Agostina Piccoli sa Snježanom Hozjan sudjeluje s izlaganjem na temu „Sociolingvistički status moliškoga hrvatskoga jezika danas“ (Hozjan, Piccoli, 1995.) Iste godine u Dubrovniku je s temom „Cinque secoli di storia. Contributo alla conoscenza dell'isola linguistica croata in Molise“ sudjelovala na Međunarodnoj konferenciji o talijansko-hrvatskim kulturnim odnosima⁵³. U radu istražuje najstarije datiranu prisutnost Slavena na području južne Italije, još od vremena trgovine robljem iz 8. i 9. stoljeća, preko kasnije uspostavljenih ekonomskih, trgovačkih i političkih veza južnotalijanskih gradova-državica s prekojadranskim gradovima u Dalmaciji od 11. do 15. stoljeća. Tim radom obuhvaćene su hrvatsko-talijanske veze prije doseljenja današnjih moliških Hrvata na jug Italije tijekom 15. i 16. stoljeća, kao i one koje su se dogodile nakon toga razdoblja. Tada je uslijedila razmjena roba koja se odvijala od 15. sve do 18. stoljeća na području Napulja i luke Brindisi s hrvatskim, albanskim, makedonskim pa čak i mađarskim trgovcima i vojnicima. Za istraživanje hrvatsko-talijanskih odnosa u ovome radu Agostina Piccoli izučava arhivsku građu, toponime, prezimena i razno nazivlje. Pregled završava dolaskom ili samo prolaskom hrvatskih političkih emigranata kroz Italiju iz vremena 1940. - 1950. godine, a spominje i zadnji egzodus uzrokovan zbivanjima u Domovinskom ratu (Piccoli, 1995).

Agostina Piccoli je aktivno surađivala s Hrvatskom maticom iseljenika i radila na organizaciji „Tjedna moliških Hrvata“ koji je održan od 16. do 21. lipnja 1996. godine u Zagrebu. U tom tjednu održani su književni susreti i predstavljeno je pjesništvo moliških Hrvata. Nastupili su pjesnici Leopoldo Lali, Gabriele Blascetta, čitala se poezija najpoznatijeg pjesnika Maria Giorgette, dok je Agostina Piccoli iznijela književno-teorijske posebnosti pjesničkog izraza na moliškohrvatskom idiomu. I ovaj put ona naglašava da još uvijek nemaju gramatiku i potrebne priručnike koji bi im normirali i odgovarajuće lingvistički opisali njihov govor, ali to ne zaustavlja darovite pojedince da se literarno ostvare u tom narječju što je potvrda njihove opstojnosti i posebnost kao zajednice u Italiji (Kukavica, 1996).

U publikaciji koja je tim povodom objavljena, Agostina Piccoli sudjeluje s nekoliko radova. U radu „Govor moliških Hrvata“ naglašava razliku u govoru sva tri hrvatska naselja, što se u literaturi rijetko spominje. Ističe da u sva tri govora (Kruč, Mundimitar i Filič), nije riječ samo o razlici leksika, već ponajprije o fonetici, fonologiji i morfologiji. Prvi put netko kritički analizira Rešetarovu studiju koja je bila vrijedno polazište svim kasnijim istraživanjima moliškohrvatskog govora, ali koja nije uvažavala razlike koje postoje u tri moliškohrvatska

⁵³ Convegno Seminariale Internazionale „Rapporti culturali italo-croati“, Istituto italiano di cultura di Zagabria, Dubrovnik, 1-2/12/1995.

sela. U istom radu A. Piccoli predstavlja i dotadašnji vlastiti rad na prikupljanju leksika za rječnik Mundimitra (do tada je prikupila oko 5000 riječi) te završava s prijedlogom koji opetovano iznosi u svojim izlaganjim:

Kako sam već više puta zamolila, krajnje je vrijeme za osnutak jednoga interdisciplinarnoga centra u pokrajini Molise, čija bi osnovna djelatnost bila proučavanje jezika, povijesti i kulture moliških Hrvata (Piccoli, 1996: 31).

U istoj publikaciji objavljen je i tekst: „Kratka zbirka poezije na moliškom hrvatskom“ u kojem se Agostina Piccoli zauzima za pisanje poezije na dijalektu moliških Hrvata i daje poseban osvrt na prvu, gotovo nepoznatu pjesničku zbirku, priredio ju je Božidar Vidov, koji je zapazio vrijednost kojom se bave pojedinci iz moliškohrvatske zajednice i tiskao je te stihove 1981. godine u Torontu pod naslovom „Poezija na našu“ (Piccoli, 1996: 33).

Agostina Piccoli je sredinom 90^{ih} godina sudjelovala u radu Foruma hrvatskih manjina i objavljivala radove u njihovom glasniku. Godine 1996. predstavila je rad „Izlaganje o stanju hrvatske manjine u Italiji“⁵⁴ u kojem govori o sve manjem broju govornika moliškohrvatskog dijalekta i potrebi da se s talijanske strane zaštiti manjinski jezik, kultura i tradicija koja je opstala kroz pet stotina godina na tlu Italije. U ovom radu A. Piccoli izvještava o netom potpisanom Ugovoru (5. studenoga 1996.) između Republike Hrvatske i Italije kojim se prvi puta priznaje postojanje hrvatske autohtone jezične manjine u Italiji. Vjerujući u snagu toga Ugovora, ona nagovještava vrijeme *nacionalnoga preporoda* koje treba doći i s promjenama u Statutu pokrajine Molise. Do promjena je došlo stupanjem na snagu Zakona 482., 15. prosinca 1999., ali i ranije primjenom Regionalnog zakona br. 15 pokrajine Molise od 14. svibnja 1997. (Piccoli, 1999: 104-105). Sa sličnom temom „Izvješće o stanju hrvatske manjine u Italiji“, A. Piccoli je sudjelovala i na II. Forumu hrvatskih manjina 1997. godine⁵⁵ kada iznosi uglavnom pozitivne promjene koje su se pokrenule unutar zajednice u Italiji. Nastale promjene su rezultat potpore koju je moliškohrvatska zajednica u to vrijeme dobivala s hrvatske strane te je ojačala svoje djelovanje u Molise:

Prije tri godine ni 5% moliškog stanovništva nije znalo ni pisati ni čitati 'na-našo', a sada to sigurno zna 20% ljudi, ponajprije mlađi naraštaj. Ta 'rekroatizacija' nove generacije rezultat je truda i napora različitih snaga, u prvom redu hrvatskih, ali dakako i moliških, da se poštuje Regionalni zakon od 14. V. 1997. o zaštiti i

⁵⁴ Objavljeno u Glasnik Foruma hrvatskih manjina, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 7/12/1996.

⁵⁵ Objavljeno u Glasnik II. Foruma hrvatskih manjina, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 29/11/1997.

vrednovanju jezičnih manjina. Dne. 12. srpnja 1997. osnovano je kulturno društvo 'Naš grad', koje unatoč imenu povezuje sva tri moliškohrvatska sela, a glavni cilj njegova djelovanja je 'rehabilitacija' jezika (Piccoli, 1997: 117).

7.4. Rad za manjinsku zajednicu

Slijedeći kronologiju rada Agostine Piccoli iz toga vremena, očito je da su se sve aktivnosti oko rada moliškohrvatske zajednice tada intenzivirale. Bio je to rezultat mobiliziranja obje strane, kako hrvatske tako i talijanske. Međutim danas, s vremenskim odmakom od 20 godina jasno je da je presudna bila uloga pojedinca koji je obrazovan, angažiran, osviješten i iznad svega svjestan vrijednosti za koje se zalaže. Agostina Piccoli je zastupala svoju manjinsku zajednicu kako u Hrvatskoj, tako u Italiji. Godine 1998. u Termoliju je održala govor o jezičnim manjinama južne Italije: „Minoranze linguistiche meridionali“⁵⁶ u kojem se poziva na Regionalni zakon od 14. svibnja 1997., koji osigurava hrvatskoj i albanskoj manjini pravo na financiranje programa učenja jezika u vrtićima, školama i njihovo održavanje u okviru redovne nastave, a ako to nije moguće općine su dužne osigurati popodnevene tečajeve. Međutim, A. Piccoli naglašava probleme s kojima se susreće u praksi zbog mišljenja koje vlada među roditeljima i djecom, a to je da jezik manjine *'ne koristi'*. Zbog takvoga stava, A. Piccoli vrlo angažirano apelira na zajednicu da potakne učenje hrvatskoga jezika pozivajući se na poticaje koji dolaze iz Europskog ureda za regionalne i manjinske jezike (Piccoli, 1998: 120).

Od 1996. godine Agostina Piccoli radila je kao novinarka u dnevniku „Nuovo Molise Oggi“ za koji je redovito pisala i o temama koje su bile važne za rad moliškohrvatske zajednice. Izvještavala je talijansku lokalnu javnost o posjetama iz Hrvatske, „Legame profondo con la Croazia“⁵⁷, pisala o novim projektima uvođenja hrvatskoga jezika u moliške škole naglašavajući da se to ostvaruje uz poticajne programe Europskog ureda za regionalne i manjinske jezike „Naš lipi jezik. Čuvaj ono ke je tvojo“⁵⁸. U jednom članku najavljuje da se nedavno osnovana folklorna skupina *Maja* priprema za putovanje u Zagreb i nastup na Tjednu moliških Hrvata. S uočljivim entuzijazmom piše da se radi o skupini u kojoj su ujedinjeni mladi iz sva tri moliškohrvatska sela i već su debitirali na programu Rai Due. Članak je informativnog, ali i edukativnog karaktera, jer opisuje tradicionalna hrvatska i talijanska

⁵⁶ Intervento al Convegno nazionale „Minoranze linguistiche meridionali“, Termoli, 20-22/2/1998.

⁵⁷ Objavljeno u Nuovo Molise Oggi, 6/2/1996.

⁵⁸ Objavljeno u Nuovo Molise Oggi, 22/2/1996.

glazbala koja ova folklorna skupina koristi, a to su *tamburica, brač, bufù, du'bott*.⁵⁹ Iste godine objavljuje članak o predstavljanju novog transnacionalnog projekta suradnje moliških i gradišćanskih Hrvata iz Burgelanda u Austriji. Glavni cilj projekta je vrednovanje jezičnoga, povijesnoga i etnografskog naslijeđa moliških i gradišćanskih Hrvata. Projekt je trebao biti predstavljen pri Europskoj komisiji u Bruxellesu, a financirao bi se iz sredstava Europskih fondova, lokalne zajednice Molise i Burgeland te nekoliko sponzora⁶⁰. Veza između dviju manjinskih zajednica, moliškohrvatske i gradišćanske, traje već preko 20 godina, a započela je susretima mladih u Crikvenici na ljetnoj školi hrvatskoga jezika. Suradnju su obje zajednice nastavile uzajamnim posjetama iz kojih je kasnije proizašao brak između mladog moliškog Hrvata Gabrielea Blascetta i gradišćanske Hrvatice Renate BuzECKi. Obitelj Blascetta, koja živi u Gradišću, postala je spona dviju manjinskih kultura jer aktivno sudjeluju u radu obiju zajednica. Ljeta provode u selu Mundimitar i pomažu u pripremanju i izvođenju bogatog ljetnog kulturnog programa. Obojica njihovih sinova danas su članovi mundimitarskog folklornog sastava KroaTarnatata, koji svake godine nastupa u Austriji na tradicionalnom Bečkom hrvatskom balu i u ponoć izvode kvadrilju, što je postalo dijelom obaveznog programa ovoga bala. Obitelj Blascetta osim što je živa poveznica dviju hrvatskih manjina, poznata je i po poeziji koju piše Gabriele Blascetta, dobitnik nagrada za poeziju *na našo* i čije pjesme se nalaze gotovo u svakoj od pet objavljenih zbirki poezije pod nazivom „S našimi riči“.

Agostina Piccoli je novinarski rad u „Nuovo Molise Oggi“ obavljala kao misiju. Njezini su članci bili informativni, edukativni i motivirajući ne samo za njezinu manjinsku zajednicu, nego i ostale 'aloglote' u južnoj Italiji od kojih je najbrojnija zajednica Albanaca. Takav pristup je jasan iz njezinog članka „La C. E. a favore degli alloglotti“⁶¹ u kojem najavljuje mogućnost sudjelovanja u europskim programima i studijskim posjetama za sve priznate jezične zajednice talijanskoga juga. Svojim radom ona potiče na osviješten kulturni rad i djelovanje manjina, jer je svjesna mogućnosti koje se takvim zajednicama otvaraju primjenom novih kulturnih i jezičnih politika Europske unije.

Za potpunije dokumentiranje rada Agostine Piccoli potrebno je citirati i njezin članak „Scuole e minoranze“, objavljen u „Komoštre“, časopisu za kulturu provincije Campobasso⁶² iz kojeg

⁵⁹ Isto

⁶⁰ Objavljeno u Nuovo Molise Oggi, 11/5/1996.

⁶¹ Objavljeno u Nuovo Molise Oggi, 21/5/1996.

⁶² „Komoštre“ – Časopis za kulturu, Provincia di Campobasso, Assessorato alla Cultura, anno 2, n. 3, maggio/giugno 1998.

se iščitava metodologija njezina cjelokupnoga rada i pristupa pitanjima manjinskih jezika i kulture. A. Piccoli kao prvo prati razvoj europskih kulturnih politika, a slijedom toga i preporuke, memorandume, akcijske planove Europske komisije koji su najčešće motivacijskoga, a ne obvezujućeg karaktera. Sve pozitivne zakone preslikava na svoju manjinsku zajednicu, u njima vidi mogućnosti za razvitak novih programa kako bi se afirmirao jezični i kulturni potencijal koji je živ u moliškohrvatskoj zajednici. Osim toga, ona je vrstan poznavatelj manjinske zajednice 'iznutra', studiranjem i stjecanjem diplome na Filozofskom fakultetu u Zagrebu dobila je znanje o hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi koje je potrebno da bi mogla poučavati standardni hrvatski jezik, ali i istraživati razlike i sličnosti s moliškohrvatskim dijalektom na čemu je aktivno radila paralelno s nastavnim radom u školama. Bavila se teorijskim i praktičnim radom, djelovala je u sredini u kojoj je rođena i odrasla, ali otvorila je i brojne kontakte s osobama i institucijama uvijek sa svrhom promicanja jezika i kulture moliških Hrvata.

Tijekom studiranja u Zagrebu, kao i kasnije po povratku u Mundimitar, surađivala je s raznim organizacijama i institucijama u Republici Hrvatskoj između kojih s Talijanskim kulturnim institutom u Zagrebu, Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti, Hrvatskom maticom iseljenika, s profesorima Petrom Šimunovićem, Božidarom Finkom, Mijom Lončarićem i Josipom Liscem. Od 1995. godine organizirala je i vodila tečajeve hrvatskoga jezika u moliškohrvatskim školama, obnašala je i različite funkcije: bila je stručnjakinja za hrvatski jezik i kulturu u Pokrajinskom povjerenstvu za skrb o jezičnim manjinama u Moliseu, članica Ocjenjivačkog suda na natjecajima dijalektalne moliške poezije („Premio di poesie in vernacolo molisano“), 1997. godine utemeljila je i bila potpredsjednica kulturnog društva „Naš grad“ (Sammartino, ur. 1999). Njezini sumješteni pamte je i po organizaciji putovanja u Hrvatsku još 1989. godine, kada su neki od njih prvi puta posjetili Zagreb, Plitvička jezera i gradove po Dalmaciji, što im je još i danas u nezaboravnom sjećanju. U „Otvorenom pismu Hrvatima“ Agostina Piccoli kao da iznosi neku vrstu oporuke (Petrović Leš, 2000: 311) u povodu sve češćih napisa o moliškim Hrvatima. To je tekst u kojem prvi put iščitavamo emocije koje su jednu molišku djevojku vodile s juga Italije sve do zemlje njezinih predaka u potrazi za znanjem i odgovorima na pitanja: „Kada? Kako? Zašto?“ I dok priznaje svoje osjećaje

Od malena nosila sam teret što je riječ 'schiavoni' predstavljala ne samo za mene, nego i za cijelo stanovništvo. Ne znajući kako i zašto stoljećima smo bili privilegirani i

gledali su na nas kao na izabran narod. Naše riječi su zbunjivale svakoga tko se htio s nama natjecati...

Ono što je željela jest da moliškohrvatski govor postane i pismo kojim će se ta manjinska zajednica koristiti. Na studij u Zagreb je zasigurno došla vođena mladalačkom znatiželjom i željom za znanjem, ali kada je dobila odgovore na neka pitanja, shvatila je da se povijest ne može prepustiti samo riječima već i stoga

(...) što su nam četiri stoljeća stavljali riječi u usta ili, pak, potpuno negirali naše postojanje. Doći će vrijeme, kada će oni morati šutjeti, a mi, koji smo uvijek samo besjedali, naučiti pisati. (Piccoli, 1999: 125).

Agostina Piccoli je pokrenula projekte istraživanja jezika i kulture, posebice onaj na izradi rječnika Montemitra, prva je radila na uspostavljanju veza s institucijama u pradomovini Hrvatskoj, pokrenula je promjene koje se više nisu mogle zaustaviti, čak niti nakon 20. svibnja 1998. godine i prometne nesreće u kojoj je tragično izgubila život.

7.5. Zaklada „Agostina Piccoli“

Nakon iznenadnog i tragičnog odlaska Agostine Piccoli bio je zaustavljen rad na svim aktivnostima koje je ona vodila, a posebno na uređivanju podataka za rječnik Montemitra kao najvećeg projekta na kojem je radila. Tada je bilo teško vjerovati da se bez glavne nositeljice svih započetih radnji tako veliki projekt može uspješno privesti kraju. Ipak, u to vrijeme njezin suprug, Antonio Sammartino osjećao je svoju obvezu i dužnost nastaviti rad na rječniku koji su započeli zajedno i uz pomoć prijatelja i mještana Montemitra. Shvaća da će za uspješnu realizaciju započetoga rada biti potrebno učiniti nešto više, stoga osniva Zakladu u okviru koje planira nastaviti rad na rječniku Montemitra. Cjelokupni rad koji je do tada vodila Agostina Piccoli nastavlja njezin suprug u okviru Zaklade koja djeluje i danas, a čije aktivnosti ćemo predstaviti u ovom poglavlju.

Radi završetka rada na rječniku osnovana je 22. studenoga 1999. godine Zaklada „Agostina Piccoli“ koja djeluje kao nevladina i neprofitna organizacija, radi istraživanja i očuvanja moliškohrvatske kulturne baštine, podupiranja različitih kulturnih i umjetničkih programe te njihove razmjene s maticom zemljom. Zakladu je 31. prosinca 1999. priznala talijanska država kao službenu instituciju za zaštitu moliškohrvatske kulture i tradicije, a 16. ožujka

2000. godine u službenom je Biltenu objavljena odluka br. 19 kojom je Zaklada dobila i stvarno priznanje Republike Italije⁶³. U osnovne aktivnosti Zaklade danas ulazi izdavačka djelatnost, literarna nagrada „Fondazione Piccoli“, *Večara'na-našo*, književne večeri, tribine, izložbe⁶⁴.

Sagledavajući kasnije sve aktivnosti koje su bile obuhvaćene radom Zaklade, postaje jasno da je sama ideja o osnivanju kao i početak njezinoga rada možda bilo od presudne važnosti, ne samo za objavljivanje Rječnika Mundimitra, nego i za nastavak cjelokupnoga procesa revitalizacije jezika, običaja i kulturne baštine moliških Hrvata na kraju 20. stoljeća. Prema kazivanju Antonia Sammartina, godinu dana nakon smrti supruge Agostine, on je otvorio kartice složene abecednim redom, na kojima su bile ispisane riječi koje su prethodnih godina marljivo prikupljali njegova supruga, on i još nekoliko entuzijasta iz Montemitra.

... Svaka riječ je imala svoju karticu po abecedi i ja sam krenuo skromno, da ispunim tu njezinu želju, počeo sam raditi. Istovremeno sam mislio neću to raditi baš ja, kao Antonio, muž pokojne profesorice Piccoli. I zato sam mislio osnovati nekakvu instituciju, ured, nešto što bi bilo službeno da ne budem samo ja onaj koji vodi brigu za moliškohrvatski, jer... to bi bilo malo pretenciozno s moje strane. Ideja je bila da to bude zaklada i počelo je godine 1999. Tada sam rekao, ako budem osnovao ovu zakladu samo za rječnik već je to puno i onda sam krenuo samo zbog rječnika.

Tako je ipak nastavljen rad na rječniku za što su presudni bili kontakti i poznanstva koje je Agostina gradila tijekom studija. Sva njezina prijateljstva nastajala su i razvijala se s ljudima koji su imali iste interese kao i ona, a to je bio jezik, dijalekt, kultura. U tom pravcu uvijek je kroz nove prijatelje izgrađivala i sebe, a onda je počela istraživati i pisati. Bilo je potrebno nastaviti gdje je Agostina stala, a to je značilo zatražiti pomoć prijatelja koji su u to vrijeme već bili priznati stručnjaci na području jezika i radili kao profesori na Sveučilištu u Zagrebu, Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Najbolje o tom vremenu svjedoči sam Antonio Sammartino:

I naravno, nisam onda radio sam taj rječnik, tražio sam Agostinine kolegice i prijateljice koje su bile upućene, znale su nešto o nama, na prvo mjesto bih stavio Snježanu Strčić (Marčec). Ona je bila Agostinina kolegica sa studija i počeo sam to s

⁶³ Preuzeto s http://www.matis.hr/upl/informacije_manjine.pdf (15.05.2016.)

⁶⁴ Preuzeta s http://www.mundimitar.it/fap/frame_hr/fap.hr.htm (30.08.2016.)

njom raditi i napravili smo nešto što je na kraju bilo puno bolje od onoga što sam ja zamislio. Ja sam mislio raditi samo moliškohrvatsko-talijanski, jednostavni obični rječnik, a rezultat je bio puno bolji – akcentuacija i sve to što ima rječnik. Sada je to trojezični rječnik, radile su Snježana Strčić (Marčec) i nakon nje sa mnom je radila i veliki doprinos dala profesorica Mira Menac-Mihalić, rezultat je bio kao što se vidi.

Slika 7: Naslovnice Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra (Izvor: M. Račić)

Intenzivno buđenje njihove pisane riječi započelo je tada, nakon objavljivanja „Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra“, iako treba naglasiti da je tradicija literarnog izražavanja kod moliških Hrvata zabilježena mnogo ranije, još od 1967. godine kada je započela „kulturna renesansa“ moliškohrvatske zajednice ili osviješteni rad na očuvanju vlastitoga identiteta.

„Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra“ objavljen je 2000. godine u izdanju tek osnovane Zaklade „Agostina Piccoli“ i Matice hrvatske iz Zagreba kao rezultat dugogodišnjeg istraživačkog rada. Ovim Rječnikom je moliškohrvatski govor postao deskriptivno i normativno standardizirani dijalekt. Na njemu su radile dvije znanstvenice iz Zagreba, Snježana Strčić Marčec iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Mira Menac-Mihalić s

Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek kroatistike. Prema kazivanju profesorice Menac-Mihalić, ona je suradnju na Rječniku započela s Antonijem Sammartinom po preporuci kolegice Strčić Marčec. Bio je to u početku zajedničkoga rada samo popis riječi, jer Rječnik još nije imao koncepciju. Trebalo je sve riječi označiti, napraviti dijalektološko bilježenje i morfološki ih odrediti, tako da je za potrebe rada trebalo otputovati u Mundimitar i raditi s više izvornih govornika. Bio je to dugotrajan proces koji je uspješno završen zahvaljujući predanosti i entuzijazmu filologa iz Zagreba, ali i strpljivosti izvornih govornika iz Montemitra. Recenzenti su bili profesori Petar Šimunović, Josip Lisac i Mijo Lončarić.

Kako bi se stekao uvid u obuhvatnost ovoga rada navest ćemo primjere za neke riječi onako kako su navedene i obrađene u Rječniku koji sadrži preko 5000 leksema. Odabirom primjera koji slijede cilj je pokazati određene arhaizme kojih nema standardni hrvatski jezik, kao što je naziv *dimica* za cigaretu. Tu su i riječi iz svakodnevne uporabe ili iz tradicijske kulture, a koje su se u izvornom obliku zadržale u njihovom govoru do danas, kao i nekoliko talijaniziranih primjera. U napomenama za čitanje rječnika stoji: „*Svaka natuknica ima ove dijelove: riječ, fonemska transkripcija, gramatička odrednica, morfološki dio, definicija na talijanskom jeziku, definicija na hrvatskom jeziku, primjeri i druge obavijesti.*“ (Piccoli, Sammartino, 2000: xxvii).

dimica †	[dìmica] f. (dimice) * sigaretta ** cigareta ⁶⁵
vazanikola	[vazanìkôla] f. bot. (vazanìkôle) * basilico ** bosiljak / (<i>Ocymun vasilicum</i>)
komoštre	[kòmoštre] f. plt. (kòmoštr) * catena del camino ** verige iznad kamina, <i>reg. komoštre / l'ospite inatteso e lungamente assente veniva accolto con la frase: „Ko se vidi! Mamo zvonit komoštre!“ 'Chi si vede! Dobbiamo suonare la catena del camino!'</i>
oš	[öš] cong. * e ** i
pot	[pôt] m. (pôta) * sudore ** znoj, <i>arc. i reg. pot</i>
potit se	[se pôtit] rifl. imperf. (se pòtìm) * sudare ** znojiti se, <i>arh. i reg. potit(i) se</i>
vlah †	[vlàh] m. (vláha) * fidanzato ** zaručnik
vlahinja †	[vlàhiña] f. (vlàhiñe) * fidanzata ** zaručnica
tkanje	[tkáñe] m. (tkáña) * telaio ** tkalački stan

⁶⁵ † Oznaka za arhaizam, jedna zvjezdica * definicija na talijanskom, dvije zvjezdice ** definicija na hrvatskom

tkat	[tkàt] tr. imperf. (tkajem) * tessere ** tkati
mbrîž	[mbrîž] m. (mbrîža) * pizzo, merletto ** čipka / <i>Ricordato nella canzone popolare „Lipa Mara“: mbriže na rukave</i>
kum	[kûm] m. (kûma, pl. kûme/kûmovîe, gen. pl. kûmi/kûmovîi) * compare ** kum
kumica	[kûmica] f. dim. di <i>kuma</i> ← (kûmice) * comarella, figlioccia ** kumica; žensko kumče
ulje	[ûle] m. (ûla) * olio ** ulje
tikua	[tîkua] f. (tîkue) * zucca ** tikva (plod)
lušija	[lùšija] f. (lùšije) * acqua e cenere per il bucato, ranno, lisciva ** lukšija, cijed, reg. lušija
marela	[marèla] f. (marèle) * nonna ** baka
semaj	[sèmâj] avv. * sempre ** uvijek
kreša	[krèša] f. (krèše) * pizza, focaccia ** pica, pogača
vijilja	[vijîla] f. (vijîle) * vigilia ** dan uoči blagdana
stražinat	[stražinât] tr. perf. (stražinâm) * trascinare ** povući
črljak	[čřlâk] m. (čřklâ, pl. čřklê, gen. pl. čřklî) * cicciolo ** čvarak
takunela	[takùnèla] f. (takùnèle) * tipo di pasta fatta in casa ** vrsta domaće tjestenine

Objavljivanje Rječnika označilo je i početak rada Zaklade iako se 'začetak' svega što je uslijedilo dogodio nešto ranije, kada je još Agostina Piccoli radeći na prikupljanju leksika Mundimitra, napisala projekt „Živa riječ / Riča živa“ s namjerom da se na taj način dobije potpora Europske komisije za normiranje govora *na-našo*. Bio je to jedan od europskih projekata u svrhu očuvanja manjinskih jezika i kultura iz kojega se osim Rječnika realiziralo još nekoliko značajnih aktivnosti. Jedna od njih je Međunarodni jezični skup „Riča živa“ o moliškohrvatskom govoru koji je održan u Mundimitru u prosincu 2000. godine. U isto vrijeme je organizirana multimedijalna izložba „Riče oš sviče“ i pokrenut je časopis, tromjesečnik „Riča živa“ koji izlazi još i danas s temama vezanim uz jezik i tradiciju moliških Hrvata (Piccoli, Sammartino, 2000: 21).

Slika 8 : Naslovnica časopisa „Riča živa /Parola viva“ koji do danas izlazi od 2000. godine. (Izvor: M. Račić)

Kao popratni sadržaj promociji Rječnika i Međunarodnoga jezičnog skupa organizirana je izložba „Riče oš sviče“ na način da su iz Hrvatske došli slikari Grupe 69.⁶⁶ Slikali su na terenu one motive na koje ih je inspirirala poezija moliškohrvatskih pjesnika. Pjesme su prethodno snimljene, tako da su slikari slušali njihov tonski zapis i slikali. Nakon toga je u prostoru organizirana audiovizualna izložba, na način da su izložene slike uz tonski zapis, čitanje pjesama koje se moglo čuti u prostoru. Cilj ovakvih multiaktivnosti s kojima su i kasnije predstavljali moliškohrvatsku manjinu u Poljskoj, Mađarskoj, Škotskoj bio je, prema kazivanju A. Sammartina, uključiti što više ljudi, biti zanimljiv i privlačan, stimulirati i aktivirati publiku

... jer mi smo tako mali, nismo poznati, moramo se malo predstaviti na zanimljiv način, nešto što intrigira. Jer kada se počne govoriti o nama u Škotskoj gdje smo bili, onda je njima neobično da postoje Hrvati u južnoj Italiji.

Ova događanja bila su značajan poticaj cijeloj zajednici da nastavi s aktivnostima i nastavilo se spontano dalje. Već 2002. godine Zaklada je ustanovila nagradu „Fondazione Piccoli“ koja se dodjeljuje za ostvarenja na području kulture i umjetnosti, s temama vezanim uz jezik,

⁶⁶ Opis prema kazivanju Antonia Sammartina, a program se može vidjeti na stranicama: <http://www.mundimitar.it/fap/diz.montemitro.hr.htm> (21.01.2017.)

tradiciju i povijest moliškohrvatske zajednice. Nagrada je osnovana radi približavanja i populariziranja jezične, povijesne i kulturne baštine i da se promiču interesi i posebnosti manjinske jezične zajednice. Dodjeljuje se u kategorijama literarnoga rada, likovnog rada te u kategoriji *Mali umjetnik* za dječja ostvarenja do navršених 12 godina.⁶⁷ Prema kazivanju Antonia Sammartina ideja o pisanju poezije *na-našo* postojala je još od kraja 80^{ih} godina kada je općina Mundimitar organizirala prvi natječaj u pisanju dijalektalne poezije. Međutim, sada je zajednica imala Rječnik u kojem je napravljena i abeceda.

... pa smo rekli, sada imamo abecedu i imamo riječi pa će naši ljudi početi pisati... Ovo je bila ideja da se počne baš pisati, probali smo tu prvu godinu i vidjeli smo da ide i sada smo došli do 16. godine natječaja, ima sve više uspjeha. Svake godine ima puno radova što nismo očekivali. Čak smo postali, da tako kažem, grad pjesnika. Montemitro ima 60^{ak} pjesnika, ljudi koji su pisali nešto na,našo, a ima nas tu koji živimo samo 450, niti 500 ljudi. To je veliki procent populacije koja piše. I tu je došla ideja da se to tiska.

Kada se pogleda 16 godina unatrag, od 2016. prema 2000. godini tijekom kojih je svake godine bio objavljen novi natječaj poezije *na-našo*, uočavaju se konkretni rezultati u pet objavljenih knjiga. U radu Zaklade postalo je uvriježeno pravilo da se svake tri godine objavi jedna zbirka. Prva u nizu je objavljena 2004. i naslovljena „S našimi riči“, kao što su naslovljene i ostale četiri objavljene do danas: 2007., 2010., 2013. i 2016. godine. Svih pet knjiga poezije *na-našo* dokument su vremena kroz koje se moliškohrvatska zajednica osuvremenila i promijenila uz pisanu riječ. To je ona ista zajednica koja je opstala pet stotina godina svojim govorom, a onda u 20. stoljeću kada je postao ugrožen njezin opstanak, ona počinje pisati o sebi i to u stihovima. Ti stihovi izlaze iz pera njezinih članova koji žive svoju svakodnevicu kao zidari, mehaničari, profesori, domaćice, učitelji, vozači, ekonomisti, studenti, pravnici ... koji u sebi nose potrebu za pisanjem i to objašnjavaju kao ono bogatstvo ili *rikecu* koju su njihovi stari *donili z' one bane mora*, jer, kako kažu:

... nisu nosil libre, nisu ostal pišeno zašto bižahu, što je hi činilo rivat na ve zemblje. Su donil za njimi samo rikecu... E mi, kano one, unutra nas iščemo oš kažemo našu rikecu. Ono ke se naučiš do tvoje mater, ti ne more dat nikor. S našimi riči naše čeljade su umil reč ono ke je njim izašlo iz srca (Sammartino, ur., 2004: 5).

⁶⁷ Kada je natječaj u tijeku dostupan je na više web stranica, a primjer se može pronaći na sljedećoj web stranici: <http://www.matis.hr/index.php/hr/novosti/401-nagrada-fondazione-piccoli> (21.01. 2017.)

Tako je u predgovoru prve zbirke poezije urednik A. Sammartino objasnio zašto Hrvati iz Molisea imaju tako snažnu potrebu za pisanjem *na-našo*. I tada je njihovo pisanje dobilo zamah, jer dobili su jezik, slova, pravila. U prvoj zbirci „S našimi riči“ objavljeno je dvadeset pjesama i kraćih proznih tekstova. U svakoj novoj zbirci objavljeno ih je nekoliko više, sve pjesme se mogu čitati dvojezično, na izvornom moliškohrvatskom i u talijanskom prijevodu. Na kraju svake zbirke nalaze se upute za čitanje, tj. bilješke na hrvatskom jeziku i rječnik. Pjesme nisu prevedene na hrvatski jezik, jer bi se time izgubila izvorna ljepota staroga, moliškohrvatskoga idioma. Kako bi tekst bio razumljiv i hrvatskim čitateljima, navedene su samo upute i bilješke uz tekst (Sammartino, ur., 2016: 80).

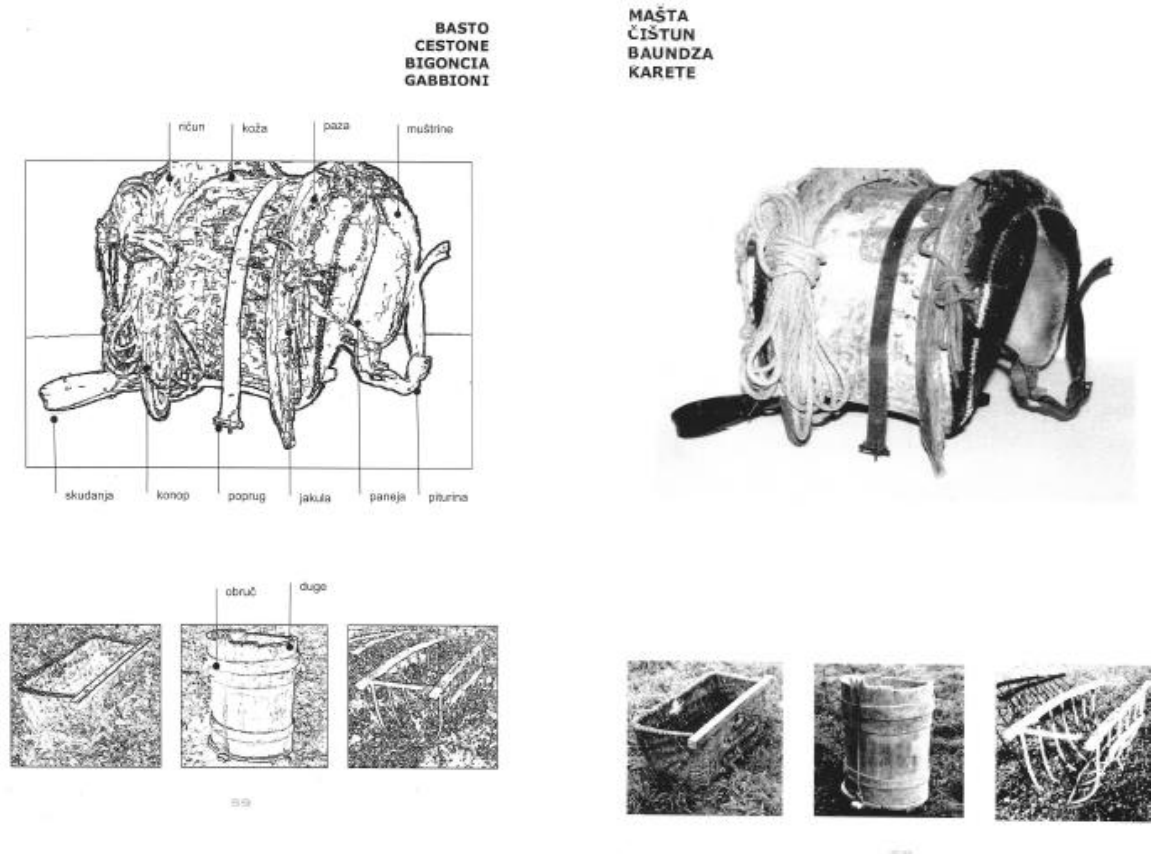
Slika 9: Naslovnice dviju od pet objavljenih zbirki poezije „S našimi riči“ (Izvor: M. Račić)

Paralelno s izlaskom prve zbirke poezije „S našimi riči“, Zaklada „Agostina Piccoli“ 2004. godine objavljuje i „Gramatiku moliškohrvatskoga jezika“ uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa i Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Recenzenti Gramatike su prof. Ivo Pranjković i prof. Josip Silić⁶⁸. Uz Rječnik Montemitra ovo djelo je osnovni alat za korištenje govora *na-našo* kao pisma, što je potaklo mnoge iz zajednice da pišu i objavljuju poeziju na moliškohrvatskom dijalektu. Da se radilo o temeljnim djelima za razvitak jezika i

⁶⁸ U predgovoru Gramatike Antonio Sammartino je napisao da su „obje knjige, Rječnik i Gramatika tiskane u Hrvatskoj jer je za taj posao ipak trebalo udisati zrak koji je nekada udisao i slavni Ljudevig Gaj“. Sammartino, 2004. *Grammatica della lingua croato-molisana. Gramatika moliškohrvatskog jezika*. Montemitro: Fondazione „Agostina Piccoli“; Zagreb: Profil international.

kulture moliškohrvatske zajednice, dokazuje i ono što je uslijedilo. Bile su to godine bogate novim izdavačkim djelima koja su nastajala u okviru Zaklade „Agostina Piccoli“, a uvijek zasnovana na prethodnom istraživačnom radu, prikupljanju jezičnoga ili tradicijskog blaga, obradi prikupljenoga materijala te konačno predstavljanju kroz izložbe i objavljivanje knjiga. Iz riječi kazivača A. Sammartina to se jasno razaznaje kao model djelovanja Zaklade:

Bila je ideja naše Zaklade da sve oko nas može biti naš jezik. Radimo istraživanje i preko neke izložbe. Kada smo npr. mislili napraviti izložbu botanike, tražili smo sva imena biljaka na-našo. Ili kada smo htjeli revitalizirati naš jezik i tražiti stare riječi koje su nestale, onda smo napravili jednu izložbu, a prije nje smo istraživali, tražili, organizirali i onda izložili rezultate. Za knjigu 'Sime do simena' prethodila je izložba koja je pokazala kako se živjelo tu, sve ono što su naši stari imali i što se izgubilo kao npr. radovi na polju, alat, oruđe, stari nazivi iz tradicijske kulture i života mjesta. Iz te izložbe smo napravili knjigu 'Sime do simena'.

Slika 10 : Primjer iz knjige „Sime do simena“. Izrađene su fotografije uporabnih predmeta, a potom isti takav crtež sa svim nazivima i dijelovima opreme ili alata na moliškohrvatskom dijalektu i na talijanskom jeziku.

Tako su nastale monografije o tradicijskoj kulturi: „Sime do simena“, „Kako se zove“, i „Kuhamo na našo“. U „Kako se zove“ obrađeno je botaničko nazivlje, u „Sime do simena“ oruđe, uporabni predmeti u domaćinstvu, poljodjelstvu i sve što se koristilo u svakodnevnom životu sela. Svi nazivi su na moliškohrvatskom, hrvatskom i talijanskom, a botaničko nazivlje i na latinskom jeziku. Sve knjige su uvijek dvojezične ili trojezične s obveznim rječnikom na kraju. Na taj način je Zaklada pokrenula izdanja *Scripta manent* ili rečeno *na-našo*, *Zapišeno ostaje*. Prva u nizu monografskih izdanja je „Sime do simena“, objavljena 2006. godine, a već druga je o botaničkom nazivlju „Kako se zove“ iz 2008. godine.

Cilj ovih izdanja je, prema kazivanju predsjednika Zaklade A. Sammartina, uključiti što više pojedinaca u neki projekt ili u rad na prikupljanju materijala, objediniti sve podatke, potkrijepiti kvalitetnim fotografijama ili crtežima i objaviti kako bi sve ostalo zapisano. U istom izdanju *Scripta manent* već godinu dana kasnije, 2009. objavljena je i kuharica „Kuhamo na našo“. Knjiga je rađena po istom modelu terenskoga rada na prikupljanju podataka o tipičnim jelima koja su domaćice Montemitra naučile od svojih majki i baka, a sada kuhaju svojim obiteljima. U ovom projektu je prikupljeno, obrađeno i objavljeno preko osamdeset tradicionalnih jela od kojih su mnoga prezentirale domaćice koje su načinom pripreme, receptom, slikom i imenom stajale iza određenoga jela. Tekstovi su pisani na moliškohrvatskom i talijanskom jeziku. Preteča knjigama u ediciji *Scripta manent* objavljena je još 2005. godine, bila je to također kuharica pod nazivom „Kako biše slako“, autorice Vesne Ljubić i Gianca Giorgette, dvojezično izdanje na hrvatskom književnom jeziku i talijanskom. U toj kuharici zabilježena su stara tradicionalna jela koja su tada prvi put zapisana uz upute za njihovo pripravljanje, jer su se do tada samo usmeno prenosila s generacije na generaciju. Kako se ništa nije precizno vagalo opisane su i starinske mjere poput one za sir, *koliko stane u dlan*. Na kraju je neizostavni rječnik moliškohrvatskoga nazivlja vezanog uz kuhanje, hranu i pribor u kuhinji. Radi se o 'personaliziranoj kuharici', jer su uz svako jelo koje je predstavila po jedna domaćica Mundimitra zapisana i njezina sjećanja, ispričana *na-našo*. To su priče o djetinjstvu, o bakama i majkama koje su pripremale predstavljena jela, o prigodama ili posebnostima uz koja su određena jela vezana ili na što ih podsjećaju (Ljubić, Giorgetta, 2005). Obje knjige recepata stoga predstavljaju zapis jednoga vremena. Taj zapis ima vrijednost najprije zbog oživljavanja jezika koji zamire, ali i običaja koji su se nekada živjeli i kojih danas više uglavnom nema, stoga ove knjige imaju višestruku vrijednost, jezičnu, tradicijsku i povijesnu.

Izdvojit ćemo jedan od zapisa na moliškohrvatskom dijalektu, kako su žene, domaćice u knjizi predstavljale svaka po jedno jelo i ispričale svoju priču o kuhanju i tko ih je tome naučio. Vrijednost zapisa je u tome što je svaka domaćica predstavljena fotografijom, imenom i prezimenom, receptom jednoga jela i s nekoliko rečenica osobnog obraćanja na dijalektu:

Cristina Bartolino:

*„Je me naučila kuhat moja mat, ma si
semaj gledala pur moje marele. Si
počmela kuhat kad imahu 14 godiš. Pa
si sprvendala arčete nove ke lejahu zgora
džornali ol ke čujahu do televizjone. Do
moje marele ke kuhaše se rikordam još
adur oš sapure do cupete, do lazanj do
doma, do kažova. Mat mojoga oca činaše
kruh do doma oš krešu e men mi biše
čuda drago. Sug do mesa je semaj činila
moja mat oš činim pur ja, ma nima oni lipi
adur do kada činaše moja marela!“*

Nazivi jela predstavljenih u dvije kuharice pisani su najprije *na-našo*, a zatim u hrvatskom i talijanskom prijevodu. Evo nekoliko primjera:

<i>na-našo</i>	<i>hrvatski</i>	<i>talijanski</i>
<i>Povača s črkli</i>	<i>Pogača s čvarcima</i>	<i>Focaccia con ciccioli</i>
<i>Pulenda s fažolem</i>	<i>Palenta s grahom</i>	<i>Polenta con fagioli</i>
<i>Kutke s patani oš kažov</i>	<i>Svinjske kože s krumpirima i „kažov“</i>	<i>Cotiche con patate e „cacio e uovo“</i>
<i>Bakala raganani</i>	<i>Zapečeni bakalar</i>	<i>Baccalà gratinato</i>
<i>Blitva oš patane</i>	<i>Blitva i krumpiri</i>	<i>Bietola e patate</i>
<i>Cupeta do sparugi</i>	<i>Varivo od šparoga</i>	<i>Zuppa d' asparagi</i>
<i>Mulinjame pune</i>	<i>Punjeni patlidžani</i>	<i>Melanzane ripiene</i>
<i>Fuzile s sugem do zeca</i>	<i>„Fuzile“ s umakom od zeca</i>	<i>Fusilli con sugo di lepre</i>
<i>Glavica do janjeta</i>	<i>Janjeća glava</i>	<i>Testina d' agnello</i>

<i>Ndzalata do mulundžel</i>	<i>Salata od naranči</i>	<i>Insalata di arance</i>
<i>Panunda oš djavulile</i>	<i>Nauljen kruh i feferoni</i>	<i>Pane unto e peperoni „diavolilli“</i>
<i>Prstaše s sugem do kažova</i>	<i>„Prstaše“ s umakom od „kažova“</i>	<i>Cavatelli con sugo di „cacio e uovo“</i>
<i>Tikua udana</i>	<i>Udata tikva</i>	<i>Zucca maritata</i>
<i>Cupa do boba</i>	<i>Varivo od boba</i>	<i>Zuppa di fave</i>
<i>Juha s palici</i>	<i>Juha s okruglicama</i>	<i>Palline in brodo</i>
<i>Granariz s sparugi</i>	<i>Rižoto sa šparogama</i>	<i>Risotto agli asparagi</i>

Godine 2014. Zaklada „Agostina Piccoli“ zajedno s Centrom za nove inicijative iz Zagreba objavljuje knjigu „Korijeni, Hrvati Biokovlja i Donje Neretve u Italiji“ (Ivo Marinović, Antonio Sammartino, Baldo Šutić). Radi se o dvojezičnoj monografiji, na hrvatskom i talijanskom jeziku, kojoj je polazište traganje za prezimenima iz samoga mjesta Baćine i susjednih sela Makarskoga primorja, Neretvanske krajine i Zabiokovlja. Iz toga geografskog područja su prema svim jezičnim, etnološkim i povijesnim istraživanjima doselili preci moliških Hrvata koji su nekoć naseljavali i šire područje talijanskoga juga. Polazište ove knjige je predaja koja živi u tradiciji moliških Hrvata prema kojoj je vojvoda Mirko stigao s mnogim narodom jednoga petka u mjesecu svibnju *z' one bane mora*. Trag prezimena vodi do sela Baćine u podbiokovlju, u kraj bogatoga povijesnog i arheološkog naslijeđa gdje ruševine Mirkovih dvora, plemenitih Kačića svjedoče o knezu i vojvodi Mirku. Arhivi čuvaju podatke o prezimenima od kojih su neka današnja moliška, iako talijanizirana, sačuvala svoje hrvatske oznake kao što je prezime obitelji Mirco.

Evo samo nekoliko moliškohrvatskih, talijaniziranih prezimena s izvornim prezimenom u zagradi:⁶⁹ Bartolino (Bartulović, Bartolović), Blascetta (Blažeta, Blažević), Clissa (Klisa, Kliso, Klišanić); Cociolillo (Glavinić, Glavić, Glavina, Glavaš, Glavašević, Glavan); Daniele (Danielović); Drusco (Drušković); Giorgetta (Đorđeta, Jureta, Jurjević, Jurišić); Grosso (Veliković, Velić); Mattiaccio (Marijević, Matić, Marićević); Maroscia (Marušić); Miletta

⁶⁹ Navedena prezimena su samo primjeri za ona koja i danas postoje u moliškohrvatskim selima. Više detalja o svim istraženim prezimenima može se potražiti u Marinović, Sammartino, Šutić. 2014. *Korijeni. Hrvati Biokovlja i Donje Neretve u Italiji*. Zagreb: Centar za nove inicijative, Mundimitar: Zaklada „Agostina Piccoli“.

(Mileta, Miletić); Mirco (Mirković); Papiccio (Papić); Piccoli (Malić, Malčić, Malenica); Vetta (Iveta, Ivić, Ivićević, Ivanović); Zara (Zadro) (Marinović i dr. , 2014).

Zakladu „Agostina Piccoli“ vodi i danas njezin osnivač i predsjednik Antonio Sammartino koji osim pokretanja velikih izdanja poput Rječnika i Gramatike, vođenja projekata i organiziranja izložbi, predstavlja moliške Hrvate kroz njihov manjinski jezik i kulturu na mnogim međunarodnim skupovima u Hrvatskoj, Italiji i drugdje u Europi. Jednim svojim radom dao je prilog toponomastici Mundimitra: „Studio toponomastico del territorio di Montemitro“ objavljen u *Folia onomastica Croatica*, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 1999. godine⁷⁰. Tim radom je zaokružio istraživanje koje je započela Agostina Piccoli, rad na prikupljanju i analizi toponima Mundimitra i okolice što je rezultiralo sa 170 toponima koji svjedoče o čuvanju i razvoju štokavsko-ikavskoga govora moliških Hrvata. Neki od sačuvanih naziva su: *Brdo do fund donja, Crikua stara, Dolac, Grage, Glavice, Grad, Gradina, Hižerina, Kapela, Korito, Kašteja, Križ do Matj, Lukino, Na brdi, Nad jame, Po smokuin, Potok, Ravnica, Rika, Selo, Staza, Strane, Tri križa, Zid do Sta Luce, Zid Rumanjolv, Ždrila*.

Godine 2003. uz stručnu pomoć i suradnju Mire Menac-Mihalić objavljuje rad: „Adaptacija talijanizama u moliškohrvatskom govoru Mundimitra“ u Hrvatskom dijalektološkom zborniku.⁷¹ u kojem proučava talijanizme u govoru *na-našo* i njihovu adaptaciju na morfološkom, tvorbenom i akcenatskom planu, prema čemu se može zaključiti da se u govoru Mundimitra talijanizmi adaptiraju na svim jezičnim razinama (Menac, Sammartino, 2003).

Kao predsjednik Zaklade, Antonio Sammartino u Mundimitru svakoga ljeta u kolovozu organizira *Večeru na-našo* koje su posvećene književnom stvaralaštvu manjinske zajednice, priređuje multimedijalne izložbe kao što su: povijesno-književna izložba „Riče u joč / Le parole negli occhi“ (2011. i 2016.), „S našimi riči / Con le nostre parole“ (2013.), „Pet sekuli naza / Cinque secoli fa“ (2014). Dopredsjednik je Saveza hrvatskih zajednica u Italiji (SHZ), utemeljitelj je i predsjednik Saveza moliškohrvatskih kulturnih udruga koji okuplja udruge iz sva tri hrvatska mjesta u Moliseu. Član je CONFEMILI-a, konfederacije jezičnih manjina u Italiji koja je sugovornik talijanskoj Vladi za prava jezičnih manjina. Organizator je skupova i

⁷⁰ Puni podaci: Sammartino, Antonio. 1999. „Studio toponomastico del territorio di Montemitro.“ In *memori di Agostina Piccoli*. In collaborazione con Petar Šimunović. *Folia onomastica Croatica*. Knjiga 8, Razred za filološke znanosti, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 133-154.

⁷¹ Puni podaci: Menac, Sammartino. 2003. „Adaptacija talijanizam u moliškohrvatskom govoru Mundimitra“ u *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knjiga 12, Razred za filološke znanosti, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 39-47.

autor izložbi na području jezika i kulture koje je predstavio u Italiji, Hrvatskoj, Austriji, Slovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj.

Antonio Sammartino po struci je geodet, dugi niz godina radi kao društveni djelatnik i aktivist moliškohrvatske manjinske zajednice, bavi se pisanjem i član je Društva hrvatskih književnika⁷².

7.6. Zaključak

Zaklada „Agostina Piccoli“ koja djeluje već punih 18 godina nadrasla je osnovnu zadaću zbog koje je osnovana 1999. godine, a to je bilo objavljivanje Rječnika Montemitra. Danas je Zaklada ugledna i priznata institucija zbog svoje bogate izdavačke djelatnosti, ali i zbog uloge koju je tijekom svih godina odigrala u očuvanju jezika, kulture i tradicije moliških Hrvata. Montemitro je zbog bogate jezične ostavštine Agostine Piccoli na kojoj se Zaklada razvijala, postao primjer organiziranoga i osviještenog rada na očuvanju manjinskoga identiteta svih moliških Hrvata. Temelji koje je svojim nastavnim, stručnim i znanstvenim radom te uspostavljenim kontaktima postavila Agostina Piccoli, predstavljaju osnovu na kojoj se Zaklada kroz godine rada i ulaganja nadograđivala i razvijala.

Osim izdavaštva ostvareni su značajni projekti od kojih je za kontinuitet zajednice važan časopis „Riča živa“ koji i danas izlazi kao tromjesečnik. Oko Zaklade nastajali su novi kulturni promotori kao što je folklorna skupina *KroaTarantata*, zatim natječaj za najbolje literarno ostvarenje na moliškohrvatskome iz kojega svake godine proizlazi jedna *Večera na-našo'*, a tu su još mnogobrojne izložbe, radionice i predavanja koja su privukla pažnju talijanske javnosti.

Zaklada je postala referentna točka svima iz Hrvatske koji u svrhu stručnoga i znanstvenog istraživanja moliških Hrvata trebaju pomoć u radu, podatke, informacije ili logistiku tijekom boravka u Moliseu. Svi istraživači jezika i kulturne baštine moliških Hrvata svoje kontakte s tom manjinskom zajednicom ostvaruju uglavnom preko Zaklade „Agostina Piccoli“ koja je i članica „Federacije hrvatsko-moliških kulturnih udruga“, ali i krovne udruge Hrvata u Italiji koja od 2001. godine djeluje pod nazivom „Savez hrvatskih zajednica Italije“.

⁷² Podatci preuzeti sa stranice <http://dhk.hr/clanovi-drustva/detaljnije/antonio-sammartino> (15.06.2017.)

8. REVITALIZACIJA OBIČAJA U MANJINSKOJ ZAJEDNICI MOLIŠKIH HRVATA

Društveni, kulturni i zabavni život je kroz povijest zajednice moliških Hrvata bio uvijek bogat. Kao i život svake seoske sredine pratio je godišnje običaje koji su imali svoj ustaljeni redoslijed, a on se odvijao u skladu s prirodom i s poslovima koji su se u prirodi obavljali. Nakon poslova uvijek bi slijedilo veselje i zabava. Jezik, običaji, gospodarstvo i život moliških Hrvata detaljno su prvi puta zabilježeni 1911. godine u studiji „Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens“ Milana Rešetara, a osim njega o tome su također pisali Giovanni De Rubertis, Josip Smolaka, Giacomo Scotti. Međutim, Talijani su također pokazivali zanimanje za *Slave* ili *Šklavune*, kako su ih kroz prošlost nazivali, snažno su uvijek doživljavali njihov jezik i tradiciju koji su ih razlikovali i obilježavali kao drugačije o čemu svjedoči i zapis Ruggera de Pazienze koji predstavlja prvu hrvatsku zapisanu bugaršćicu. Prvim doseljenicima iz Dalmacije još u 15. stoljeću zabava i veselje uz ispijanje vina i pjesmu očito nisu bili strani, a to su uglavnom i popratni elementni svih običaja kroz godinu koji su nekada bili sastavni dio života. Danas, u suvremenom svijetu oni su postali dio prošlosti i žive s manje ili više elemenata utkani u godišnje običaje ove zajednice i postali su dio njezinoga identiteta čime se ona izdvaja od okolnoga stanovništva.

8.1. Mundimitar

8.1.1. Običaji obilježavanja dolaska: *Fešta do kapele (Kapela)*

Najznačajniji običaj kroz godinu za sve stanovnike Mundimitra i danas je *Fešta do kapele* ili jednostavno *Kapela* u kojoj je objedinjeno više elemenata koji predstavljaju sjećanje na doseljenje *z' one bane mora*. Cjelodnevna svečanost odvija se oko kapele sv. Lucije koja je zaštitnica Mundimitra, jer su prema vjerovanju doseljenici stigli jednoga petka u mjesecu svibnju i sa sobom u novu domovinu donijeli drveni kip sv. Lucije, koja se od tada štuje kao njihova zaštitnica. U spomen svetici je 1932. godine obnovljena kapela nekoliko kilometara od Mundimitra, u području koje se naziva *Selo*, u kojem se nalaze i ostatci grobova, pa se pretpostavlja da je na tom mjestu bilo prvotno naselje Montemitro (Piccoli, 1999: 69-70). Proslava blagdana sv. Lucije u Mundimitru ne veže se uz službeni katolički kalendar, tj. 13. prosinca, nego se pod nazivom *Fešta do kapele* slavi na prvu nedjelju poslije Uskrsa, koja se u talijanskom kalendaru naziva *Domenica in albis* (Bijela nedjelja). Toga dana na *feštu* dolaze

mnogi vjernici iz okolice, a pripremu i organizaciju vodi službeni *Comitato delle feste* uz vatromet i glazbu.

Svečanost započinje u 9 sati ujutro procesijom od crkve do kapele na prostoru *Selo*. U procesiji se moli i pjeva na talijanskom jeziku, žene nose kip sv. Lucije, a po približavanju kapeli započinje vatromet i zvonjava crkvenih zvona. Procesija tada napravi tri kruga oko kapele u suprotnom smjeru od kazaljke na satu, zatim vjernici ulaze u crkvu i služi se sv. misa na kojoj se blagoslivlja kruh i dijeli vjernicima.

Slika 11: Procesija oko kapele u području *Selo* (Izvor: www.montemitro.it)

Međutim, *Fešta do kapele* danas je obogaćena i nekim novim elementima zbog čega se još čuje i naziv *Asta dei dolci*, tj. licitacija kolača. Nekoliko dana prije *fešte* žene peku kolače koji moraju biti vrlo maštovito izrađeni i svojim izgledom privlačiti pažnju, tako da ih se može vidjeti u obliku kapele sv. Lucije ili u liku svete. Najčešće su to torte koje svojim izgledom asociraju na blagdan koji se slavi. Svi ti kolači ujutro se nose u procesiji, po dolasku u *Selo* unose se u kapelu i ostavljaju iza oltara.

Poslije sv. mise vjernici izlaze na prostor oko crkve gdje blaguju hranu koju su ponijeli i borave cijeli dan. Uglavnom se formiraju grupice prema pripadnosti obitelji i već se zna koje mjesto na travi oko crkve, prema dugogodišnjem običaju, pripada kojoj obitelji. Po završetku objeda iz kapele se iznose kolači i torte te započinje dražba i prodaja. Sve je već unaprijed pripremljeno, kolači se iznose na kamionet kako bi bili na povišenom i bolje se vidjeli. Izvikuje se početna cijena i kreće licitacija za svaki pripremljeni kolač. Važno je napomenuti

da u licitaciji sudjeluju svi, tj. pojedine grupice prikupljaju novac kako bi se postigla što veća cijena za one najbolje ili najljepše izrađene kolače. Torte izrađene kao minijature kapele ili u liku sv. Luce postižu najveću cijenu koja ponekad dosegne i par stotina eura. Prikupljeni novac ide za crkvu, a njime se pokrivaju i troškovi proslave.

Slika 12: Torte izrađena kao minijatura kapele ili natpis „Sveta Luca mol za nas“ postižu najveću cijenu. Izvor fotografija s Facebook profila

Na kraju dana kip svetice nosi se natrag u Mundimitar i za to vrijeme opet započinje vatromet i zvone zvona na kapeli kako bi pozdravili sveticu do sljedeće godine, a po ulasku u Mundimitar zvone sva zvona župne crkve kako bi svečano dočekali kip sv. Lucije. Povratkom u crkvu završava za sve mještane najvažnija godišnja svečanost, *Fešta do kapele*. Ono što će svaki stanovnik Mundimitra priznati da nosi u srcu je tekst koji je uklesan u apsidi kapele u *Selu*, a na kojem piše „Sveta Luca mol za nas“.⁷³ Koliko je zaštitnica Mundimitra sv. Luce nekada bila štovana u selu pokazuje i podatak da ima najviše žena s imenom Lucia, a koje su danas u dobi iznad 55 godina. Kako je više njih s istim prezimenom, svaka nosi i nadimak, npr. Točina, Deina, Bogina, Sandrazučina, što je po majci ili kući iz koje dolazi, jer nakon udaje žene ne uzimaju muževo prezime nego zadržavaju djevojačko.

⁷³ Za opis procesije i svečanosti, kazivačica je bila Francesca Sammartino i tekst s web stranice Mundimitra http://www.mundimitar.it/frame_ita/montemitro.it.htm (12.03.2017.)

8.1.2. Prvi i zadnji petak u mjesecu svibnju

Ovo nije jedina *fešta* u Mundimitru posvećena sv. Luciji. S obzirom na to da sve pripadnike moliškohrvatske zajednice veže zajedničko vjerovanje da su njihovi stari došli jednoga petka u mjesecu svibnju, svaki petak tijekom svibnja je svetkovina. U Mundimitru nešto se više slavi prvi petak, a zadnji je posebno velika svečanost. Toga dana, posljednjeg svibanjskoga petka u 11 sati dopodne započinje sv. misa, a poslije i procesija s kipom sv. Lucije. Procesiju predvodi svećenik dok vjernici mole i pjevaju, a u pratnji je i mjesna limena glazba. Nakon mise stanovnici se razilaze svojim kućama na svečani obiteljski ručak. U selu je već od jutra svečano, a prije mise se oko crkve i po glavnoj ulici (via Makarska) postavljaju štandovi koji unose atmosferu pravoga proštenja. Toga dana popodne mjesna limena glazba ima svoj nastup na ulici, a obitelji s djecom šeću, razgledavaju, kupuju i susreću se s prijateljima u razgovoru. Škola u Mundimitru je taj dan zatvorena, a srednjoškolci koji putuju u Vasto ili Montefalcone obično ostaju kod kuće zbog mjesne svetkovine, a roditelji im opravdaju izostanak. U zadnje vrijeme se dogodi da djeca iz nekih obitelji ipak idu u srednju školu u Vasto, ali to se u mjestu smatra velikim nepoštivanjem tradicionalne mjesne svečanosti i na njih se baš ne gleda blagonaklono⁷⁴.

Rezultati provedenoga istraživanja sa stanovnicima Montemitra također pokazuju da su svim ispitanicima izuzetno važne *Fešta do kapele* te prvi i zadnji petak u svibnju. Ove svetkovine svi stavljaju na prvo mjesto po važnosti za njih osobno.

Fešta do kapele to je najvažnija, jer su došli Hrvati i štovanje Sv. Lucije je važno jer je ona donijeta jednog petka iz Hrvatske, a nisu znali koji i zato se radi fešta prvog i zadnjeg petka u svibnju (Lucia Piccoli, 56 godina).

Jedna moliškohrvatska snaha rekla je

kapela je za njih gotovo kultno mjesto i dan kada je pohode uistinu je najvažniji od svih, dolaze i oni koji žive izvan Mundimitra.

Tome svjedoči i ploča koju su podigli na prostoru *Selo* odmah uz kapelu i na koju su uklesali sljedeći tekst:

⁷⁴ Kazivačica je Francesca Sammartino, rođena u Montemitru 1994. godine, a danas je studentica croatistike i talijanistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

„Za ne zabit ko bihmo oš za znat ko jesmo“. Memori i cittatini di Montemitro ai propri avi che qui giacciono⁷⁵.

Slika 13: Natpis kod crkve sv. Luce (Izvor: M. Račić)

Slika 14: Kapela u području prvotnog naselja Mundimitar (Izvor: M. Račić)

8.1.3. Igra „na pljočke“

Svake godine 10. kolovoza na prostoru *Selo* oko kapele sv. Lucije održava se *igra na pljočke*, ili *pljočke*. Po svim karakteristikama radi se o staroj pastirskoj igri koju igraju samo muškarci, a slična je boćanju koje se i danas igra najviše u Dalmaciji. Međutim, za igru *na pljočke* ne

⁷⁵ Ploču su podigli: “Građani Montemitra u spomen precima koji ovdje poživaju”

koristi se kugla nego veći plosnati, neobrađeni kamen. *Pljočkanje* se odvija na travnatoj površini u dva podijeljena i obilježena prostora, a muškarci koji igraju podijeljeni su u dvije veće skupine, ovisno o broju sudionika. Igra traje dugo, započinje u ranim popodnevним satima, a nekada se oduži do večeri. Sudjeluju stariji muškarci, ali i mladići, svi su vrlo strastveni i glasno viču, na trenutke sve izgleda kao svađa, a onda se igra smiri i nastavlja. Značajno je da dok igraju koriste samo govor *na-našo* i ne primjećuju ništa izvan obilježenoga prostora. Prije nekoliko godina skupina muškaraca iz Molisea sudjelovala je u Istri na turniru u *pljočkanju* gdje postoji i „Istarski pljočkarski savez“. Ova igra zasigurno može biti polazište jednoga budućeg istraživanja. U prilog potrebi za daljnjim istraživanjem ove igre, ali u pravcu doline Neretve govori i jedna kazivačica: ... *“u starom selu Franići u dolini Neretve gdje su Baćinska jezera, kako kažu neki stari ljudi, još uvijek se igra i organizira pljočkanje”*⁷⁶.

Danas se igra *na pljočke* u Mundimitru održava u sklopu ljetnih događanja i aktivnosti *Comune di Montemitro* u organizaciji *Società sportiva* i na taj način je vjerojatno spašena od zaborava. Ova igra omogućava okupljanje i druženje, a osobito je važna iseljenim stanovnicima koji provode ljeta u svome mjestu i važni su im susreti s prijateljima. Promatrajući igru sa strane i gotovo cjelodnevno druženje, vidljivo je da postoji dobra organizacija i podjela poslova. Svi koji ne sudjeluju u igri zaposleni su na terenu za pripremanje hrane i pića igračima, kao i završnoga večernjeg koncerta. Dužnosti su podijeljene i svi su uključeni, ali uočljivo je da su pokretači oživljavanja svih ovih aktivnosti uglavnom mladi stanovnici Mundimitra.

8.1.4. Ostali običaji kroz godinu

U Mundimitru se tradicionalno slave veliki vjerski blagdani kroz godinu kao što je Uskrs, Božić, Tijelovo, Velika Gospa. Svaka od tih svetkovina sadrži uobičajenu kršćansku simboliku u ritualima, ali i niz elemenata koji možda predstavljaju identitetska obilježja koja je ova manjinska zajednica sačuvala još iz pradomovine. Teško je bez temeljitoga istraživačkog rada istih običaja kod talijanskoga lokalnog stanovništva utvrditi koje bi bile sličnosti ili specifičnosti. Prema kazivanjima zabilježenim u zajednici moliških Hrvata i to uglavnom u Mundimitru, veliki blagdani kroz godinu slave se svečano i uz svaki je

⁷⁶ Kazivačica je Dražena Oršulić Šuman iz Komina, živi u Pločama i navodi podatak o pljočkanju u dolini Neretve.

zabilježena neka posebnost na koju su stanovnici imali potrebu skrenuti pozornost u svojim kazivanjima.

Uskrs je prema izjavama kazivača bio zanimljiv posebno djeci, jer je vezano uz crkvene obrede bilo aktivnosti koje su obavljala djeca u grupama, npr. kada su se vezala zvona.

U Velikom tjednu kada umre Isus zvona nisu zvonila i dječaci su išli oko s napravom koja se zvala 'đerku' i proizvodila je zvuk umjesto zvona, na taj način su pozivali ljude prije mise ili u podne kada je trebalo zvoniti. Zatim vatra na Veliku subotu uvečer. Toga dana su dječaci odlazili po okolnim šumama skupljati drva za večernji oganj, a navečer je bio blagoslov vatre što se djeci opet sviđalo. U vrijeme Uskrsa žene su pripremale 'pinju', to je slatko, jede se za Uskrs, kao panetone, rustikalan je to kolač. Prasio se i kolač 'golub' u koji se stavljalo jaje, sve je išlo u pećnicu, pa se pojelo i jaje (Leopoldo, 61 godinu)⁷⁷.

Tijelovo ili Corpus Domini kako se taj blagdan naziva u talijanskom jeziku, slavi se procesijom kroz cijelo mjesto. Na unaprijed uređenim mjestima postavljaju se postaje ili sjenice koje su ukrašene zelenilom i cvijećem, a kroz cijelo selo ukupno ih je deset. Na svakoj postaji procesija se zaustavi, tu se moli i pjeva, a djeca posipaju latice cvijeća. Procesija započinje i završava u crkvi.

Velika Gospa kao u cijelom kršćanskom svijetu veliki je crkveni blagdan. Hrvati Mundimitra slave je u obližnjem mjestu Canettu gdje se nalazi Gospino svetište. U Canetto se odlazi u subotu prije blagdana Velike Gospe s obiteljima hodočaste stanovnici okolnih mjesta u velikom broju. Po dolasku u Canetto netko ide u crkvu na misu ili se kasnije odlazi izmoliti na određenu nakanu kada je crkva već prazna. U mjestu je taj dan veliki *mercato* što znači trgovina posvuda, štandovi i prodaja svega što se na proštenjima može naći. Nakon šetnje i kupnje ručak je na otvorenom, na nekom od štandova gdje se prodaje pečeno meso. Važno je da šira obitelj bude na okupu, da se zajedno sjedi, jede i razgovara. Međutim, ova *fešta* ne traje dugo, već u rano poslijepodne, a obično je i jako vruće, svi se razilaze i vraćaju u Mundimitar. Na sam blagdan Velike Gospe, tj. 15. kolovoza jug Italije, kojem pripada i moliškohrvatska zajednica provodi blagdan uglavnom u prirodi i na otvorenome. Opet je

⁷⁷ Kazivač je Leopoldo Lalli, 61 godinu, pravnik, sa suprugom koja je također iz Mundimitra živi kod Venecije. Povezani su s rodnim mjestom i ljeti dolaze na praznike. Leopoldo piše poeziju *na-našo*, objavljeno mu je dosta pjesama u zbirkama „S našimi riči“ i dobitnik je prve nagrade za poeziju na natječaju Fondazione Piccoli za 2016. godinu.

snažan naglasak na obiteljskom okupljanju, odlasku na cijeli dan negdje u područje zelenila, svježine i prirode. Jedno takvo mjesto u blizini Mundimitra je *Blividir* kamo dolaze mnoge obitelji, nosi se hrana već zgotovljena ili se radi roštilj, a nije neobično ako se na jelovniku nađe i obvezna tjestenina pripremljena kod kuće, talijanska tradicija⁷⁸.

Božić se kao obiteljski blagdan proslavlja i u moliškohrvatskim kućama sa svim europskim kršćanskim elementima, međutim posebnost koja ga izdvaja od zajedničkih običaja je *Prlj*. U Mundimitru je to naziv za oganj koji se pali u Badnjoj noći na trgu ili prostoru ispred crkve. Radi se o starom običaju moliških Hrvata koji nakon Drugoga svjetskog rata više nije bio zabilježen sve do 1996. godine kada ga je za jedan Badnjak obnovila grupa entuzijasta. Međutim, taj pokušaj se nije održao sljedeće godine. Kontinuitet u paljenju *Prlja* javlja se od 2004. godine u Mundimitru i ostao je do danas. Osoba koja je pokrenula paljenje baklje je Rocco Giorgetta, osnivač je i idejni začetnik grupe *KroaTarantata*, tako da su mladi članovi te folklorne skupine i nositelji revitalizacije ovoga običaja kao i nekih drugih ljetnih događanja koja se zasnivaju na moliškohrvatskoj tradiciji. Paljenje *Prlja* ne okuplja veliki broj ljudi, ali priprema i održavanje vatre zahtijevaju zajedništvo, grupu i usmjerenost jednih na druge. Oganj koji gori u Badnjoj noći na prostoru u blizini crkve samo je mjesto na koje se kratko navrati prije polnoćke, mladi ponekada donesu gitaru ili harmoniku, netko donese kolače, malo vina i dovoljno je da svi zapjevaju uz zapaljeni oganj.

⁷⁸ Opis svetkovine Velike Gospe nastao je prema zapisu autorice ovoga rada, koja je tijekom terenskoga istraživanja sudjelovala u proslavi kao gošća jedne obitelji iz Mundimitra.

Slika 15: Prlj ispred župne crkve u Mundimitru. Izvor https://www.panoramio.com/user/6404808?photo_page=3

8.1.5. Životni običaji i tradicija njihova održavanja

Vjenčanje u Mundimitru započinje *spartenzom* u kojoj sudjeluju svi stanovnici sela. Za *spartenzu* nema poziva, jednostavno dolaze svi koji poznaju mladenku. Događaj je to kada se večer prije vjenčanja ide pred kuću mladenke i pjesmom ju se doziva, a ona je u kući zatvorena sa svojom obitelji. Običaj nalaže da se ne smije odmah pojaviti, igra mora trajati neko vrijeme dok mladoženjino društvo, zapravo svi iz sela, pjevaju prigodne pjesme, npr. *Affacciati alla finestra*. Kada se mladenka pojavi pred svima, najčešće na balkonu ili prozoru, tek tada započinje *fešta*, a to je gozba hrane i pića za sve prisutne. Ako je mladoženja iz Mundimitra, a mladenka nije, onda svi odlaze u njezino mjesto i tamo pjevaju i izvode isti običaj za koji kažu da je tipičan njihov, tj. mundimitarski. Često se izvode i dodatne šale i zabave, npr. mladoženja kada ugleda mladenku na balkonu ili prozoru pokušava se do nje popeti i tada za sve započinje zabava o kojoj će se sigurno još dugo poslije pričati. Postoje i drugi običaji koji se izvode, ali kazivači naglašavaju da to nisu običaji Mundimitra nego susjednoga talijanskog sela Montefalconea. Takav običaj je da se žene iz sela skupljaju i zajedno peku kolače za vjenčanje, a potom ih raznose u kuće uzvanika, kolači se raznose čak tjedan dana prije vjenčanja. Vjenčanja se odvijaju prema suvremenim običajima i ne razlikuju se od vjenčanja u drugim mjestima ili dijelovima Italije. Organiziraju se i vjenčanja na

pješčanim plažama u okolici grada Vasta koji se nalazi dvadesetak kilometara od Mundimitra⁷⁹.

Običaji kod **rođenja djeteta** nemaju neke posebnosti. U posjet dolaze prijatelji i nose na dar poneku sitnicu za dijete, a kada je svečanost krštenja, na koju se pozivaju rođaci i prijatelji, donose se darovi u zlatu ili novcu.

Običaji koji su vezani uz **sprovod** i ukop mrtvaca prema kazivanjima ne razlikuju se od običaja talijanskih susjeda, a to znači da pokojnik mora u kući ostati 24 sata, što je najčešće jedan dan i jedna noć. To je vrijeme bdijenja uz odar pokojnika, u kuću dolaze susjedi i prijatelji te zajedno s obitelji mole i žaluju. Drugi dan se pokojnik vozi u crkvu i tamo je izložen sve do sv. mise nakon koje sprovod kreće na groblje i obavlja se ukop. Putem do groblja svećenik moli i pjeva. U Mundimitru na karmine dolazi samo najbliža rodbina ili osobito bliski prijatelji i to u kuću obitelji pokojnika, a nikako u restorane ili lokale izvan kuće.

8.1.6. *KroaTarantata* i *Večera na našo* – specifičnosti Mundimitra

Mundimitar za razliku od ostala dva naselja u zadnjih 20-30 godina prolazi kroz vrlo intenzivan proces oživljavanja mnogih tradicija i osvješćivanja identiteta te zanimanja za sve što je vezano uz podrijetlo, jezik i običaje moliških Hrvata. Zamah tom procesu dala je Agostina Piccoli koja je pokrenula aktivnosti koje su se kasnije nastavile i kroz rad Zaklade. U Mundimitru je osim toga stasala generacija koja je kroz osnovnoškolsko obrazovanje imala redovitu nastavu hrvatskoga jezika i kulture. Usvajanjem znanja razvili su i svijest o važnosti cjelokupne kulture kojoj po podrijetlu pripadaju i danas su upravo ti mladi ljudi glavni nositelji aktivnosti u zajednici. Osim znanja koje imaju, razvili su i osjećaj pripadnosti te ponosa zbog posebnosti jezika kojim se odlikuju. Stoga nije čudno što je upravo skupina mladih glazbenika iz Mundimitra 2010. godine osnovala etno grupu *KroaTarnatata*. Ovaj glazbeni sastav nije osnovan samo zbog druženja ili pjevanja već s jasnim ciljem očuvanja hrvatske riječi uz tradicionalnu narodnu glazbu talijanskoga juga, što znači potrebu za prirodnim povezivanjem vrijednosti iz dviju različitih kultura kojima ovi mladi ljudi pripadaju. Prema kazivanjima članice grupe, Francesche Sammartino osnivanje je bilo dio plana i ideje jednoga mladića.

⁷⁹ Kazivačica za životne običaje i običaje kroz godinu kako se danas slave je Francesca Sammartino.

Ideju za osnivanjem grupe dao je Rocco Giorgetta, dečko iz našeg sela, inače i sam pjesnik, član Zaklade. Njega je jako zanimala naša manjina i mislio je da mladi sami trebaju nešto napraviti za zajednicu, preko glazbe. Pisao je pjesme, a voli i 'pizzicu', to nije obični folklor koji imamo u Montefalconeu. To je baš taj ritam južne Italije koji se zove 'pizzica' inače je iz Puglie gdje čak svako selo ima tu neku grupu od 'pizziche'. Imaju tamburello, buffù što je baš iz Molisea i Abbruzza, a naravno tu je i gitara, flauta, imamo i violinu, harmoniku i bas. Ovisi koliko nas ima, jer su tu i dva člana iz Austrije (Marko i Stefano, majka je gradišćanska Hrvatica). U početku nas je bilo 12, bile su i tri male plesačice, a sada nas je devet.

Kazivanje potvrđuje jasnu namjeru i osviještenost cijele skupine. Osnivač ima određeni cilj, a to je povezati dva različita elementa dviju različitih kultura: jezik podrijetla i glazbu lokalnoga folklor. U svojim kasnijim nastupima u obližnjim talijanskim mjestima članovi skupine *KroaTarantata* ponekada su čuli primjedbe zašto pjevaju na tom *nerazumljivom jeziku*, ali ih to nije pokolebalo da ostanu dosljedni zacrtanom konceptu na kojem su razvili cijeli repertoar i posebnost grupe. Danas su ponosni jer su tradicionalni moliškohrvatski stihovi postali pjevni i upravo na spoju dviju različitosti ova skupina je izgradila svoju prepoznatljivost.

Slika 16 : Folklorna skupina KroaTarantata. (Izvor <https://www.hrvatskibal.at/kroatarantata>)

Počeli smo s pizzicom i stihovima 'Kako je lipo hodit', ta tradicionalna pjesma je inače iz Filiča i ta nam je najjača, 'Lipa Mara' nam je druga, onda je 'Lipa divojka rodna' i još jedna 'Divojkica kad cvitje si brala'. Onda smo počeli... tak... uglazbiti neke pjesme koje su naši pisali, koje su u zbirkama objavljene. Neke su anonimne, npr. 'Tajon' ili od Rocca, osnivača grupe 'Duša našoga grada', 'Fontana' ili npr. 'Suze do srca', to je Luca naš tamburist napisao tekst. Imamo ih desetak. Nastupamo najviše ovdje, u Filiču,

Montefalconeu, a prije pet godina smo išli u Zagreb na Međunarodnu smotru folkloru. Zatim smo išli u Veronu.... Udine. U Beč idemo već peti put i to na hrvatski bal gdje smo već redovni gosti.Specifičnost je što pjevamo na moliškohrvatskom, a glazba je talijanska, još južnije od nas. Zanimljivo je što su zajedno taj jezik i ta glazba.

Lipa Mara je jedna od prvih tradicionalnih pjesama koju su članovi *KroaTarantata* uglazbili u ritmu talijanske *pizziche*. Radi se o povijesnom napjevu jer sadrži stihove koji se odnose na zemlju podrijetla i vrijeme migracije stanovništva. Postoji više zapisanih varijanti ove pjesme: najstarija je iz 1904. godine, a zabilježio ju je Josip Smodlaka pod nazivom *Lipa Mara homo u ružice*. Postoji također zapis iz 1964. godine u Filiču prema kazivanjima različitih pjevača, kao i zapis iz Kruča 1954. godine kojeg je zabilježio Rihard Orel⁸⁰. Antonio Sammartino navodi stihove balade koju u Moliseu nazivaju *Lipa Mara* ili *Druga draga*, ova varijanta je snimljena i zapisana 2001. godine (Sammartino, 2012: 11). Ono što je zajedničko u svim napjevima je spomen povijesne osobe Ivana Karlovića, hrvatskoga bana od 1521. do 1524. godine, u vrijeme kada su krenuli veliki napadi Turaka na Hrvatsku. U pjesmi se Ivan Karlović spominje sa strahom i strahopoštovanjem, djevojka ne pristaje na poziv prijateljice ići u 'cvjetnu livadu' (*homo u ružice*), jer se boji da će je Karlovićevi junaci prenijeti *do 'ne bane mora*. Moliški Hrvati nisu znali tko je Ivan Karlović i različito su shvaćali strah koji od njega dolazi. Tumačili su da je on bio bogataš, strogi vladar, hajduk ili vrag, ali samo je ime izazivalo strah zbog nejasne predodžbe o borbama kod Klisa gdje su pod zapovjedništvom bana Karlovića živote izgubili mnogobrojni mladići. Zbog toga su majke, udovice i kćeri s preživjelim muškarcima bježale preko mora i sa sobom nosili tužne uspomene. U jednoj varijanti pjesme *Lipa Mara* spominje se da je prošlo *sedam godišta* (godina) od smrti Karlovića i prema tome se može datirati i sama pjesma, Karlović je umro 1531. godine. (Scotti, 1980: 41).

Lipa Mara

Lipa Mara homo u ružice,⁸¹
Neću ke neću, se strašim do Karloviče!
... Neću ke neću, se strašim do Karloviče!

⁸⁰ Više varijanti tradicionalnih moliškohrvatskih napjeva objavio je Giacomo Scotti 1980. u knjizi „Z' one bane mora“ u poglavlju „Narodne pjesme molizanskih Hrvata“.

⁸¹ *homo u ružice* znači: u cvjetnu livadu (Scotti, 1980:41).

Prvu ružicu ke se ju nabrala
se ju ponila na stin na mbri' moru.⁸²
... Se ju ponila na stin na mbri' moru.

Kako se šuši ružica nambri moru,
nako se šuši srce Ivanjolu.
... Nako se šuši srce Ivanjolu.

Sestre ti nosu mbriže na rukave,
bratja ti nosu perja na klobuke.
... Bratja ti nosu perja na klobuke.

Šurle noge, bičve tafatane,
sestre ti nosu mbriže na rukave.
... Sestre ti nosu mbriže na rukave,
bratja ti nosu perja na klobuke.

8.1.7. Večera na-našo

U *Caffè letterario* održavaju se književni susreti i večeri poezije, koje se u Mundimitru nazivaju *Večere na-našo*. Te večeri tradicionalno su posvećene proglašenju pobjednika literarnoga natječaja Zaklade „Agostina Piccoli“, koja svako ljeto u kolovozu okuplja u Mundimitru stanovnike raseljene po Italiji, a koji ljeti dolaze u svoje rodno mjesto. *Večere na-našo* postale su tradicionalni kulturni događaj kojem prethodi zatvaranje literarnog natječaja koji od 2002. godine privlači sve veći broj moliškohrvatskih pjesnika. Na natječaj se javljaju i moliški Hrvati koji žive izvan Italije, a sve pristigle radove vrednuje žiri sastavljen od predstavnika sva tri sela i nekoliko vanjskih članova. Članovi žirija unaprijed dobiju radove na uvid kao anonimne, predlažu uži izbor, vijećaju o tim radovima i proglašavaju najbolje. Dugogodišnji odgovoran i razrađen pristup u provođenju ovoga natječaja rezultirao je i novom pjesničkom kategorijom za mlade pjesnike. Za rezultate natječaja vlada veliko zanimanje, a sve se objavljuje na svečanosti *Večera na našo* gdje se uz glazbeni program i čitanje poezije proglašavaju najbolji pjesnici uvijek samo s jednim ciljem, da se očuva stari jezik kojim moliški Hrvati već desetljećima, uz skromni leksik od jedva 6000 riječi, uspijevaju izraziti sve svoje emocije i sjećanja u stihu i prozi. Slogan kojim završavaju svoje književne susrete uvijek je: „Govôrimo *na-našo*!“

⁸² *Na mbri' moru* znači: na obalu mora. (Scotti, 1980:41).

POVIDAJ STARI

Povidaj Stari, povidaj
pur si nikor te sluša.
Povidaj! Koko stvari neznamo.
Povidaj nam za što nam daju zabit.
Do tvoje duge dane
oš kratke noče
kada počinit nisi zna,
i veselit se znaše na male stvare.
Povidaj stari,
kada do tvojihi riči se smiju,
još gore
ti reču: „Muč“.
kada za tebe nimaju vrime.
Povidaj nam što si snija
pa maj si ima,
što si vidiša pa maj si badnija.
Povidaj do tvojihi oči mutne,
resi nam sve,
što tvoje godišta nosu.
Povidaj stari, povidaj
kokodi će te slušat,
štokodi do tebe će ostati.

Gabriele Blascetta

VRIME

Vrime, vrime, kako prohodaš
novo išćeš, staro ostavljaš.
Bihi dite, za šalu gubahu san,
jutrim budan ne bihi, idjahu van.
Čuvahu ovce oš junce,
se gorahu na ni sunce.
Prodjase zim, dojase lito
mi ženjahmo oš vršahmo žito.
Bihi mblade, moja mat oš moj otac
vesele bihi dane dol niz Dolac.
Vrime, vrime...
Sada jese ljud, nadugo se poš
doje lito, si rečem: se doša.
Ustarena mi je mat, star mi je otac
plačemo lipe dane u naš Dolac.
Gledam drače, gledam dube
sočo restu gusto, kano zube.
Nijeh ovce, nijeh junce
staro je mi osta samo sunce.
Vrime, vrime, kako prohodaš
novo išćeš, staro ostavljaš.

Mario Giorgetta

8.2. Kruč

Kruč ili Acquaviva Collecroce ima također folklornu skupinu *Lipo je skupa*, koja je osnovana 2015. godine, a izvode tradicionalne pjesme i plesove moliških Hrvata kao što je *kvadrilja* i *la spallata*. U Kruču danas živi i radi pjesnik i književnik Nicola Gliosca, rođen 1953. godine, piše poeziju i prozu na moliškohrvatskom dijalektu. Od 2009. godine do danas objavio je nekoliko knjiga proze: 2009. godine „Sep aš Mena“ (*Giuseppe e Filomena*). Zatim 2010. godine „Hiža do Templari“ (*La casa dei Templari*), a knjigu „Tezor do Brihandi“ (*Il Tezor do Brihandi*) objavio je 2011. godine i 2015. godine roman „Ruzulin“ (*Rosolino*). Posebnost ovih izdanja je moliškohrvatski dijalekt na kojem su izvorno pisana sva četiri romana, a potom prevedena na talijanski⁸³.

Nicola Gliosca je 80^{ih} godina kao i nekolicina mladih iz Kruča, pokazivao zanimanje za kulturu i jezik svojih predaka i učio je hrvatski književni jezik. Pronalazimo podatak da su 1986. godine u Dubrovniku pohađali seminar Zagrebačke slavističke škole Nicola Gliosca i Enrice Vetta, a 1987. godine i Pasqualino Sabella koji je tada bio student Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (Botica, ur. 2001: 86-87). Svi oni pripadaju generaciji koja je bila zahvaćena ponovno oživljenim interesom prema podrijetlu i tradiciji u vrijeme kada je govor *na-našo* već bio ugrožen raseljavanjem i suvremenim načinom života. Pasqualino Sabella je vrativši se u Kruč radio određeno vrijeme kao nastavnik hrvatskoga jezika u lokalnoj osnovnoj školi. U to vrijeme nastavnoga rada izradio je trojezični ilustrirani rječnik za djecu pod nazivom „Vocabolario illustrato per bambini – na našu – italiano – croato“ koji je objavljen 2005. godine u Kruču. Nažalost, autor rječnika je zbog boljih uvjeta za život i rad odselio s obitelji iz Kruča i danas se više profesionalno ne bavi hrvatskim jezikom, niti radom u hrvatskoj manjinskoj zajednici.

Za mjesto Kruč je značajno izdanje Rječnika iz godine 2000. Objavljen je pod nazivom „Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce“, koji se bazira na prvom prikupljenom leksiku Kruča iz 1967., tj. na neobjavljenom diplomskom radu Giovannija Piccolija. Rad je proširen na gotovo 5000 riječi, a autori su uzeli u obzir i rječnik iz 1911., objavljen u prvom

⁸³ Pjesnik i književnik Nicoli Gliosca diplomirani je pravnik, radio je u Općini Kruč, a danas je u mirovini. Podaci o njegovom književnom radu mogu se pronaći na web stranici <http://nicolagliosca.altervista.org/> (12.02. 2017.)

studijском раду о насеобинама мoliških Хrvата, аутора Милана Решетара: „Srpskohrvatske kolonije u južnoj Italiji“ (Breu, Piccoli, 2000: 5).

8.2.1. *Fešta do Maja*

Raznim programima i zalaganjem lokalne zajednice oživljene su mnoge tradicije i vraćeni su neki stari narodni običaji koji su nakon Drugoga svjetskog rata i iseljavanja brojnog stanovništva jednostavno zamrli. Jedan takav običaj je svakako tradicionalni ophod *Festa del Maja* ili *Fešta do Maja* koja je ponovno oživjela 80th godina 20. stoljeća zahvaljujući djelovanju prosvjetnih radnika i Kulturnoga društva „Naš grad“ iz Kruča. Običaj Majo se u Kruču održavao svake godine na dan 1. svibnja kao svečanost početka proljeća i obnavljanja prirode. Uz taj običaj vezano je vjerovanje da su Hrvati u Italiju stigli prvoga petka u mjesecu svibnju. U Mundimitru i Filiču običaj Majo iščezava vrlo rano, još krajem 19. stoljeća, a u Kruču je zabilježen do početka Drugoga svjetskog rata. Poslije rata sasvim je nestao zbog iseljavanja seoskoga stanovništva u veće gradove (Greblo, 1985: 10). Običaj Majo u svom izvornom izvođenju sadržavao je sljedeće elemente: prikupljanje zelenila nekoliko dana prije svečanosti i kićenje Maja. Ophod selom započinjao je prvoga svibnja ujutro, na čelu povorke nalazio se Majo, tj. snažniji mladić koji je na sebi nosio konstrukciju načinjenu od granja, trave i cvijeća, njega je slijedila grupa muškaraca prateći ga pjesmom i svirkom. Povorka bi najprije odlazila pred crkvu gdje su primili blagoslov svećenika, zatim su išli predstavniku civilne vlasti u selu, a potom su se kretali od kuće do kuće želeći domaćinima obilan urod. Kao nagradu dobivali su voće, sir, brašno, meso. Prikupljene darove stavljali su u košare i kasnije ih međusobno dijelili. Majo je pred svakom kućom plesao i skakao, izvodio šale. S prozora su ga žene pokušavale zaliti vodom, simbolom obnavljanja vegetacije i buđenja prirode. Cijeli ophod je imao svoj ustaljeni redosljed, od prikupljanja zelenila i kićenja Maja, pjevanja određene pjesme, pa sve do odlaganja Maja i dijeljenja prikupljenih darova (Cirese, 1955: 211-216).

Slika 17: Majo u Kruču 2017. godine. (Izvor: Gabriele Romagnoli)

Fešta do Maja koju danas možemo vidjeti u Kruču obnovljena je 80th godina u suvremenijem obliku, a s vremenom je izgubila i neke elemente svoje tradicionalne simbolike. Prema kazivanjima stanovnika, ali i video zapisima⁸⁴, danas je *Fešta do Maja* sa svom svojom simbolikom prerasla u turističku atrakciju i zabavu zbog koje u Kruč na dan održavanja dolaze mnogi iseljeni stanovnici, njihovi gosti i brojni turisti. *Fešta do Maja* oglašava se u svim regionalnim turističkim publikacijama, a popularizaciji doprinosi i internet. Od tradicionalnoga ophoda ostali su neki elementi: Majo započinje svoj ophod ispred crkve gdje se pjeva i pleše, u pratnji Maja su plesači i pjevači odjeveni u narodne nošnje, a sve više dolaze i druga folklorna društva iz okolice te provode cijeli dan u Kruču u pjesmi i slavlju. Povorka se dugo zadržava ispred crkve gdje se uglavnom plešu *kvadrilja* i *spallata*, a nije rijetkost da i najstariji stanovnici zaplešu u kolu s mladima. Dok se povorka kreće ulicama još uvijek je običaj da se *Maja* polijeva vodom, a pratitelje nudi vinom. Danas cijelu svečanost pripremaju članovi udruge Pro Loco, oni ukrašavaju *Maja* zelenilom i cvijećem tako da na kraju ima izgled lijepo izrađene lutke, visina mu je oko tri metra, a osnovna konstrukcija se nakon ophoda čuva za sljedeću godinu. Svake godine je svečanost *Maja* prisutna i u medijima, brojni su televizijski prilozi, članci u regionalnim novinama i internetskim

⁸⁴ Veliki broj videozapisa današnjeg ophoda Majo moguće je pronaći na youtube stranicama:
https://www.youtube.com/results?search_query=acquaviva+collecroce+festa+do+maja

portalima. Može se zaključiti da kroz lokalnu turističku promidžbu i medije u javnosti ostaju i osnovne informacije: da se radi o zajednici Hrvata koja je u Italiji prisutna od početka 16. stoljeća gdje su se zatekli bježeći pred turskom invazijom te da su kroz pet stoljeća uspjeli sačuvati svoj jezik i običaje.

8.2.2. *Smerčka*

Kao što Mundimitar u badnjoj noći poznaje običaj paljenja ognja kojega zovu *Prlj* na prostoru ispred crkve, isto tako u Kruču je zadnjih godina obnovljen starinski običaj paljenja Smerčke. Običaji su u potpunosti jednaki, osim što se razlikuju u nazivu. Prije odlaska na polnoćku oko Smerčke se okupljaju mještani na razgovor, čašu vina, kolače i sjećanje na prošlu godinu ili neka stara vremena. Da bi se ovaj običaj svake godine na Badnjak održao vodi brigu Kulturno društvo „Naš grad“ (Riča živa, 2004).

Zapis o paljenju badnjaka u Kruču nalazimo još u putopisu Josipa Smodlake iz 1906. godine kada je zabilježio sljedeće: „*Dica imahu poć vazet ba'njak, glavav do hiže ima ga vrć na oganj. Mol'ahu boga kol ognja*“ (Smodlaka, 1906: 50). Zapis potvrđuje stari običaj koji je nestao, a to je paljenje badnjaka u obitelji.

8.3. *Filič*

U mjestu San Felice del Molise ili po moliškohrvatskom Filič, status hrvatskoga jezika je znatno lošiji zbog nekoliko valova naseljavanja romanskoga stanovništva čemu je kroz povijest Filič bio izložen, dok ostala dva sela nisu. Prvi val se dogodio u 19. stoljeću iz okolnih sela iste pokrajine, ali je to stanovništvo ubrzo slavenizirano. Početkom 20. stoljeća uslijedio je drugi val doseljenika koji se nisu stopili s hrvatskim stanovništvom nego su se kroz godine nametnuli i talijanizirali domicilno, hrvatsko stanovništvo. Svi uvaženiji djelatnici u selu bili su stranci: svećenik, liječnik, učitelj, općinski i poštanski službenici. Nakon Drugoga svjetskog rata, 50^{ih} godina započelo je iseljavanje upravo siromašnijeg sloja kojem je tada pripadala hrvatska manjina, tako da se broj govornika godinama smanjivao (Genova, 1996: 36-39). Unatoč svemu danas su u Filiču oživljeni neki stari običaji zahvaljujući skupini mladih ljudi koji djeluju u udruzi Pro Loco. U božićno vrijeme, točnije na Badnjak, u Filiču hrvatska manjinska zajednica upriliči žive jaslice po ulicama, trgovima i kućama stare povijesne jezgre. Napravljeno je 40 ambijentalnih mjesta sa 180 uključenih

sudionika u tradicionalnom ruhu i s naglaskom na hrvatskoj tradiciji u odijelu, hrani i govoru. Ovo uprizorenje je motivirano i realizirano zbog novih turističkih potreba, ali je za moliško-hrvatsku zajednicu važno buđenje interesa kod mlade generacije prema tradiciji, podrijetlu i pismu, jer su ti elementi korišteni kao etnički simboli u prezentiranju jaslica. Također se javlja interes za paljenjem *svetog ognja* na Badnjak u sva tri sela, ali u svakom od njih pod drugim nazivom. U Filiču se oganj zove *Prejo* (Riča Živa, 2004).

U Filiču također postoje svetkovine vezane uz vjerovanje o doseljenu predaka jednoga petka u mjesecu svibnju *z' one bane mora*, ali su utemeljene na kršćanskim elementima i njihovo slavljenje danas se veže uz proljeće i svetkovinu Uskrsa. U Filiču je to *Fešta od Kašteja* kamo se na nedjelju poslije Uskrsa hodočasti noseći Gospin kip. Ova tradicija postoji od 1909. godine nakon što je na mjestu Kaštel u blizini Filiča pronađen kip Gospe zajedno s ostacima građevine na kojoj je kasnije sagrađena crkva. Prema vjerovanju stanovnika, mjesto pronalaska Gospina kipa ukazalo se jednoj stanovnici Filiča u snu, što je bilo razlogom izgradnje crkve na tom lokalitetu, a kasnije i zavjetnih hodočašća koja su se održala sve do danas na isti dan kao i svetkovina u Mundimitru poznata kao *Fešta do Kapele* (Riča Živa, 2012).

8.4. Zaključak

Sustavna briga za običaje, jezik i tradicijsku kulturu u zajednici moliških Hrvata proces je koji s različitim intenzitetom traje od 1967. godine, od osnivanja Kulturnog društva „Naš jezik“ i pokretanja istoimenoga časopisa. Želja za aktivnim sudjelovanjem u običajima kako bi se podržalo zajedništvo, veselje i očuvala tradicija osjetna je u sva tri hrvatska sela Molisea, ali s različitim intenzitetom u svakome od njih. Revitalizacija koja je započela u drugoj polovici 20. stoljeća traje i danas, što se može zaključiti iz opisanih običaja te nastojanja da ih se obnovi, osuvremeni i prilagodi novim uvjetima u kojima zajednica živi. Ono što je vidljivo iz primjera tri sela, važnost je inicijative koja dolazi od pojedinca ili skupine, zatim svijest o važnosti koju neki običaj ili dio kulturne baštine ima za cijelu zajednicu, a potom kontinuitet održavanja i uključivanje što većeg broja članova zajednice.

Iz primjera sva tri sela očito je da cijela zajednica i danas najsnažnije doživljava sjećanje na dolazak predaka iz *neke prekomorske zemlje* i da je svima važno sudjelovanje u običaju koji se veže uz jedan petak mjeseca svibnja, ali se na različite načine manifestira u svakome selu. Zamjetno je da su na oživljavanju i održavanju običaja bitnih za identitet zajednice trenutačno

najaktivniji stanovnici Mundimitra, dok je zajednica u Filiču oslabljena u svome djelovanju. Vjerojatno se to događa i zbog povijesno uvjetovanog raseljavanja stanovništva koje se dogodilo, a time je bio ubrzan i sam proces asimilacije. Kruč kao najveće središte koje je nekada imalo primat u cijeloj zajednici, danas je još uvijek u prednosti zbog osnovne škole u kojoj se održava i nastava hrvatskoga jezika, za razliku od Mundimitra koji od 2016. godine nema više osnovnu školu. Kako će i kojim intenzitetom ova zajednica u budućnosti živjeti svoj identitet teško je iz istraženoga i zabilježenog predvidjeti. Međutim, tijekom zadnjih 30-40 godina pokazala je sposobnost prilagođavanja i osuvremenjivanja, a to je bilo presudno za njezin opstanak do danas.

9. TERENSKA ISTRAŽIVANJA I REZULTATI

Ovo poglavlje bavi se analizom podataka terenskih istraživanja. Glavno istraživanje provedeno je u trajanju od dva tjedna od 9. kolovoza 2016. godine u Montemitru, južna Italija. Drugi, kraći dio terenskoga rada, koji u prvoj fazi nije bio planiran, a odnosi se na istraživanje života i rada Agostine Piccoli proveden je po dolasku iz Italije u Zagreb, tijekom zime i proljeća 2016./17. godine.

Istraživanje u Italiji, u pokrajini Molise provedeno je radi utvrđivanja markera identiteta unutar zajednice moliških Hrvata i markera identiteta kojima ih označavaju Talijani ili nehrvatski pripadnici lokalne i šire zajednice, te moguća ne/kompatibilnost jednih i drugih markera. Primijenjena je metodologija kvalitativnoga etnografskog istraživanja uz korištenje dubinskog polustrukturiranog intervjua, uz ostale pomoćne tehnike na terenu: neformalni razgovori, sudioničko promatranje i nenametljivo procjenjivanje. Osnovu predstavlja narativni diskurs, jer su primarni izvori podataka usmena kazivanja i razgovori (Grbić Jakopović, 2014b: 194). Intervjui su obavljeni na terenu s deset kazivača nehrvatskog podrijetla od kojih je devet Talijana i jedna gradišćanska Hrvatica. Druga kategorija sastoji se od 17 kazivača, svi su moliški Hrvati u dobi od 18 do 84 godine, različitih su zanimanja, a zastupljenost muškaraca i žena je jednaka.

Razgovori nisu vođeni kako bi se dobili statistički ili kvantitativni podaci, nego radi dobivanja slike o stavovima i pogledima ljudi na terenu o proučavanim temama (Kalapoš, 2002: 17).

9.1. Konceptija intervjua

Istraživanje je usmjereno na dvije osnovne tematske cjeline: jedna je jezik, a drugu čine kulturna obilježja i tradicija. Unutar obje tematske cjeline potrebno je ispitati objektivno, činjenično stanje uporabe i prakticiranja jezika i običaja, a zatim utvrditi stav i emociju pojedinca prema jeziku, tradiciji, podrijetlu i zajednici (Grbić, 1994). Stoga se treći dio intervjua odnosi na emotivni doživljaj te odnos prema zajednici, jeziku i zemlji podrijetla.

Ispitivanje je usmjereno na činjenice o jeziku kao što je naziv koji zajednica koristi za svoj govor te kako ga naziva okruženje i pojedinci koji ne pripadaju moliškohrvatskoj zajednici. Nadalje se istražuje objektivno stanje jezika upitima o njegovoj uporabi: *od koga se jezik učio, kada, u kojoj dobi i u kojim prilikama; koliko su ga i s kime govorili nekada, a koliko, kada i s*

kime ga govore danas; pamte li stariji članovi zajednice neke pjesmice, brojalice ili molitve koje su ih naučili roditelji; pišu li pjesme na-našo, čitaju li na moliškohrvatskom i što čitaju? Namjera je bila dobiti odgovor na pitanje koja skupina pripadnika manjinske zajednice i danas govori moliškohrvatskim dijalektom, kako se jezik danas prenosi i tko su nositelji govora *na-našo*. Činjenice, ali i stavovi prema moliškohrvatskom govoru ispitat će se i kod nepripadnika manjinske zajednice koji su s moliškim Hrvatima usmjereni na zajednički život, što će biti obuhvaćeno Upitnikom B. Na taj će se način dobiti pogled 'izvana'.

Drugo područje prema kojem je istraživanje usmjereno su kulturna obilježja i tradicija moliških Hrvata, tj. odnos prema tradiciji i naslijeđu. U ovom dijelu će se istraživati prema sljedećim pitanjima: *kojih se običaja, proslava (fešta) sjećaju iz djetinjstva; kako su u njima sudjelovali; žive li i danas ti običaji (ili neki od njih) i na koji način; sjećaju li se pjesama koje su pjevali nekada, pjevaju li ih i danas, u kojim prilikama, tko im je publika; imaju li folklorno ili pjevačko društvo; njeguje li se tradicija nekog oblika seoskog rukotvorstva; koja su tradicionalna jela, kolači koji se i danas pripremaju u njihovim obiteljima; brakovi i ženidbe, mladi brakovi, gdje se upoznaju, s kime se međusobno žene.*

Potom će se istražiti stavovi koji će pokazati emotivni odnos prema jeziku i kulturi, utvrditi kakav im je status u očima samih govornika danas: *postoji li sram, ponos ili je odnos prema jeziku i običajima indiferentan, žele li i danas roditelji da im djeca govore na-našo, misle li da je potrebno učenje hrvatskoga jezika u školi, je li potreban vrtić na hrvatskom jeziku, čuvaju li i obnavljaju svoje običaje i koliko su svjesni vrijednosti koje s njima prenose na svoju djecu.*

Pitanje koje je svakom ispitaniku postavljeno na kraju intervjua je po čemu misle da su posebni, različiti, specifični, drugačiji, što je ono što ih izdvaja od drugih i po čemu ih *oni drugi* prepoznaju. Istim pitanjem su ispitani i nepripadnici moliškohrvatske zajednice, njima je pitanje formulirano na drugačiji način: *Što je po njima posebnost pripadnika ove manjinske zajednice i po čemu se izdvajaju u okruženju?*

9.2. Vrste upitnika i tematske cjeline

Pripremljene su dvije osnovne vrste upitnika: Upitnik A za moliške Hrvate i Upitnik B za nehrvatske pripadnike lokalne i šire zajednice. Intervjui pripadaju kategoriji problemski

usmjerenih dubinskih intervjuja (Halmi, 2005: 319). Prvi dio pitanja za intervju bio je opći i zajednički za obje vrste ispitanika, a odnosio se na podatke o samom kazivaču / ispitaniku: dob, spol, zanimanje, mjesto rođenja, odrastanja i mjesto trenutnog boravka. U nastavku je Upitnik A sadržavao sljedeće tri tematske cjeline: *Jezik, Kulturna obilježja i tradicija te Emotivni odnos i stav prema zajednici kojoj pripadaju, prema jeziku i zemlji podrijetla*. Svaka cjelina je sadržavala pitanja koja su se prema kazivaču i njegovim odgovorima prilagođavala, neka su se izostavljala ili dopunjavala novim pitanjima tijekom intervjuja⁸⁵.

1. *Jezik (moliškohrvatski dijalekt)* – uporaba u školi ili vrtiću, stanje svijesti o jeziku, kakav mu je status u očima kazivača, jezik i bogoslužje, jezik u sredstvima javnog priopćavanja.

2. *Kulturna obilježja i tradicija* – brakovi, običaji, svetkovine, kulturno-umjetnički rad, hrana, tradicionalna jela koja pripremaju, odnos prema tradiciji i nasljeđu.

3. *Emotivni odnos i stav prema manjinskoj zajednici kojoj pripadaju* - emotivni odnos prema jeziku i prema zemlji podrijetla, osjećaji koje gaje kada su prepoznati kao drugačiji.

Upitnik B za nehrvatske stanovnike iz okruženja sadrži također pitanja o jeziku, kulturnim obilježjima i tradiciji, ali se ispitanika stavilo u funkciju *stranca*, onoga koji izvana ili sa strane promatra, ako je pozvan sudjeluje u aktivnostima, stvara svoje mišljenje, ima stav o zajednici, ali i određene emocije koje su zanimljive kao pogled 'izvana' i stoga su predmetom ispitivanja. U ovom upitniku zastupljena su sljedeća pitanja: *kako nazivate članove manjine i jezik kojim oni govore, znate li nešto o njihovom podrijetlu, razlikuju li se od vas i drugih stanovnika u okruženju, po čemu se razlikuju; jesu li vam poznate neke svetkovine specifične za tu zajednicu; koje svetkovine, znate li kada ih slave i zašto, jeste li sudjelovali u nekoj 'fešti'; razlikuje li se njihova lokalne kuhinja od vaše, poznajete li neko jelo tipično za hrvatsku zajednicu; koja kulturna događanja u selu priređuju Hrvati, jeste li bili na nekoj promociji knjige ili izložbi vezano uz njihovu kulturu; kakvi su u komunikaciji s vama, kakvi su kao radnici; možete li opisati kakav je jedan tipičan pripadnik moliškohrvatske zajednice kojeg poznajete ili živi u vašem okruženju u Moliseu?*

⁸⁵ Konceptija upitnika za intervjuje rađena je prema istraživanju o kulturnoj dimenziji etničkoga identiteta Hrvata u Mađarskoj (u okviru tadašnjega znanstveno-istraživačkoga projekta "Kulturna dimenzija etničkoga identiteta Hrvata u Mađarskoj" Instituta za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu). Istraživanje je objavljeno u knjizi "Identitet, jezik i razvoj" autorice Jadranke Grbić (1994: 71-101).

9.3. Analiza rezultata – jezik

Prvo upućeno pitanje ispitanicima prilikom intervjua bilo je: *Kako nazivate svoj jezik vi i kako ga nazivaju drugi ljudi u okruženju?*

Pripadnici moliškohrvatske zajednice za svoj jezik nemaju poseban naziv nego jednostavno kažu govorimo *na-našo*, ili *slavo*, jer su ga tako nazivali Talijani od kojih su preuzeli naziv. Stariji kazivači navode uglavnom naziv *slavo*. (...) *Govorili smo slavo, na-našo. Moj otac je govorio slavo i basta!* (Lucia Piccoli, 66 godina). Predstavnici mlađe generacije, posebice pojedinci koji su u školi učili hrvatski, imaju razvijenu svijest o nazivu jezika:

Mi kažemo to ovako - na našo, a sada znamo zbog drugih, stručnjaka i to... da je to croato-molisano, inače rekli bi samo na-našo. A drugi nam kažu slavo. A mi, baš iz sela (Montemitro) mi znamo da je croato-molisano, inače ne bi ništa drugo rekli (Francesca, 22 godine).

Talijani koji su ženidbom ili udajom vezani uz moliške Hrvate preuzeli su za njihov govor naziv *na-našo*, ali navode da ga oni također zovu i *slavo*. Na pitanje kako se pozdravljaju na ulici, oni mlađi stanovnici uglavnom odgovaraju da nemaju neki poseban pozdrav nego *Ciao*, a stariji potvrđuju da je to općenito pozdrav *Buongiorno!*

Na pitanje: *Kako vi nazivate sebe, zajednicu kojoj pripadate, a kako vas zovu drugi u okruženju?* Isto pitanje je bilo postavljeno i talijanskim ispitanicima iz okruženja. Odgovori su vrlo različiti i zapravo odražavaju procese koji se događaju unutar zajednice od 90^{ih} godina 20. stoljeća do danas i koji su djelovali na promjenu percepcije o zajednici.

Mi smo Croati molisani, to je naziv koji koriste najčešće i drugi, a mi sami ga koristimo kako bismo se definirali, kako bismo definirali manjinu i sami sebe. Koristi se također i naziv Slavi molisani i Croati molisani, mislim da je naziv Croati molisani više službeni iako mnogi koriste i slavo-molisano. Oni stari upotrebljavaju jednostavno slavo ili za jezik kažu samo na-našo. (Ilaria, 26 godina).

Ovo je uobičajeni odgovor predstavnika mlađe generacije koji su kroz nastavu hrvatskoga jezika u osnovnoj školi i kroz brojne aktivnosti zajednice usvojili naziv *croato-molisano* za dijalekt kojim govore, a za sebe kao pripadnike manjinske zajednice usvojili su u talijanskom govornom obliku naziv *Croati molisani*. Taj naziv je prvi puta službeno objavljen u „Rječniku moliškohrvatskoga govora Mundimitra“ i postao je norma i terminološka odrednica (Piccoli, Sammartino, 2000: xxi). Da se radi o dugotrajnom procesu usvajanja naziva koji je zaživio u

svijesti pripadnika zajednice, a potom se proširio i na ostale stanovnike u okruženju, Talijane, potvrđuju ostali odgovori iz intervjua kako s moliškim Hrvatima, tako i s nehrvatskim stanovništvom iz čega se prati tijek promjene.

Uvijek su nas nazivali Slavi ili slavenskog podrijetla. Također su nas zvali Škavuni, to je u dijalektu, ili jednostavno Schiavi. Dok je naziv Croati nešto noviji (Enrico, 54 godine).

Mi kažemo Slavi ili Croati molisani ili Schiavi, miješamo sve to (Leonardo, 43 godine, Talijan).

Zovemo ih Slavi ili Croati (Maurizio, 30 godina, Talijan).

Zvali smo ih Slavi, učili smo u školi da je to jedna hrvatska zajednica – 'Comunità croata' i da su oni Hrvati koji su 1600. godine došli i sve je počelo kod kapele (Dorina, 66 godina, Talijanka).

Na pitanje: *Kako su vas kao djecu zvali u školi?* Jedna kazivačica odgovara:

Zvali su nas Slavi, čak Schiavoni, oni iz obližnjih sela zvali su nas Schiavoni ili Škavuni... (Lucia, 74 godine).

Na potpitanje *je li vas to smetalo*, odgovori su različiti. Od onih da se nisu osjećali uvrijeđeni, jer je to uobičajeno ime kojim su ih Talijani nazivali, do toga da su ipak svjesni negativnog prizvuka u tom nazivu:

(...) nismo taj naziv osjećali kao teret, iako, da, bilo je to u neku ruku značenje 'servi', ali nisam se osjećao zbog toga nekako ... loše ili ... ne, uopće. Dobro sam se osjećao s tim što sam bio, bio sam zadovoljan (Leopoldo 61 godina).

(...) pa manje više da, jer nisu znali što to znači, a kasnije su nas počeli zvati Croati, to je bilo od kada je Agostina počela.... I sada kažemo da smo Croati. Sada nas oni zovu miješano ili Croati ili Schiavoni, ali kada s nama govore i nama se obraćaju sada uvijek kažu Croati (Lucia, 74 godine).

Gdje ste naučili govoriti na našo? Tko vas je naučio taj govor? Govorite li i danas u kući na dijalektu, s kime govorite, u kojim prilikama?

Starija generacija, a to su svi pripadnici zajednice koji su odrastali u selu poslije Drugog svjetskog rata, sve do 70^{ih} godina kada se još živjelo tradicionalnim načinom života, usvojili su taj govor u obiteljskom domu, od jednoga ili oba roditelja.

Kod kuće smo govorili samo na-našo. Kada su dolazili neki ljudi izvana, koji bi govorili samo talijanski, ja sam mislio tko su ovi kada ne govore naš jezik. Stalno sam se pitao odakle su oni, a ne odakle smo mi (Gabriele, 60 godina).

To su generacije na čije odrastanje još nisu presudno utjecali mediji, vrijeme je to kada se selo tek počelo otvarati i raseljavati, proces je započeo, ali tradicija se unutar zajednice još snažno očitovala. (...) *Prije nije bilo radija, televizije, kina i moglo se sve to očuvati, sada će bit teže nego prije* (Enrico, 54 godine). U pjesmama koje pišu na dijalektu još su prisutna sjećanja na radove u polju, na žetvu, čuvanje stoke i druge poslove koji su se na selu obavljali. Mladi koji su u to vrijeme odrastali u selu bili su posljednji nositelji tradicionalnoga načina života koji su prenijeli u svoje obitelji. O tome svjedoče dva primjera zabilježena u Montemitru. Leopoldo (61 godina) i njegova supruga oboje su iz sela, djetinjstvo su proveli u Montemitru, po završetku srednjoškolskog obrazovanja u Vastu, Leopoldo je nastavio studij prava u Termoliju, potom su posao pronašli u blizini Venecije gdje i danas žive. Imaju troje djece i svjedoče zanimljivu jezičnu situaciju u obitelji:

Djeca su rođena gore. Počeli smo s njima govoriti na-našo. Najstariji sin do tri godine je govorio samo na-našo, nije znao reći 'acqua' govorio je samo 'voda'. S drugim smo već govorili manje, a s najmlađom još manje. Tako, to je neka evolucija... Želiš, ali to se gubi. Ali sa ženom kod kuće govorim uvijek na-našo, kada govorimo o običnim stvarima, ali ako trebamo razgovarati o nekim kompleksnijim stvarima onda govorimo talijanski.

Drugi primjer je također obitelj iz Montemitra, oboje roditelja su govornici *na-našo*, žive i danas u selu, ali s najmlađim djetetom se javlja isti problem:

Rođena sam u Montemitru i muž mi je iz sela, imamo troje djece i oni govore na-našo. Iako ponekad moramo inzistirati, posebno s najmlađom, ima 17 godina, iako govori i ona (Antonietta, 53 godine).

Zadnji primjer pokazuje da bez obzira na situaciju u domu i okruženju koje je homogeno moliškohrvatsko, generacija mladih danas na prihvaća govor u dijalektu kao nešto prirodno, već ga doživljava kao nametnuto i kao opterećenje. Selo više nije izolirano kao nekada, roditelji nisu jedini odgajatelji djeteta, odlazak u vrtić, prisutnost medija i suvremenih tehnologija učinili su da komunikacija s roditeljima i obitelji nema više značaj kakav je imala u prošlom stoljeću. Sami roditelji primjećuju da moraju ulagati napor i vršiti pritisak kako bi djeca prihvatila govor *na-našo* kao nešto prirodno. Činjenica koju je uočila i Agostina Piccoli,

da roditelji nisu uvijek oni koji pomažu u učenju dijalekta, posebno ako ono zahtijeva dolazak u školu izvan nastave i dodatni napor te predstavlja obvezu. Bili su to konkretni problemi s kojima se Agostina Piccoli susretala na terenu u prvim godinama svoga rada u nastavi (Piccoli, 1998: 121). Generacije koje su govor *na-našo* usvojile u obitelji stasale su i veliki dio njih raseljen je ili žive u selu, ali svakodnevno odlaze u gradove gdje rade i vode djecu u vrtiće i škole. Selo se u komunikacijskom smislu otvorilo i promijenilo. Odgovori upravo te mlade generaciji o jeziku razlikuju se i pokazuju jednu novu govornu situaciju na terenu.

Kod mene je baka uvijek poticala da govorimo na-našo, i danas to čini. Kod kuće mi se dogodi da nekada govorim na-našo, nastojim, trudim se jer želim napredovati s time i svi potiču 'govorite na-našo, govorite na-našo' (Martina, 19 godina).

Kod generacije mladih najčešći odgovor je da su govor naučili od baka i djedova koji na tome inzistiraju i da upravo s njima najviše govore u dijalektu. Moliškohrvatski idiom postaje međugeneracijski jezik, mladi ga rabe najviše u komunikaciji upravo s generacijom najstarijih u selu.

Razumijem i govorim naš dijalekt. Moji roditelju su oboje iz Acquavive, ali moja mama je s roditeljima živjela izvan mjesta cijelo djetinjstvo, jer su oni radili vani. Kada se udala za tatu ostali su ovdje. Ona ne govori dobro na-našu, jer je kao djevojčica živjela vani, ja sam naučila od djeda i bake i od tate, uvijek smo ga govorili. (Ilaria, 26 godina).

Kod svih starijih pripadnika moliškohrvatske zajednice s kojima je autorica tijekom boravka razgovarala, formalno ili neformalno, osjeća se strah od gašenja i nestajanja dijalekta i želja da se taj govor sačuva i ostane u funkciji. Međutim, neki odgovori nehrvatskoga stanovništva iz okruženja daju drugačiji pogled 'izvana':

Govori se dijalekt u Acquavivi također, ali u San Feliceu nešto manje, osim toga, razlikuju se ti govori u sva tri mjesta. Ali, mislim da je opstanak pitanje ponosa, evidentno je jer i mladi to ne napuštaju. Vidim ja navečer kada idu van po dvoje, čujem ih kako govore na-našo. To je to! (Piero, 57 godina, Talijan).

Stariji kazivači iz zajednice moliških Hrvata naglašavaju kako su suvremene generacije djece kroz odrastanje pružale otpor prema dijalektu, odnosno, mladi ljudi u tom razdoblju nisu shvaćali značaj vlastitoga kulturnog naslijeđa, ali spoznavajući kroz obrazovanje vrijednosti kulture i tradicije koju kao pripadnici manjine baštine, oni mijenjaju odnos prema jeziku i prihvaćaju svoj dijalekt. Kroz proces spoznaje javlja se i osjećaj ponosa koji je danas glavni faktor i pokretač aktivnosti kroz koje se jezik i tradicija moliških Hrvata nastavljaju.

Kada sam bila mala, nisam bila svjesna što je to. Bilo je normalno u kući govoriti i odgovarati na-našo. Onda sam otišla u školu van, u Termoli i nisam ga govorila, nisam nikome ništa o tome govorila, nije bilo potrebno, za mene je to bila normalna stvar. Međutim, kada sam pošla na fakultet počela sam shvaćati da je to jedna stvar dosta važna i drukčija od ostalih, počela sam se zanimati za to različito i sve što je dio naše kulture i povijesti (Ilaria, 26 godina).

Mislim da se nikada nisam sramila govoriti na-našo, koliko se mogu sjećati, a ni drugi naši mladi... Samo neko vrijeme eto, nisam htjela pričati na-našo. Kada bi tata sa mnom govorio na-našo, ja bih mu odgovorila talijanski, onda bi se tata naravno ljutio (Francesca, 22 godine).

U ovom procesu prihvatanja očituje se promjena grupne svijesti prema vlastitoj etničnosti i identitetu, ali i prema etničnosti drugih. Vrijeme odrastanja je u praksi značilo prihvatanje prestižnoga idioma, standardnoga talijanskog jezika zbog njegove isključivo komunikacijske funkcije.

Govorila bi mi 'tata ne razumim'. Izgubila je na-našo s prijateljicama iz Montefalconea u talijanskoj školi, transformirala se (Antonio, Franceschin otac).

U kasnijoj fazi, a posebno kroz obrazovanje, otkriva se manifestativna funkcija dijalekta i raste interes prema idiomu u smislu manifestiranja vlastitoga identiteta i razlikovanja od drugih. (...)tako pojava vezanosti uz lokalni jezični varijetet sadrži identifikacijsku komponentu. To upućuje na različitost u hijerarhiji grupne lojalnosti, utječe na upotrebu jezika i na stavove o jeziku (Grbić, 1998: 188). Stavove prema jeziku ne odražava samo njegova uporaba nego i vrednovanje jezika i promjena govornoga ponašanja kao dijela grupne svijesti. U stavovima prema jeziku sadržana je identifikacijska komponenta značajna za formiranje kolektivnoga identiteta. Upravo na toj razini, manifestativnoj, moliškohrvatski govor doživljava promjene i afirmaciju kao jedan od nositelja identiteta zajednice. Pripadnost grupi očituje se u subjektivnim osjećajima prema zajednici i simboličkim vrijednostima koje ona ima za članove koji joj pripadaju. Jezik kao simbol zajedništva predstavlja i strukturni dio identiteta na individualnoj i kolektivnoj razini (Grbić, 1998).

Pripadnici moliškohrvatske zajednice, posebno mlađi članovi koji nisu usvajali dijalekt na način na koji su to mogli njihovi roditelji izravno u domu, danas ipak imaju razvijenu svijest o važnosti dijalekta i nastoje ga govoriti kada su zajedno. Kod skupine mladih pripadnika grupe *KroaTarantata* zamjetan je čak osjećaj superiornosti zbog jezika kojeg drugi ne razumiju:

Volim govoriti na-našo s prijateljima, posebno kada idemo van, tada možemo govoriti da nas drugi ne razumiju. Roditelji su mi oboje moliški Hrvati . (...) I moja sestra koja je prije živjela u San Salvu sada je počela govoriti na-našo (Gianluca, 21 godina).

Također kada na brzinu trebamo odlučiti što ćemo svirati, da nas ne razumiju baš svi, tada između sebe govorimo na-našo. Kada šaljemo poruke SMS često ih šaljemo na-našo (David, 21 godina).

Isti osjećaj superiornosti zbog jezika koji drugi ne razumiju izražavaju i predstavnici starije generacije kada ih jezik diferencira od okruženja, ali ih homogenizira kao zajednicu koja jest integrirana (Grbić, 2014b). Moliški Hrvati jesu integrirani u talijansko društvo što osjećaju oni sami, ali i okruženje, upravo stoga dijalekt zajednice doživljavaju kao posebnost, on predstavlja njihovu dodanu vrijednost i stoga se ne srame svoga idioma nego su na njega ponosni.

Mi se osjećamo dobro kada ljudi iz drugih krajeva nas ne bi razumjeli, to nam je bilo drago, osjećali smo se važnima što nas ne razumiju, bili bismo ponosni zbog toga. Zadovoljni smo zbog tog jezika (Lucia, 74 godine).

Ponos zbog jezika koji zajednicu veže, ali i razlikuje od okruženja prisutan je u izjavama kazivača svih generacija, uvijek je bio snažno izražen. Na pitanje: „Jeste li se ikada sramili govoriti na našo? Odgovor kod kazivača različitih generacije uvijek je isti:

Ne, ne, apsolutno ne. Naprotiv, bilo je to pitanje ponosa. Volio sam, bilo je to pitanje zadovoljstva i ponosa. Kada smo izlazili van, uvijek smo govorili na-našo, tako smo bili sigurni da nas drugi ne razumiju (Leopoldo 61 godina).

Na pitanje: *Jeste li se ikada osjećali isključeni ili izolirani jer ste pripadnici manjinske zajednice koja govori nekim drugim jezikom?* Isti sugovornik daje sljedeći odgovor:

Ne, nikada, baš suprotno. Osjećali smo više neku vrstu zavisti zbog činjenice da smo govorili jezik koji smo mi razumjeli, a drugi ne. Bila je to kao neka prednost u odnosu na druge (Leopoldo, 61 godina).

Ne, apsolutno se ne sramim, s prijateljima govorim uvijek na-našo kada izlazimo i kada smo zajedno. S godinama sve više govorim na-našo, kod kuće isto, ovisi, ujutro počneš govoriti ili talijanski, ali češće na-našo (Lorenzo, 25 godina).

Višestruke su funkcije jezika, osnovna je svakako ona komunikacijska, ali osim nje jezik ima i veliku snagu socijalizacije. Postojanje jednoga zajedničkog govora predstavlja simbol

društvene solidarnosti onih koji tim jezikom govore, a dijalekt koji se koristi unutar određene skupine predstavlja vezu koja skupinu drži na okupu ili ih veže oko zajedničkih interesa. (Sapir, 1984: 37). Moliški Hrvati osjećaju emocionalnu vezanost preko zajedničkoga jezika, osim ponosa naglašavaju i osjećaj posebnosti, ono po čemu ih drugi razlikuju. Više kazivača iz Mundimitra navelo je primjer da su kao djeca u školi mnogo bolje govorili talijanski književni jezik od ostale, talijanske djece iz okruženja koja su u obiteljima govorila dijalekt, tako da su ih po tome nastavnici razlikovali.

Kada sam bila u školi, profesori su mi govorili: 'Ti nisi Moližanka!' Mi smo govorili ili na-našo ili talijanski, ali bez akcenta. Dok su Talijani, Moližani govorili talijanski u kojem se osjetio moliški dijalekt. Naš talijanski je čist, jer ne govorimo nikakav dijalekt, mi imamo svoj jezik na-našo. I to mi daje zadovoljstvo, jesmo mali, ali govorimo dobro talijanski. U okolici, u Montefalconeu govore dijalekt i jako teško govore čisti talijanski, a mi ga govorimo dobro, pa sam ponosna (Antonietta, 53 godine).

O tome svjedoči još jedan kazivač koji tu odliku stavlja čak na prvo mjesto karakteristika po čemu se moliški Hrvati razlikuju od stanovnika iz okruženja.

Meni se ovdje dosta puta dogodilo da me pitaju odakle sam, jer kada mi, moliški Hrvati govorimo talijanski nemamo nikakav naglasak nekog talijanskog dijalekta. Mi nemamo nikakav lokalni prizvuk i drugi nas često pitaju: 'Otkuda si, nemaš nikakav lokalni akcent, tko si?' (Gabriele, 60 godina).

Osim jezika postoji još niz elemenata koji predstavljaju markere društveno-kulturnoga modela pomoću kojih se zajednice opredjeljuju za određenu etničku pripadnost. Posebne okolnosti ovisno o zajednici, određuju koji će markeri biti važniji, a koji manje važni u procesu samoidentifikacije, jednakosti s pripadnicima svoje zajednice („mi“) i identifikacije, razlikovanja prema pripadnicima druge zajednice („oni“). Označitelji mogu biti kultura, u širem smislu, religija, povijest, jezik, životni prostor, svijest o zajedništvu i pripadanju, socijalna i politička organiziranost i drugi. Jezik je u konkurenciji najvažnijih označitelja etničkoga identiteta, kao i sredstvo pomoću kojega se zajednice integriraju i diferenciraju. On je emotivno najsnažniji komunikacijski sustav, ali kao čimbenik identifikacije ima i značajnu manifestativnu funkciju (Grbić, 1998: 183-185).

Kod moliških Hrvata jezik je najvažniji marker identiteta bilo na komunikacijskoj ili na manifestativnoj razini, jer je teško pronaći područje izražavanja njihove kulture i tradicije u kojem njihov dijalekt nema značajnu ulogu. Za Sapira je uloga jezika u kulturnoj akumulaciji

i povijesnom prenošenju posebno značajna i to na svim razinama kulture, jednako one „visoke“ i razvijene kao i primitivne ili „niske“. Smatra da se veliki dio kulturnih dobara primitivnih društava realizira u dobro definiranoj jezičnoj formi. Za to su primjer pjesmice, uspavanke, poslovice, brojalice, vjerovanja, molitve, narodne priče i pripovijetke u kojima je jezik sredstvo očuvanja kulture (Sapir, 1984: 39). Upravo takvi jezični oblici predstavljaju potpunost i cjelovitost kulture malih zajednica iz razloga što *njihovi članovi među sobom održavaju nekakav neposredan i snažan duhovni dodir* (Sapir, 1984: 120).

9.4. Svetkovine obilježavanja doseljenja

U tradicijskoj kulturi zajednice moliških Hrvata iščitava se također snažna duhovna povezanost i svijest o zajedničkom podrijetlu i doseljenju. O tome između ostaloga svjedoče i sačuvani stari napjevi *Lipa Mara, Kako je lipo hodit, Lipa divojka rodna i Divojkica kad cvitje si brala*. Tu su i vjerovanja te predaje među kojima je najznačajnija ona o doseljenju Hrvata jednoga petka u mjesecu svibnju te potreba da sva tri hrvatska sela još i danas svetkuju svaki petak u svibnju, a posebno onaj zadnji.

Drugi dio intervjua bio je tematski usmjeren na pitanja iz tradicijske kulture, na običaje, vjerovanja, igre, zajedničke svetkovine i pripreme za njihovo održavanje. Emotivni odnos, stavovi i vezanost za pojedine običaje iščitavali su se iz odgovora kazivača ili su potpitanjima bili uključeni u glavnu temu, a to je njegovanje tradicije i kulture kroz običaje i svetkovine. U analizu rezultata uključen je i Upitnik B s nehrvatskim stanovnicima, uglavnom Talijanima te je prikazano i njihovo viđenje na ovaj dio moliškohrvatskoga identiteta i način kako ga članovi zajednice danas žive i manifestiraju.

Jedno od pitanja koja su bila upućena uglavnom pripadnicima starije generacije bilo je: „*S kime ste se ženili nekada, a kako je to danas i koja je razlika u sklopljenim brakovima?*“ Odgovor je da su se nekada uglavnom ženili samo domaći, iz sela i zbog toga se govor, ali i običaji, prenosio u domu. Bilo je primjera kada su u obitelj došle snahe 'izvana' i one su se uklopile u tradiciju obitelji. O tome svjedoči kazivačica Lucia, 66 godina, došla je 70-ih godina u Montemitro kao učiteljica i udala se u hrvatsku kuću.

Moj muž mi je na početku odmah rekao, ti se snalazi jer mi govorimo tako, na-našo, a ti nastoj shvatiti koliko možeš. On je s djecom govorio hrvatski i s roditeljima isto tako. Bile su tete moga muža koje su se trudile govoriti talijanski kada su vidjele da ne razumijem, ali ja sam polako razumijevala iako sam teško govorila.

Prema kazivanjima starijih stanovnika tada su u školi bila uglavnom hrvatska djeca, nije bilo automobila kojima bi dovozili u školu drugu djecu, tako da su bili samo *domaći*. Kada su došli automobili i udaljenosti su se smanjile, ljudi su se počeli miješati i naglo se počeo smanjivati broj endogamnih brakova⁸⁶.

Danas u mješovitim brakovima snahe ili zetovi uglavnom ne govore dijalekt, ali ga razumiju i sudjeluju u kulturnom i društvenom životu sela, neki od njih vrlo aktivno:

Nešto razumijem od dijalekta, to su one talijanizirane riječi, ali ne učim ga i ne mogu, ja volim talijanski. U kući moje žene govori se samo tako i to je meni vrlo romantično, nešto staro što se gubi, a oni samo tako govore (Leonardo, 43 godine).

Za razliku od ovoga kazivača u Montemitru žive dvije snahe i obje govore *na-našo*. Jedna je Talijanka iz susjednoga sela Monfalconea, a druga je gradišćanska Hrvatica i vrlo su aktivne u kulturnom i društvenom životu sela.

Sudjelujem u feštama jer sam u organizaciji svih događanja u selu. Govoriti na-našo naučila sam prije nego sam se udala, jer od svoje devete godine živim u Montemitru kod sestre koja je bila udana za jednoga moliškog Hrvata. Roditelji su mi tada radili u Njemačkoj, a ja sam ovdje išla u školu (Paola Cristina, 49 godina).

Paola Cristina je 2016. godine na moliškohrvatskom dijalektu režirala kazališnu predstavu „Tešament cile Sepa“ (Il testamento di zio Giuseppe), tekst je Lucio Piccoli preveo s talijanskoga jezika na moliškohrvatski dijalekt, a potom su u predstavi kao glumci sudjelovali mještani Montemitra. Izvedba je doživjela veliki uspjeh i bila je rezultat rada cijele zajednice pod vodstvom osobe kojoj dijalekt nije materinski jezik, ali je u potpunosti integrirana u zajednicu, jer još od djetinjstva u njoj živi. Sličan primjer osobe uključene u zajednicu je i primjer gradišćanske Hrvatice Renate. Iako s obitelji provodi samo ljeta u Moliseu, također je integrirana kao član zajednice i sudjeluje u svim tradicionalnim svetkovinama i služi se u govoru moliškohrvatskim dijalektom.

Na pitanje upućeno svim nehrvatskim kazivačima: *Koje tipične moliškohrvatske fešte poznajete i sudjelujete li u njima?*

⁸⁶ O fenomenu endogamije u moliškohrvatskim selima pisala je Agostina Piccoli u radu „20000 Molisini di origine slava“. 1993. U *Studia etnologica Croatica*. Zagreb, Vol. 5. Navodi podatak opadanja endogamnih brakova od početka 20. stoljeća u sva tri sela. U generaciji rođenoj između 1896. i 1905. godine prosječna endogamija iznosila je 81,4 %, a u generaciji rođenoj od 1931. do 1935. prosječna endogamija iznosila je 71 %. Podatak također govori da je i tada najviše mješovitih brakova bilo u Štifiliću, a najmanje u Kruču.

Najčešći odgovor kod ispitanika iz Montemitra je da poznaju njihovu najvažniju *feštu*, a to je *Kapela* ili blagdan sv. Lucije.

To je Festa do kapele ili Kapela. Da, sudjelujemo mi u tome, dođemo, šćemo, u svemu smo zajedno, isti, nismo mi stranci među njima. Mi smo zapravo integrirani s njima, mi smo zajedno, nema tu razlike (Dorina, 66 godina, Talijanka odrasla u Montemitru).

Da, ovdje u Montemitru njihova najvažnija fešta je sv. Lucija, da, u Acquavivi osim Maja koji se slavi 1. svibnja ne znam za druge. Bio sam tamo prošle godine i bilo je lijepo (Maurizio, 30 godina, Talijan).

I hrvatski kazivači su navodili *Feštu do kapele* kao najvažniju moliškohrvatsku svečanost. Ona objedinjuje sve ono što zajednicu veže i ima specifičan značaj zbog kolektivnog sjećanja na njihovo podrijetlo, zbog predaje o doseljenu preko mora i donesenom kipu sv. Lucije koja je kroz pet stoljeća ostala zaštitnica cijele zajednice. Svi ovi elementi predstavljaju neposredan i snažan duhovni dodir obogaćen zajedničkim kulturnim nasljeđem kojim se hrane sjećanja svih članova zajednice. Taj zajednički element je bremenit sjećanjima i idejama koje se prešutno prenose generacijama i prisutne su negdje u pozadini, što je specifično za male kulturno samostalne skupine (Sapir, 1984:120). Sapir dalje navodi primjer takvih malih samostalnih skupina kao što su Atena u vrijeme Perikla, Rim u vrijeme Augusta ili talijanski gradovi-državice u srednjem vijeku. I koliko god bilo pretenciozno uspoređivati moliškohrvatsku zajednicu s ovim povijesnim skupinama, toliko je iz izjava kazivača, ali i promatranjem i ulaskom u zajednicu moguće iščitati visoki stupanj osviještenosti i samosvijesti kod njezinih članova. To su glavne odlike zbog kojih ova zajednica ništa ne čini površno ili usputno, a ono što za nju ima ritualno značenje održava kroz nužnu formu, ali ne zaboravljajući na primarnu funkciju koja tradira kroz sadržaj, a to je smisao i ono bitno za cijelu zajednicu – svijest o važnosti zajedničkoga trajanja kroz život.

Zanimljivo je da svako od tri hrvatska sela ima jednu *feštu* koja objedinjuje upravo sve te elemente i da im je na prvom mjestu po važnosti u godini.

U Montemitru je to prvi i zadnji petak u svibnju, onda Kapela na prvu nedjelju poslije Uskrsa kada se odlazi do sv. Lucije. Druge fešte, a da su posebne... npr. sv. Rocco, santa Agostina, ali ne sjećam se baš točno datuma (Enrico, 54 godine).

Kazivači su navodili i ostale *fešte* koje su zaživjele u Montemitru kroz ljetne mjesece, a neke od njih su novijeg datuma kao *spaghetтата, pasta e fagioli, multietnica*, odnosno nisu vezane uz hrvatsku tradiciju i predaju o doseljenu na talijansku obalu. S obzirom na to da je većina

kazivača bila iz Montemitra, tek na upit istraživačice davali su podatke o običaju Majo koji je vezan uz Kruč.

Zovemo ga Maja i to organiziraju oni iz Kruča. Zapravo je Maja fešta ponovno otkrivena 70^{ih} godina, a prije... možda je bilo, ali ne znam, nije se ovdje znalo baš... (Enrico, 54 godine).

Stariji kazivači su više vezani uz *Feštu do kapele*, zamjetno je da oni o njoj daju puno više podataka i detalja kako i zašto se slavi i što im znači. Posebno žene kazivačice iznose detalje o sv. Luciji i o prvom i zadnjem petku u mjesecu svibnju.

U Acquavivi ima fešta Maja, a Montemitro ima feštu sv. Lucije jer je ona zaštitnica Montemitra. Zadnji petak u svibnju se ide na kapelu, jer je ona donijeta jednoga petka, nisu znali koji petak u svibnju i zato se radi fešta prvoga i zadnjeg petka. Ona prvoga petka je manja, zadnji petak je važniji, dođu i strani ljudi. Baš je prije nekoliko godina bilo puno, puno ljudi. Sada s modernim vremenima sve je manje, ljudi dođu samo navečer... (Lucia, 74 godine).

9.5. Poezija

S obzirom na to da se kultura prenosi i usvaja uglavnom preko jezika, on je i jedan od najvažnijih identifikatora kulturnoga identiteta. Društva postižu svoju homogeniziranost unutarnjom komunikacijom za čije potrebe oblikuju zajednički jezik koji je primjeren vlastitim potrebama. Jezik se razvija zajedno s društvom i prati promjene koje se u njemu događaju, ali i sam utječe na društveni razvoj. Osim toga, jezik omogućava izražavanje emocija, stanja, želja, prenošenje stečenih iskustava kao i kulturnih sadržaja, jer je on primarno sredstvo kojim se prenose vrijednosti i pogled na svijet. Jezik je primarna riznica kulturnoga sjećanja jedne komunikacijske sredine i jamac za očuvanje kulturne predaje (Frančić, Petrović, 2013: 23). Uz jezik se vežu kolektivni osjećaji i on postaje nositeljem kulturnoga identiteta. Poezija moliških Hrvata upravo je samo jedan vid izražavanja kolektivnoga kroz riječi, emocije i stanja individualnoga. Pripadnici manjinske zajednice u svojim odgovorima naglašavaju uglavnom jezik i njegov značaj u cjelokupnoj kulturi koju su očuvali i koja ih diferencira od drugih. Međutim, upravo ti drugi razlikuju njih po jeziku u smislu komunikacije, ali primjećuju u svojim odgovorima i kulturnu vrijednost koju zajednica kroz jezik manifestira, a to je poezija, književne večeri i publikacije koje proizlaze iz

literalnoga stvaralaštva zajednice. U ovom poglavlju iznijet ćemo odgovore hrvatskih, ali i nehrvatskih kazivača vezano uz poeziju i umjetničko izražavanje moliških Hrvata.

Glavno pitanje na koje su svi ispitanici nakon intervjua trebali odgovoriti je: *Što mislite po čemu ste vi, moliški Hrvati različiti od drugih koji ovdje s vama žive?*

U odgovorima je uvijek na prvom mjestu bio jezik, (...) *jezik, jezik i neke tradicije koje imamo mi ovdje, a nema ih drugdje* (Lucia, 66). Zanimljivo je da sami članovi zajednice nisu često isticali pisanje poezije, pa čak niti oni koji su već sudjelovali na nekoliko natječaja Zaklade „Agostina Piccoli“ i imaju objavljene pjesme u zbirkama „S našimi riči“. Tek na dodatno pitanje o poeziji davali su kratke odgovore.

(...) Napisao sam neke pjesme, prošle godine sam sudjelovao na natječaju, ali ne mogu reći da sam pjesnik. Trenutno ne pišem (Enrico, 54 godine).

Iako se ne smatraju pjesnicima iz odgovora se može naslutiti ozbiljan odnos prema vlastitom pjesničkom izričaju. Za one koji žive izvan Montemitra poezija je očito snažna veza sa starim krajem i stoga im je sudjelovanje na godišnjem literarnom natječaju važno i tome pristupaju ozbiljno. Jedan od „iseljenih“ stanovnika koji je dobitnik nagrada, a pjesme su mu redovito i objavljujane u zbirkama poezije, dao je slikovit presjek svoga pjesničkog rada:

Nešto sam pisao prije, ali proza svakodnevnog života odvucla me daleko od poezije. Ritam života me udaljio od pisanja, tako da nemam vremena razvijati misli i poeziju. Ove godine sam poslao dvije pjesme na natječaj (Leopoldo, 61 godina).

Iz manje formalnih razgovora saznaje se više o fenomenu pisanja poezije u dijalektu. Pojedinci koji pišu poeziju tek u opuštenim razgovorima bez snimanja i službenih upitnika, rado će govoriti što poezija za njih znači i kako im nije jednostavno napisati pjesmu. Radi se o malom broju riječi kojima idiom raspolaže i stoga je izražavanje vlastitih misli i emocija posebno umijeće i izazov za pojedince koji se u tome okušaju.

Puno sam se preispitivao da poslije toliko godina uspijem napisati nešto, bolje bih se osjećao, osjećao bih se mlađim i zapravo jest tako. Pronašao sam zadovoljstvo u razvijanju misli, u potrazi za idejom. Ideju bih izložio u naslovu, ali ideju treba razvijati, misliti, treba naći pravi trenutak (Leopoldo, 61 godina).

Neplanirani razgovor s još jednim autorom dao je mnoštvo podataka, ali i prikaz pravoga značenja koje poezija ima za moliške Hrvate. Značajan pokazatelj o važnosti poezije je pet objavljenih zbirki „S našimi riči“, zatim zbirka objavljena još davne 1991. „Il sentiero lungo

dell' esistenza“ te zbirka iz Toronta od 1981. godine pod nazivom „Poezije na našu“. Sve to svjedoči o kontinuitetu, interesu i kvaliteti pjesničkoga izražaja kod moliških Hrvata. Treba napomenuti da je sve započelo još 1967. godine s prvim brojevima časopisa „Naš jezik“ i objavom prvih pjesama na moliškohrvatskom dijalektu.

Razgovor s članom zajednice koji živi u Gradišću i piše pjesme na dijalektu, ali jezik kojim govori je obogaćen gradišćanskim govorom kojim cijela obitelj komunicira. Stoga sljedeći tekst nije prijevod s talijanskoga, kao što je slučaj s prethodnim citatima, nego je točno prenijet autentičan govor i razmišljanje o poeziji koju piše.

*Neki put trebam deset ljet za neku pjesmu, jer ja sad imam jezik inquinan (onečišćen).
Jer je trideset ljet da sam u Gradišću, u kući govorimo hrvatski gradišćanski.*

*Mi nemamo riču 'ljubav' u 'na-našo'. Iščem tu riču da znam ti reč koliko dobro te hočem,
da znam tu riču za ljubav. Zato je iščem, tu riču, onda ću prosit neb, prosit ću misec, ću
prosit, ću iskat tu riču za reč 'ljubav' (Gabriele, 56 godina).*

Kazivač nastoji objasniti koliko je vremena i napora potrebno da bi se izrazila jedna emocija kao što je ljubav, jer u njihovom dijalektu ta riječ ne postoji. Leksik je vrlo oskudan i upravo zbog toga pisanje *na-našo* zahtijeva vrijeme, razmišljanje i kombinaciju poznatih riječi. Često je citirana kratka pjesma Enrica Cocciolilla koja je primjer kako je umijeće moliškohrvatskih pjesnika u tome da s malo riječi znaju izraziti duboke misli i osjećaje.

Kolure

Bilo je bilo...

Crno će bit!⁸⁷

Značajno je da poeziju ne pišu samo pripadnici starije generacije nego se javljaju na natječaje i mladi iz zajednice, a posebna vrijednost je što glazbenici iz skupine *KroaTarantata* uglazbljuju stihove svojih moliškohrvatskih pjesnika. Do sada je uglazbljeno desetak pjesama među kojima „Duša našoga grada“, „Fontana“ autora Rocca Giorgette i „Suze do srca“ mladoga tamburiste Gianluche Miletija ili pjesma anonimnoga autora „Tajon“. Sve ove pjesme skupina *KroaTarantata* izvodi na svojim nastupima po Italiji, Austriji, Hrvatskoj i na svim susretima gdje odlaze kao predstavnici manjinskih naroda i regionalnih jezika.

⁸⁷ Objavljeno u 5. zbirci literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome „S našimi riči“. 2016. Urednik Antonio Sammartino, Montemitro: Fondazione „Agostina Piccoli“.

Pitanje upućeno nehrvatskim govornicima bilo je: „Što biste izdvojili kao posebnost, po čemu su moliški Hrvati specifični ili drugačiji od ostalih stanovnika u lokalnom okruženju?“ Svi kazivači na prvo mjesto stavljaju jezik koji ovu zajednicu razlikuje od ostalih stanovnika u pokrajini.

Ne znam drugo... ali jezik svakako, jer je različit od drugih. Ne uočavam neku veliku razliku između Talijana iz Molisea i Hrvata, osim jezika. Znam i da pišu poeziju na tom jeziku i da ima jedan natječaj kad čitaju te pjesme. Čitao sam neke i poznajem dečke koji su sudjelovali na tom natječaju (Maurizio, 30 godina, Talijan).

Jezik po čemu su drugačiji, to je jedino po čemu ih vidim drugačijima (Leonardo, 43 godine, Talijan).

Osim samoga jezika kao distinktivnog obilježja kazivači uočavaju i poeziju kao fenomen ove zajednice. Kroz *Večeru na našo* koja se svakoga kolovoza održava u Montemitru i čime se zaključuje literarni natječaj, svi su upoznati s tim umjetničkim darom ove zajednice. Jedan moliškohrvatski zet primjećuje (...) *ima puno pjesnika u Montemitru, sudjelovao sam na njihovim natječajima poezije, ali sam pisao na talijanskom.*

Bilo mi je jako čudno kada sam došla ovdje prvi puta, pa sam čula i vidjela kako su se čitale na večer sve te pjesme. Jako mi je čudno bilo tako malo selo od 500 ljudi, a ima 20-30 pjesama, poezija koja se čitaju. To znači da ih jako puno piše (Renata, 58 godina, gradišćanska Hrvatica).

Ova kazivačica je gradišćanska Hrvatica i uspoređuje manjinu u kojoj je odrasla s manjinom moliških Hrvata. Ona primjećuje da svi imaju dara, svi su umjetnici u nečemu. Ako ne pišu poeziju, onda znaju pjevati ili su rukotvorci, imaju mnoga umijeća, nadareni su i imaju puno *fantazije*. Osim toga primjećuje da se jako znaju zabavljati, improvizirati zabavu na jedan spontani način, vole pjevati i plesati. Prema njezinim zapažanjima što se ljetnih zabava tiče žive zajedništvo s mladima, to su njezina sjećanja iz 80^{ih} godina 20. stoljeća kada je počela dolaziti u Montemitro.

Na pitanje: *Kakvi su općenito moliški Hrvati i jesu li kao zajednica zatvoreni ili otvoreni, prihvaćaju li druge ljude iz okruženja i kako s njima surađujete i komunicirate?* Odgovori se razlikuju uglavnom na dvije razine: jezičnoj i društvenoj. Zbog jezika neki kazivači smatraju da su (...) *pomalo zatvoreni i distancirani, ali samo u jezičnom smislu* (Gerry, 67 godina). Isti kazivač navodi da se ponekad u njihovom društvu osjeća isključen i to opet samo u jezičnom pogledu, kada na primjer u kafiću razgovaraju između sebe, a on je prisutan.

Kazivač živi u Torinu sa suprugom koja je moliška Hrvatica i s kćeri svake godine dolaze na godišnji odmor u Montemitro, tu se dobro osjeća i provodi vrijeme s ljudima, izlazi na sve njihove *fešte*, smatra da su dobri kao ljudi i naglašava da ova jezična zatvorenost koju on osjeća nema nikakvu povezanost s onim kakvi su kao ljudi te da se zbog toga ne osjeća loše u njihovom društvu. Također dodaje:

Moja supruga sa svojom majkom uvijek govori na tom jeziku, a kada ja uđem u sobu razumijem pojedine riječi i mogu shvatiti općenito o čemu govore, ali ne razumijem sve. Na primjer razumijem ako govore o jelu, piću, nekim osobama, ali ne razumijem u potpunosti sadržaj razgovora. Ne osjećam se isključenim jer sa mnom razgovaraju talijanski (Gerry, 67 godina).

Kazivač je naglasio više puta, kao i neki drugi nehrvatski govornici, da su moliški Hrvati jako znatiželjni, ljubopitljivi i bez ustezanja ispituju o svemu što ih zanima o drugoj osobi i to vrlo direktno: *koji si ti, otkuda si, što radiš, gdje radiš?* Općenito vole znati o drugima pa ispituju. Ova karakteristika se zasigurno odnosi samo na stariju moliškohrvatsku populaciju, jer su je kao odgovor dale upravo osobe zrelije dobi.

Da, baš su jako znatiželjni, ako dođeš autom – kad si došao, što radiš i sve tako... I takvi su uvijek bili. Kod njih je uvijek ta znatiželja (Domeniko, 76 godina, Talijan).

Ovaj kazivač je naglašavao ne samo ljubopitljivost nego i jezičnu zatvorenost zbog koje se on kao stranac u selu osjećao izoliran i nije mogao s njima komunicirati kada bi ih bilo više u grupi. Ako je bio u društvu s jednim od Hrvata, komunikacija je bila moguća jer se odvijala na talijanskom, međutim ako dođe još netko, razgovor bi vodili u dijalektu i kazivač se osjećao loše, stoga naglašava:

...kada bih ja došao, ako su ih bila dvojica uvijek su govorili slavo i ja sam ostao sa strane, odbačen, uvijek mi je to smetalo, a već 50 godina dolazim ovdje. Oni su kao i drugi samo mislim da su malo zatvoreni, zbog jezika (Domenico, 76 godina, Talijan).

Općenito odgovori svih kazivača izražavaju sljedeće: vrlo su ugodni, otvoreni, raspoloženi za razgovor i solidarni. Na pitanje po čemu se razlikuju od ostalog talijanskog stanovništva u okruženju odgovor je uvijek isti, radi se samo o jeziku koji ih razlikuje.

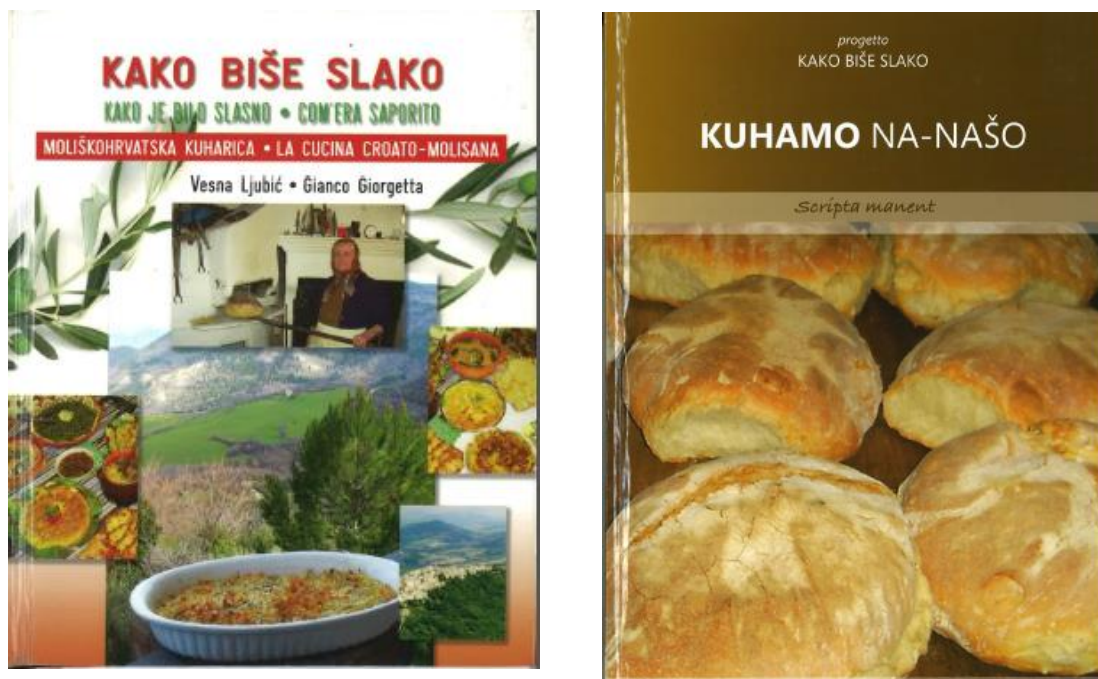
Netko tko je ovdje rođen, a oni jesu, u potpunosti su integrirani i nije bilo nikakve razlike između nas koji smo Talijani i njih. Međutim, moj muž koji nije iz Montemitra i nije s njima odrastao, uočava razliku jer on ne razumije baš ništa njihovoga jezika (Dorina, 66 godina Talijanka).

Ova kazivačica je odrasla u Montemitru iako nije hrvatskoga podrijetla. Njezini roditelji su došli živjeti u selo, jer je to u ono vrijeme bio njihov izbor. Ona i brat su još kao djeca naučili moliško-hrvatski dijalekt igrajući se s hrvatskom djecom, dok su njezini roditelji samo razumjeli, ali nisu nikada govorili taj idiom, odnosno *slavo* kako su ga nazivali. Kazivačica navodi. (...) *mi smo zapravo bili integrirani s njima, mi smo zajedno, nema tu razlike. Jezik je jedino po čemu se razlikuju, ali za mene nije jezik problem, jer sam ga naučila.*

9.6. Hrana, igre...

Hrana nije samo osobna čovjekova potreba nego je i kulturom uvjetovana i sama je značajan element kulture, koji u sebi nosi brojne poruke ili kodove (Rihtman-Auguštin, 1988: 92).

Jela i pića moliških Hrvata mogu se pronaći u dvije objavljene kuharice i predstavljaju zapis samo dijela njihove kulture. Iz načina pripremanja hrane i namirnica koje su koristili, mogu se iščitati različite poruke o njihovom životu, o djelatnostima kojima su se bavili, o načinu proizvodnje, prerade i čuvanju hrane⁸⁸.

Slika 18: Naslovnice dviju kuharica koje je objavila Zaklada "Agostina Piccoli". (Izvor: M. Račić)

⁸⁸ O svemu opširnije u dvije kuharice objavljene u izdanjima Zaklade „Agostina Piccoli“: *Kako biše slako i Kuhamo 'na-našo'*.

Sve do kraja Drugoga svjetskog rata bila je to mala, samoodrživa zajednica uglavnom poljoprivrednika i seljaka, koji su samostalno obrađivali zemlju i proizvodili žito, vinovu lozu, masline, mnoge vrste voća i povrća. Uzgajali su, za vlastite potrebe krave, ovce, koze a magarac je nekada bio vrijedna tegleća životinja koju je imala svaka kuća.

Pitanja upućena moliškohrvatskim ispitanicima vezana uz tradicionalnu hranu i pića bila su sljedeća: *Postoji li jelo/jela koje se priprema samo u kućama moliških Hrvata i koje pripremaju samo vaše žene i domaćice? Koja su to jela, za koje prigode se pripremaju i na koji način? Razlikuje li se općenito način na koji vi pripremate hranu od drugih u okruženju?*

Na ovo pitanje svaki od kazivača prisjetio se nekog jela iz djetinjstva. Kazivačica Antonietta, 53 godine spominje *đordke*. To su mali slatkiši koji se izrađuju od dizanoga tijesta, potom se prže i stavljaju u šećer. Izvorno su se pripremali u srpnju kada je bila žetva. Zatim su često u odgovorima spomenuti *prstaši*, omiljena vrsta tjestenine koju domaćice razvaljaju na debljinu od 3 mm i režu na vrpce široke 2 cm, a svaku vrpцу još na komadiće širina $\frac{1}{2}$ cm; svaki komadić tijesta primi se s dva prsta i lagano se prokotrlja po stolu okrećući ga prstima prema sebi. *Prstaši* se potom kuhaju u dosta slane vode, ocijede se i začine posebnim umakom koji se zove *kažov*, a sastoji se od pomiješanog sira, kruha, jaja i peršina. Naziv *kažov* dolazi od talijanskog *caccio e uovo*, tj. sir i jaje. To je originalno smjesa od koje se mogu oblikovati i valjušci, koji se potom prže na ulju. U mnogim jelima nalaze se kao nadomjestak za meso, a rade se od jaja, sira i staroga kruha (Sammartino, ur., 2009: 111).

Slika 19: Način na koji se izrađuju prstaši. (Izvor: Kuharica „Kako biše slako“)

(...) *Jelo koje nisam vidio nigdje drugdje su paprike pripremljene na određeni način tako da se duge i crvene paprike suše, a zatim prže vrlo kratko u ulju i dobiju jedan specifičan okus, to nisam vidio u drugim susjednim mjestima. Mislim da je to karakteristično za naše selo* (Leopoldo, 61 godina).

U odgovorima se razlikuju i svatko se sjeća nekog drugog jela koje se pripremalo nekada u vrijeme njihova djetinjstva, međutim, jedno je jelo koje su spomenuli svi kazivači, a to je *kolač* i *kolači*'. Radi se zapravo o dvije vrste suhih kolača, kiflicama od prhkog tijesta koje se danas pripremaju ispunjene marmeladom ili orasima. Obično se izrađuju u dvije veličine i nalaze se na stolu za svaku svečaniju prigodu.

Slika 20: Kolačić iz kuharice Kako biše slako

(...) Kolačić je onaj mali s marmeladom, a kolač je bez marmelade. Prije se nije punilo s marmeladom nego s groždem, smjesom 'misticotto'. To je kada se vino zakuha i bude jako slatko. Trebalo je vino puno kuhati da bude slatko... Sada se radi s marmeladom (Lucia, 74 godine).

Tu je i kolač *kaškavunica* koji se radi za *fešte*, a sastojci su također marmelada, brašno, kvasac, jaja... Od ostalih jela kazivači su spomenuli i *štriolu*, vrsta jušnog jela od sala u koje se zakuha smjesa zamućena od jaja i sira i izmrvljene sredine staroga kruha, a jedan kazivač Talijan spomenuo je da poznaje *njihovo jelo paparolicu*. Mnoga druga tradicionalna jela kao i njihovi recepti spašeni su od zaborava i mogu se pronaći u dvije kuharice objavljene u izdanju Zaklade „Agostina Piccoli“.

Ostale specifičnosti identiteta moliških Hrvata pojedini kazivači navodili su vezano uz njihove osobne interese i djelatnosti kojima se bave. Tako je kazivačica iz Mundimitra koja se bavi tkanjem naglasila tehniku *serpitiel* kojom se nekada tkalo i koju su talijanske žene iz moliškog okruženja nazivale *tela Škavuna*, pa se na taj način razlikovala i u samom nazivu od tkanja talijanskih žena. Danas je taj način tkanja sačuvan kroz kućnu radinost u nekoliko obitelji, a značaj rukotvorstva oživljen je kroz europske projekte revitalizacije tradicijske kulture ove manjinske zajednice.

Četvero kazivača hrvatskoga podrijetla spomenulo je i igru na *pljočke* ili *pljočkanje* kao posebnost ove zajednice, možda i stoga što se upravo u to vrijeme organizira igranje na *pljočke* u Mundimitru između dviju ekipa.

Pljočke su jedan stari običaj, to je igra, održava se svake godine 10. kolovoza na kapeli, tj. kod kapele sv. Lucije i tamo se poslije ostaje dugo u noć i pjeva se. To organizira Società sportiva (Francesca, 22 godine).

Kazivačica je napomenula da igru organizira *Società sportiva*, što nije nevažan podatak za ovu zajednicu u kojoj se za svaku aktivnost unaprijed zna tko je organizator. Za ovu igru postoji veliki interes kod muške populacije, jer se okupljaju muškarci bez razlike na dob, a poseban entuzijizam pokazuju oni koji žive izvan Mundimitra, jer je to prilika da se druže i zabavljaju sa svojim starim prijateljima, susjedima i sumještanima.

9.7. Markeri identiteta 'iznutra'

Jezik je osnovno sredstvo pomoću kojeg se zajednice integriraju i diferenciraju, on je osnovni čimbenik u procesima identifikacije i predstavlja objektivni kulturni sadržaj u pojmu identiteta. Međutim, on nije samo sredstvo međusobnoga komuniciranja i djelovanja, nije samo nositelj prikrivenoga ili iskazanog sadržaja, jezik i sam predstavlja sadržaj. On je također i mjerilo raspoloženja, pokazatelj socijalnih statusa i osobnih odnosa, društvenih ciljeva i interakcija, što je tipično za svaku jezičnu zajednicu (Fishman, 1978: 23-27). Jezik kao identitetsko obilježje ima i subjektivnu dimenziju koja uključuje ono emotivno, osjećaj ponosa, pripadnosti i lojalnosti i u interakciji je sa spoznajnom dimenzijom identiteta, tj. objektivnim kulturnim sadržajem s kojim čini konstantu koja predstavlja temelj zajedništva. Na tim elementima zajedništva unutar zajednice moliških Hrvata treba tražiti i najsnažnija identifikacijska obilježja, odnosno markere njihova identiteta.

U ovom dijelu rada, analizirajući rezultate dobivene tehnikom polustrukturiranog intervjua, izdvojiti će se glavni markeri identiteta unutar moliškohrvatske zajednice, tj. obilježja kojima sami pripadnici zajednice izdvajaju sebe iz okruženja. Zatim će se iz odgovora utvrditi ona identitetska obilježja kojima ovu zajednicu označavaju nehrvatski pripadnici lokalne i šire zajednice. Iz dobivenih rezultata utvrditi će se kolika je njihova kompatibilnost ili eventualna nekompatibilnost.

Analizirajući odgovore, mišljenja i stavove članova unutar moliškohrvatske zajednice, a uzimajući u obzir i rezultate sudioničkog promatranja i neformalnih razgovora obavljenih na terenu kroz vrijeme od dva tjedna, može se zaključiti da su glavni markeri identiteta unutar moliškohrvatske zajednice sljedeći:

1. Jezik kao najznačajnije distinktivno obilježje.

Jezik ih razlikuje od drugih, on ih „štiti“ kao zajednicu u trenucima kada se dobrovoljno žele izolirati u komunikacijskom smislu i „zatvoriti“ od okruženja u nekim svakodnevnim situacijama. Po jeziku su prepoznatljivi u lokalnoj zajednici kao posebni i kao jedinstveni. Kroz posebnost jezika moliški Hrvati su kao zajednica razvili visoki stupanj samopoštovanja i samosvijesti, svi koji izvana dolaze u zajednicu su dobrodošli, otvoreni su prema njima u smislu prihvaćanja, ali jezik se čuva i prenosi na nove članove. Ako oni žele prihvatiti govor i učiti ga, to je jednostavno pitanje njihova izbora. Zbog *stranca u kući* ne mijenja se način govora u tradicionalnim obiteljima, što ne znači da *stranca* ne prihvaćaju ili ignoriraju, ali govor *na-našo* i danas je još imperativ u mundimitarskim obiteljima. Taj način komunikacije održiv je u kućama gdje su prisutni stariji članovi obitelji, tj. djedovi i bake, tako da njihova djeca koja možda žive izvan Mundimitra, kada ljeti dolaze kod roditelja s njima razgovaraju *na-našo* i to postaje oblik međugeneracijske komunikacije. O tome su svjedočili kazivači, uglavnom talijanski zetovi i snahe.

Ja sam od muža naučila govoriti na-našo, ja sam to htjela, iako zapravo ništa drugo nije mi ni preostalo (smije se). Ali htjela sam više to učiti nego talijanski, jer... bilo mi je i lakše (Renata, 58 godina, gradišćanska Hrvatica).

Moj muž mi je na početku odmah rekao, ti se snalazi jer mi govorimo tako, na-našo, a ti nastoj shvatiti koliko možeš (Lucia, 66 godina, Talijanka).

2. Osjećaj ponosa zbog različitosti i pripadnosti zajednici.

Zbog svijesti o tome da su jezično posebni, prepoznatljivi i drugačiji u okruženju u kojem žive, na individualnoj razini imaju izražen osjećaj ponosa radi pripadnosti zajednici. Radi jezika su još kao djeca bili prepoznati u školi i naglašavaju to kao vrijednost, kao nešto čime su se ponosili. Bili su drugačiji u pozitivnom smislu, a lakše su savladavali i književni talijanski jezik od ostale djece iz okruženja. Taj osjećaj izdvajaju kao *dodanu vrijednost* zajednice kojoj pripadaju.

3. Sveta Lucija kao zaštitnica, Fešta do Kapele i običaj Majo.

Odmah poslije važnosti jezika, gotovo svi kazivači iz Mundimitra navode sve *fešte* kroz godinu koje su vezane uz proslavu njihove zaštitnice sv. Lucije, čiji drveni kip su prema predaji njihovi preci donijeli *z' one bane mora*. Izdvajaju prvi i zadnji (posebno zadnji) petak u mjesecu svibnju te *Domenica in Albis*, prvu nedjelju poslije Uskrsa i pohod kapeli sv. Lucije u području *Selo*. Sv. Lucija i kapela koja joj je posvećena predstavljaju čašćenje kolektivnog sjećanja na dolazak i početak novoga života.

Isto sjećanje vezano je uz *feštu do Maja* koju slave stanovnici Kruča svake godine na dan 1. svibnja, ali u sjećanje na dolazak jednoga petka u svibnju *z' one bane mora*. S obzirom da niti jedan kazivač nije iz sela Filič, za to mjesto u odgovorima kazivača nema nikakvih podataka.

4. Večera na našo i pisanje poezije.

Ovo bi bio treći marker moliškohrvatskoga identiteta koji je vezan uz jezik, odnosno proizlazi iz procesa revitalizacije jezika koji je zahvatio ovu zajednicu od 1967. godine i pokretanja časopisa „Naš jezik“. Uz taj časopis veže se početak pisanja i objavljivanja poezije na dijalektu moliških Hrvata, što je do danas preraslo u tradiciju koja se manifestira svake godine u *Večeri na našo*. Koliko je večer poezije kojom se zaključuje godišnji literarni natječaj Zaklade „Agostina Piccoli“ postao značajan, govori i rezultat intervjuja u kojem su mnogi kazivači navodili upravo taj program kao poseban kulturni događaj koji se iščekuje s nestrpljenjem. U toj večeri dodjeljuju se tri nagrade za poeziju i prozu na dijalektu, čitaju se pjesme pristigle na natječaj, a otvorena je i posebna kategorija za mlade pjesnike kako bi ih se potaklo na pisanje i sudjelovanje.

Kazivači koji su kao specifičnost kulturnog života zajednice naveli *Večeru na našo*, također su napomenuli da se čita časopis „Riča živa“ koji izlazi četiri puta godišnje, uređuju ga sva tri moliškohrvatska sela, a donosi novosti iz kulturnog i društvenog života zajednice. Na naslovnici piše „Džurnal do Kroati iz Moliza“.

Slika 21: Naslovnice časopisa „Riča živa“ (Izvor: M. Račić)

Od ostalih specifičnih obilježja koja su naveli neki pripadnici zajednice spominje se tehnika tkanja *serpitiel* i tradicionalna igra na *pljočke*. Obje značajke zasigurno pripadaju u tradicijsku kulturu moliških Hrvata i bilo bi potrebno provesti dodatna istraživanja kako bi se dobilo više podataka.

9.8. Markeri identiteta 'izvana'

Obilježja koja su nehrvatski pripadnici iz Molisea izdvojili kao specifičnost dijelom korespondiraju sa samoprocjenom moliških Hrvata. Iz uzorka od deset kazivača iz okruženja, zahvaljujući detaljnim pitanjima koja su vođena kroz duže razgovore u više navrata, moguće je dobiti sliku o samoj zajednici 'izvana', a posebno o njezinoj zatvorenosti ili otvorenosti prema ostalim stanovnicima. Na osnovna pitanja o specifičnostima ove zajednice i obilježjima koja bi kazivači izdvojili kao najznačajnijima distinktivnim markerima ulaze sljedeće kategorije:

1. Jezik

Svaki od kazivača kao prvo i najznačajnije obilježje naveo je jezik, a kazivač koji živi u blizini Mundimitra dodao je da ne uočava neku razliku između Talijana iz Molisea i Hrvata, osim, naravno jezika (...) „*jezik je jedino po čemu ih vidim drugačijima*“. Govoreći o jeziku, u grupi kazivača su tri mundimitarske snahe od kojih su dvije naučile dijalekt, tu su i dva zeta koji razumiju, ali ne govore te primjećuju da se u kući njihovih supruga govori samo dijalekt. Posebnost u ovoj skupini su dvoje kazivača, brat i sestra u dobi od 57 i 66 godina koji su odrasli u Mundimitru, nisu podrijetlom Hrvati, ali govore dijalekt jer su ga naučili u djetinjstvu igrajući se s djecom. (...) „*Mislim da je to što se jezik sačuvao pitanje ponosa*“, bio je to jedan od odgovora iz kojeg se može vidjeti i mišljenje o tome kakvi su moliški Hrvati.

2. Zatvorenost zajednice u jezičnom smislu

Nakon nekoliko razgovora s talijanskim kazivačima uočeno je da im je najteže definirati kakvi su moliški Hrvati kao zajednica i jesu li zatvoreni. Tu je bilo najviše prijevora i dilema, nekoliko ih je smatralo da su zatvoreni, ali onda bi sami sebe pobijali tvrdnjom da su druželjubivi i da svi sudjeluju i odlaze na njihove *fešte* i zajedno se družu.

Zaključak je da postoji određena zatvorenost koju Talijani iz okruženja osjećaju, ali samo u jezičnom smislu i zbog jezika koji ovu zajednicu drži posebnom i drugačijom. Prema jednoj kazivačici (...) „*stanovnici susjednog sela Montefalconea smatraju da je Mundimitar zatvoreno selo, najviše zbog toga što ih ne mogu razumjeti pa su nepovjerljivi prema njima, boje se da će ih oni ismijavati i onda kažu da su Škavoni zatvoreni*“. Kazivači su čak navodili razlike između stanovnika triju hrvatskih sela. Smatraju da se Mundimitrani uvijek drže *za sebe*, dok su oni iz Filiča više otvoreni, a Kruč je jako zatvoren i njih *ne zanimaju druga hrvatska sela, sami su za sebe i drže se superiornima*. Kazivači također smatraju da postoji jedan rivalitet i ljubomora između Kruča i ostala dva hrvatska sela.

3. Otvorenost zajednice u društvenom smislu

Svi kazivači su opisali moliške Hrvate kao ljubazne, srdačne, gostoljubive i tople prema onima koji dolaze izvana. Prema njihovim opisima, jezik predstavlja samo razlikovno obilježje. Moliški Hrvati u potpunosti su integrirani u talijansko društvo, od uvijek govore talijanski jezik i realiziraju otvorenu komunikaciju prema van, a vlastiti dijalekt je interni oblik komuniciranja unutar zajednice, koji danas predstavlja i njihovo kulturno dobro. Jedan od kazivača je rekao:

(...) došao sam ovdje živjeti prije četiri godine, ono što sam osjetio od njih je toplina s kojom te prihvaćaju, jako su gostoljubivi, prijazni i topli prema onima koji dolaze. Oni govore talijanski i našao sam se u situacijama kada govore na-našo, ali nisam se osjećao isključen, tu su i talijanske riječi. Ne, ne bih rekao isključen (Maurizio, 30 godina).

Društvenu otvorenost moliških Hrvata potvrđuje i sudjelovanje njihovih susjeda iz sela i šireg okruženja na *feštama* vezanim uz njihovo doseljenje kao što je *Fešta do kapele* i *Maja*. I na ostala, posebno ljetna društvena događanja poput *multietniche* dođe više stotina posjetitelja iz Molisea i susjednih pokrajina. Zanimljiv je primjer doseljenika iz Rumunjske kojih danas ima u Mundimitru ...

(...) Osnovnu školu više nemamo ovdje, svi idu u Montefalcone. Sada ima oko 10 đaka u školi u Montemitru. Kada sam ja bila ovdje bilo nas je 15. Većina te djece sada su Rumunji, prije su i oni dolazili na nastavu hrvatskoga i pjevali su na hrvatskom, Montemitro je multikulturna zajednica (Francesca, 22 godine).

4. Poezija, sklonost umjetničkom izričaju.

Kazivači su osim jezika, kao posebnost moliških Hrvata navodili i pisanje poezije. Na to ih navodi i održavanje *Večere na našo* koja predstavlja kulturni ljetni događaj na kojem sudjeluju mnogi mještani, ali i gosti iz okolice. To je manifestacija koja je uspostavila *instituciju* moliškoga Hrvata kao pjesnika ne više samo lokalno, jer godišnji natječaj sada okuplja predstavnike hrvatske dijaspore, moliške Hrvate raseljene po svijetu, ali i hrvatske pjesnike. Literarni natječaj Zaklade „Agostina Piccoli“ i *Večera na našo* postali su tradicija. Iz petnaestogodišnje tradicije proizašlo pet knjiga poezije „S našimi riči“, prepoznaju to i kazivači iz Molisea i stoga pisanje poezije smatraju bitnim obilježjem moliških Hrvata. Ali također navode i druge vrste umjetničkog izražavanja kao tipične za ovu manjinsku zajednicu, a to je pjevanje, gluma, izrada predmeta u drvu i općenito bavljenje rukotvorstvom.

9.9. Zaključak

Istraživanju se pristupilo u svrhu promatranja i utvrđivanja markera identiteta manjinske zajednice kroz dva različita diskursa. Jedan sadrži stavove, mišljenja i emocije članova moliškohrvatske zajednice, a drugi se sastoji od pogleda i mišljenja nehrvatskih pripadnika iz okruženja. Kroz istraživanje se također pratilo značaj i ulogu Europske unije, zbog mogućnosti korištenja potpora iz europskih fondova u svrhu očuvanja manjinskih jezika i kultura. Iz programa Europske komisije korištena su sredstva za normiranje govora *na-našo*, za izradu „Rječnika moliškohrvatskog govora Mundimitra“ i još nekoliko značajnih aktivnosti. Jedna od tih aktivnosti bio je Međunarodni jezični skup „Riča živa“ o moliškohrvatskom govoru koji je održan u Mundimitru 2000. godine te multimedijalna izložba „Riče oš sviče“. Iz projekta je kao zadani ishod potekao časopis „Riča živa“ koji i danas izlazi tromjesečno i bavi se temama moliškohrvatske tradicije, jezika i kulture.

Markeri identiteta koje su definirali sami članovi manjinske zajednice u dva područja kompatibilni su s markerima koje su definirali vanjski kazivači, odnosno stanovnici iz okruženja. I za jednu i drugu kategoriju ispitanika **jezik** je osnovni i najvažniji marker moliškohrvatskog identiteta, a uz njega se ravnopravno javlja kod obje kategorije ispitanika **pisanje poezije i Večera na našo**.

Istraživanje je pokazalo i ostala različita područja koja u rezultatima nisu kompatibilna, a to je kod ispitanika iz redova moliških Hrvata visoko istaknuti **osjećaj ponosa** zbog različitosti i pripadnosti zajednici te značaj zaštitnice Mundimitra **sv. Lucije, Fešta do kapele i običaj Majo** u Kruču.

Kod nehrvatskih ispitanika jedno od obilježja moliškohrvatskog identiteta je i **zatvorenost zajednice u jezičnom smislu**, ali u isto vrijeme i **otvorenost te iste zajednice u društvenom smislu**. Svi su kazivači naglašavali da pojedinci, kao i zajednica u cjelini ne predstavljaju zatvoren i izoliran korpus koji nije integriran u okruženje, nego je jezik kao distinktivno obilježje shvaćen i kao najveći „kapital“ ove zajednice, o čemu će biti riječi u završnom poglavlju.

10. RASPRAVA

10.1. Jezično-govorna situacija

Sociologija jezika bavi se različitim aspektima ljudskoga ponašanja. Jedan aspekt je uporaba govornoga i pisanog jezika, a drugi je socijalna organizacija ponašanja. Stalni kontakti u kojima se ljudi nalaze uvjetovani su različitim normama jezičnoga ponašanja, što ne uključuje samo uporabu jezika nego i jezične stavove te stvarno ponašanje u odnosu na jezik i one koji ga koriste. Deskriptivna sociologija je onaj dio sociologije jezika koji istražuje uporabu jezika unutar određene jezične zajednice, odnosno govornih zajednica vezanih zajedničkim pismom i nastoji odgovoriti na pitanje tko govori ili piše kojim jezikom. Zadatak joj je također utvrditi norme i općenito prihvaćene društvene obrasce jezične uporabe te ponašanja i stavove prema jeziku. Kako su jezici različiti i funkcioniraju na više načina i razina s obzirom na njihove društvene potrebe, osnovna klasifikacija je na standardne jezike koji su isključivo jezici uprave, kulture i tehnike te na vernakulare, odnosno *jezike prikladne za narodni govor i za obične ljude*, kako ih se uglavnom ranije tumačilo. Međutim, vernakulari se danas sve više shvaćaju kao nezavisni i višenamjenski jezici (Fishman, 1978:21-23).

Moliškohrvatski idiom u kontekstu deskriptivne socijologije, ali i stvarnog statusa koji je stekao u Republici Italiji, danas predstavlja dijalekt priznate povijesne jezične manjine, koji se realizira u specifičnim društvenim uvjetima. Okruženje u kojem se taj dijalekt danas govori i način na koji se realizira među aktivnim govornicima, predstavlja specifičnu jezično-govornu situaciju koja zaslužuju detaljniju analizu. Rezultati terenskoga istraživanja potvrdili su da je moliškohrvatski jezik najvažniji faktor oblikovanja identiteta i najznačajnije distinktivno obilježje moliških Hrvata prema mišljenju samih pripadnika zajednice, ali i prema ocjeni okruženja. Međutim, prema podacima o kretanju broja stanovnika od polovice 20. stoljeća do danas, evidentno je da broj ove manjinske zajednice konstantno opada, a samim time i broj govornika. Unatoč svim negativnim trendovima ovaj dijalekt još uvijek se govori u hrvatskim selima pokrajine Molise, iako nije jednako aktivan u sva tri naselja.

Ako bismo prikazali jezično-govornu situaciju prema rezultatima provedenoga istraživanja na skupini kazivača od kojih je glavnina iz Mundimitra, onda se mogu na sljedeći način grupirati skupine koje danas govore ili samo razumiju moliškohrvatski dijalekt u tom selu:

1. *Pripadnici starije generacije, odnosno stanovnici iznad 50 godina.*

Ova generacija još uvijek govori *na-našo* u svakodnevnoj međusobnoj komunikaciji, jer su oni jezik usvajali u obitelji kao *materinski* ili više kao *rodni jezik*, *pradjedovski* ili *jezik predaka*. Unutar obitelji, ako su prisutni članovi u dobi oko, ili iznad 50 godina pa sve do 85 ili više, što uključuje generaciju roditelja ali i njihove djeca, onda se govori još uvijek *na-našo*. Znači da je komunikacija jednojezična u korist moliškohrvatskoga dijalekta. O tome su na terenu svjedočili i talijanski zetovi i snahe iz takvih obitelji, koji navode da su to situacije u kojima su oni isključeni iz razgovora (Gerry, Leonardo, Lucia). Na ulici se komunikacija u potpunosti odvija na dijalektu između pripadnika navedene starije generacije. Još uvijek je čest prizor na ulicama Mundimitra i Kruča, kako grupice starijih ljudi sjede, razgovaraju i provode vrijeme na 'starinski' način, ali u komunikaciji na moliškohrvatskom dijalektu. Upravo iz takve govorne situacije proizašla su svjedočenja više talijanskih kazivača:

(...) ja sam stalno vani i susrećem se s nekima. Govorim s njima talijanski, ali dok ih ne dođe više, a onda okrenu na svoje i ja ne razumijem (smijeh)
(Domenico, 76 godina, Talijan).

(...) Moj muž je s djecom govorio hrvatski i s roditeljima isto tako (Lucia, 66 godina, Talijanka).

(...) kod njih u kući (kod roditelja supruge ovoga kazivača) *samo tako se govori, ja ne razumijem ništa, a oni samo tako govore* (Leonardo, 43 godine, Talijan).

(...) Moja supruga sa svojom majkom govori samo na tom dijalektu. Ujutro kada ustanem čujem ih kako govore, razumijem pojedine riječi, ali ne mogu razumjeti sve (Gerry, 67 godina; Talijan).

Slika 22: Dvojezični natpisi nalaze se na ulasku u sva tri moliškohrvatska sela. (Izvor: M. Račić)

Potrebno je napomenuti da se u ovoj generaciji govornika radi o dvojezičnim osobama koje izvan zajednice, znači u javnom životu, komuniciraju na talijanskom jeziku. Ako se radi o muškarcima iznad 70 godina koji su danas umirovljenici, oni su najčešće svoj radni vijek proveli na različitim poslovima u obližnjim gradovima. Žene tih godina vrlo često su bile domaćice, ali također dvojezični govornici.

2. Pripadnici generacije mladih u dobi od 18 do 29 godina.

U selu Mundimitar u ovoj se skupini nalaze mladi ljudi koji su u svome djetinjstvu pohađali nastavu hrvatskoga jezika i dio njih se može smatrati asimetričnim dvojezičnim govornicima dijalekta *na našo* i talijanskoga, u korist talijanskoga jezika⁸⁹ koji je i glavni jezik na kojem komuniciraju javno i privatno. Ta generacija mladih u fazi njihova odrastanja bila je obuhvaćena konkretnim aktivnostima revitalizacije koje su se odvijale unutar zajednice. Bila je to nastava hrvatskoga jezika, a zatim osnivanje Zaklade „Agostina Piccoli“ kroz čiji rad se permanentno razvijala svijest o etničkoj pripadnosti i kolektivnom identitetu zajednice. Razdoblje njihova djetinjstva i školovanja vezano je uz intenzivno djelovanje „probuđene“ zajednice koje se očitovalo objavljivanjem najprije „Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra“, a zatim i „Gramatike moliškohrvatskoga jezika“, potom i brojnih drugih publikacija, izložbi, književnih večeri i večeri poezije, mnogih susreta i putovanja u Hrvatsku te posjeta koje su uslijedile *z' one bane mora*, sve kao rezultat rada pojedinaca i Zaklade „Agostina Piccoli“.

Iz ove generacije formirana je folklorna skupina *KroaTarantata* oko koje i danas djeluju vrlo osviješteni i obrazovani mladi ljudi koji su dvojezični u korist talijanskoga jezika. Oni su ipak u osnovnoj školi učili i standardni hrvatski jezik, neki od njih su pohađali i ljetne škole hrvatskoga jezika u Crikvenici, sudjelovali su na Međunarodnoj smotri folklora u Zagrebu, a sportska društva sudjeluju na Hrvatskim svjetskim igrama. O njihovom poimanju identiteta i načina na koji ga oni danas žive, kroz pjesme na moliškohrvatskom dijalektu i folklor talijanskoga juga kojem pripadaju, govori članica skupine *KroaTarantata*:

(...) i meni se sviđa ova povezanost prošlosti i sadašnjosti. Prošlost koja je prisutna u tradicionalnim tekstovima tipičnima za našu manjinu i sadašnjosti kroz pjesme koje smo aktualizirali. I prijenos kultura: talijanske kulture kao i onoga što predstavlja hrvatsku kulturu u tekstovima poezije koju pjevamo (Giulia, 18 godina).

⁸⁹ Usporediti Grbić, 2014b)

Ovo je skupina govornika koja dijalekt *na-našo* koristi ako žele biti nerazumljivi za okolinu, ako se žele izdvojiti i zatvoriti kao grupa, odnosno kada žele poslati poruku okruženju da su drugačiji. Njihova komunikacija na dijalektu ima dvije funkcije, komunikacijsku i manifestativnu. Prvu koriste uglavnom pri obraćanju starijim članovima zajednice na ulici ili u prolazu, ali i svojim bakama i djedovima u obitelji. U tom slučaju radi se o obliku međugeneracijske komunikacije. Drugu funkciju koriste kako bi prema van iskazali ponos zbog pripadnosti zajednici i naglasili različitost, znači, kako bi prema onim drugima iz okruženja manifestirali distinktivno obilježje svoga identiteta, a to je jezik.

Upravo ova generacija koristi društvenu ulogu jezika kao čimbenika identifikacije i svoju pripadnost grupi manifestira sudjelujući aktivno u kulturnim i povijesnim tradicijama zajednice. Pripadnost grupi očituje se u subjektivnim osjećajima i simboličkim vrijednostima koje za ovu generaciju ima vlastita zajednica i njezine osobitosti. ... *Tako je jezik i sredstvo i simbol zajedništva, a kao takav, on jest izrazito kulturno obilježje i strukturni dio identiteta (na individualnoj i kolektivnoj razini) te trajni argument u raspravama o dinamici društvenoga razvoja* (Grbić, 1998: 188).

3. Pripadnici generacije od 30 do 50 godina.

Među pripadnicima ove generacije najviše je onih koji su nakon školovanja ostali u gradovima gdje su zasnovali obitelji i uglavnom su jednojezični u korist talijanskoga jezika. Mnogi od njih znaju ili razumiju dijalekt *na-našo* i govore ga sa svojim roditeljima za vrijeme posjeta, ali zbog ranog napuštanja obiteljskog doma i sela u kojem su ga usvojili, više ne koriste taj idiom i nisu ga prenijeli u svoje obitelji. Njihova djeca dolaze u selo, ali ne razumiju govor svojih baka i djedova, osim nekih riječi koje raspoznaju. U ovu skupinu govornika ulaze i mlađe obitelji koje još uvijek žive u Kruču, Mundimitru ili Filiću sa svojom djecom, ali su brakovi miješani, ne živi se više u zajedničkim domaćinstvima s roditeljima i njihova djeca nisu naučila dijalekt, ali ga ova generacija koristi u komunikaciji s ostalim pripadnicima zajednice.

Sa svojom djecom sam govorila samo na-našo, ali unuci više ne govore. Nisu ih učili, jer žena moga sina je iz Puglie, nije naša, a moj sin nije učio djecu i oni ne govore. Sada mi kažu, 'bako, moraš nas naučiti', ali sada su veliki. Kada govorim oni me ne razumiju (Lucia, 66 godina).

4. Djeca i mladi do 18 godina.

Za ovu dobnu skupinu ne postoje istraženi podaci osim pojedinačnih kazivanja starijih stanovnika Mundimitra, koji se uglavnom žale da djeca i mladi više ne govore dijalekt i da ga

u potpunosti napuštaju. Globalizacija i suvremene tehnologije danas najviše utječu upravo na djecu, tako da oni koji danas žive u Mundimitru u svakodnevnom životu više nisu usmjereni samo na komunikaciju u obitelji ili okruženju. U osnovnoj školi Mundimitar od školske godine 2016./17. više se ne održava nastava, samo je desetero učenika koji svakodnevno odlazi na nastavu u Montefalcone, talijansko obližnje mjesto. Situacija u Kruču je nešto drugačija, ali nije bila obuhvaćena istraživanjem. Prema kazivanjima stanovnika Mundimitra, u Kruču postoji osnovna škola u kojoj djeca mogu pohađati tjedno tri sata nastave na hrvatskom jeziku u sklopu Hrvatske dopunske škole. Takav oblik nastave zasigurno nije dovoljan, a niti prilagođen potrebama zajednice jer se u njoj govori na dijalektu, a on se znatno razlikuje od standardnoga jezika koji se poučava kroz nekoliko sati nastave tjedno. Idealna osoba za nastavu s djecom bio bi netko tko poznaje i dijalekt i hrvatski književni jezik.

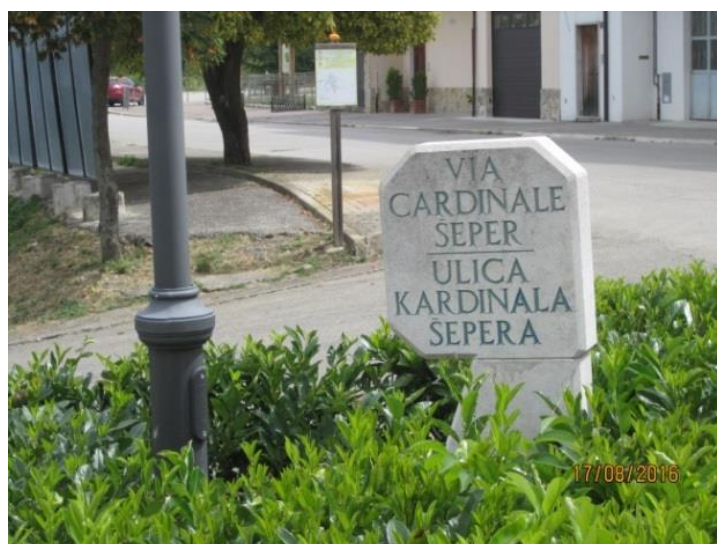

Slika 23: Primjer miješanja dijalekta i standardnog hrvatskog jezika na pločama i natpisima. Tako se može vidjeti stari naziv u dijalektu farmadžija, a nedaleko i natpis ljekarna na standardnom hrvatskom jeziku ili „novom hrvatskom“ kako ga nazivaju sami moliš Hrvati. (Izvor: M. Račić)

Obiteljska zajednica i dom mjesta su na kojima se jezik najduže može zadržati, međutim on više u mladim obiteljima nije u uporabi. Ako se u nekim domovima i govori na dijalektu, to je uglavnom povremeno, kao nadopuna talijanskom uz samo pojedine uvriježene riječi i fraze ili ako su prisutni stariji članovi obitelji. I sama djeca u razgovoru navode kako im bake uporno ponavljajugovorite na-našo, govorite na-našo!

U javnoj komunikaciji hrvatski jezik, odnosno moliškohrvatski dijalekt prisutan je na pločama, obavijestima i nazivima naselja koja su označena dvojezično, a nisu rijetkost niti nazivi ulica po hrvatskim gradovima ili zaslužnim osobama. Moliški Hrvati kao ni pripadnici

ostalnih manjina na jugu Italije nemaju svoje televizijske ili radioemisije, nemaju novine ili časopise koje bi financirala talijanska Vlada, nemaju osigurana mjesta u Parlamentu kao pripadnici manjine, nemaju financirane programe koji bi poticali učenje i istraživanje jezika ili kulture. Oni su nacionalno Talijani koji u okviru zakonski osiguranih manjinskih prava njeguju jezik, kulturu i tradiciju kao bitne elemente svoga etničkog identiteta i u tome su vrlo aktivni i ustrajni. Financijska sredstva ostvaruju isključivo kroz različite namjenske projekte očuvanja manjinske kulture i jezika u čemu im uvelike pomaže lokalna zajednica, odnosno općina. Iznalaze različite mogućnosti financiranja svojih sportskih klubova ili putovanja i nastupa kulturnih društava, svjesni da moraju biti poduzetni kako bi drugima pokazali bogatstvo svoga identiteta. Kroz povijest su opstali živeći isključivo kao poljodjelci, znači od svojega rada, stoga je u njihovoj kolektivnoj svijesti prisutan visoki stupanj oslanjanja u vlastite snage.

Slika 24: Naziv ulice u Kruču (Izvor: M. Račić)

Slika 25: Naziv ulice u Mundimitru (Izvor: M. Račić)

S rastućim procesom globalizacije javlja se i problem ugroze upravo za ovakve male jezike ili govore u nestajanju. Prema izvješću UNESCO-vih stručnjaka ugroženost jezika nije posljedica jednoga već devet čimbenika od kojih neki već snažno djeluju na moliškohrvatski dijalekt. Na popisu čimbenika koji utječu na opstanak jezik nalazi se: apsolutni broj govornika, omjer broja govornika prema ukupnom broju stanovnika, na koji način jezik odgovara na nova područja i nove medije, dostupnost materijala za jezično obrazovanje i opismenjavanje, službeni i institucionalni stav prema jeziku i jezična politika te stavovi članova zajednice prema vlastitom jeziku. Iz 2009. godine prema UNESCO-vu Atlasu svjetskih jezika kojima prijeti nestanak, na svijetu je ugroženo 2511 jezika, a lista ugroženih jezika rađena je po uzoru na liste ugroženih biljaka, ptica i životinja (Kryzan-Stanojević, 2009).

Moliški Hrvati žive u okruženju gdje je dominantan jezik, kao i jezik javnoga diskursa, talijanski i sav poslovni i javni život oduvijek se odvijao na talijanskom. U isto vrijeme tri sela predstavljala su oaze u kojima se sačuvao dijalekt kao osnovni jezik privatnog i obiteljskog diskursa, a do sredine 20. stoljeća i endogamni brakovi su pogodovali takvoj situaciji. Međutim, najprije ulaskom radija i televizije u domove, a zatim i odlaskom na rad u okolicu, ove oaze govora *na-našo* bile su načete procesima koji su otvorili put dominantnom jeziku i u obiteljska „uporišta“. Kroz nekoliko desetljeća 20. stoljeća dijalekt se „povukao“ i održao samo u obiteljima, da bi se danas i taj prostor zbog načina života nužno otvorio dominantnom talijanskom jeziku.

Sve što se događa na lokalnoj razini bilo gdje u svijetu, pa tako i na prostoru južne Italije, rezultat je globalnih procesa koji u pravilu ugrožavaju opstojnost malih, bilo da su u pitanju čitavi narodi ili samo njihove kulture, jezici i tradicija. Isto se događa kao što je poznato i na prirodnoj razini biljnoga i životinjskog svijeta. Globalno u društvenom smislu jača jer je nositelj novca, profita i kapitala. Međutim, konkretno iskustvo moliškohrvatskoga dijalekta, čije gašenje je započelo u prošlom stoljeću i prema svim realnim pokazateljima ovaj idiom više nije trebao postojati kao aktivni govor, međutim to se s njime još uvijek nije dogodilo. Logično je postaviti pitanje zašto i pokušati na njega dati odgovor.

Jedan od razloga je zasigurno i institucionalna podrška koja se dogodila kroz dva konkretna dokumenta. Jedan je Ugovor o pravima manjina kojeg su u Zagrebu 5. studenog 1996. potpisali ministri vanjskih poslova Hrvatske Mate Granić i Italije Lamberto Dini i kojim je priznato postojanje moliškohrvatske manjine u Italiji. Drugi dokument je iz 1999. godine i predstavlja prvi općetalijanski *Zakon o zaštiti povijesnih i jezičnih manjina (Legge 15*

dicembre 1999, n. 482. Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche). Tim Zakonom je moliških Hrvatima dodijeljen status povijesne jezične manjine koja pet stoljeća živi na teritoriju Italije i govori dijalektom hrvatskoga jezika. Ovim dokumentima su prethodile društvene i političke promjene na prostorima Europe. Hrvatska je postala samostalna i priznata država čime su moliški Hrvati dobili maticu zemlju u čijem je interesu i briga o vlastitim manjinama. U okviru europskih integracijskih procesa Republika Italija je u konačnici bila prisiljena ratificirati i „Europsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima“, a to se i dogodilo tek 2000. godine, tako da su formalni uvjeti zaštite manjina u Italiji time bili riješeni.

Sve što se u to vrijeme događalo na društvenom planu predstavljalo je samo „vjetar u leđa“ zajednici moliških Hrvata, dok su se stvarni pomaci počeli događati „iznutra“ i to već koje desetljeće ranije. Tada je kroz zanimanje prema jeziku zaživio i širi ineteres prema vlastitom identitetu koji je bio duboko ukorijenjen u svijesti svih govornika *na-našo*. Upravo ti procesi koji su se razvijali usporedo s rastućom globalizacijom, doprinijeli su tome da će i identitet moliških Hrvata opstati. Bit će izmijenjen i osuvremenjen, ali upravo zbog prilagodbe koju je prihvatio i usmjerenosti svih članova na svoju kulturu on će se redefinirati, ali neće nestati (Grbić, 2004: 250).

Unutarnji nositelji promjena su zasigurno svi članovi zajednice koji su se promjenama otvorili, ali je ključnu ulogu u početnim procesima imala Agostina Piccoli. Ona se kao pojedinac našla pred izazovom kojega na početku možda nije bila svjesna, ali je prihvatila sve zadatke koji su se jedan za drugim samo otvarali. Jer kako drugačije protumačiti odluku da se krene u izradu rječnika Mundimitra, velikoga zahvata koji je zahtijevao prikupljanje leksika na terenu i uključivanje mnogobrojnih stanovnika i dijalektologa u njegovu izradu. Njezina strategija je bila vrlo jednostavna, najprije je kroz studij stjecala znanja, a zatim je njima raspolagala na najbolji mogući način, o čemu ćemo više u sljedećem dijelu rada.

10.2. Značaj obrazovanog i osviještenog pojedinca u oživljavanju manjinskog identiteta

Prva hipoteza u ovoj disertaciji definirana je na sljedeći način: „Oživljavanje manjinskoga identiteta u direktnoj je pozitivnoj korelaciji s ulogom i značajem osviještenoga i obrazovanog pojedinca – pripadnika manjine“.

Razlog za postavljanje ovakve hipoteze nalazi se u činjenici da je Agostina Piccoli do svoje tragične pogibije u svibnju 1998. godine praktičnim radom u nastavi, stručnim i znanstvenim pisanjem te privatnim i službenim kontaktima koje je uspostavila s pojedincima i ustanovama u Hrvatskoj, dala zamah procesu revitalizacije. Danas nakon analize toga dijela moliškohrvatske povijesti, možemo sa sigurnošću utvrditi da je taj proces započeo mnogo ranije, davne 1967. godine kada je u Filiću bio pokrenut časopis „Naš jezik“. Međutim, razdoblje zamjetnih promjena unutar zajednice i istinskog oživljavanja identiteta, nastupilo je upravo početkom 90-ih godina i korespondira s povratkom Agostine Piccoli sa studija iz Zagreba i početkom njezina nastavnoga i znanstvenog rada u Moliseu.

U ovom radu je stoga najprije predstavljena povijest moliškohrvatske zajednice od vremena iseljavanja do vremena kada je opstanak njihove kulture i identiteta postao ugrožen, a to je polovica 20. stoljeća. Do tada su živjeli mirno i jednostavno svoje običaje, uklopljeni u okruženje talijanskoga juga. Prirodno im je bilo da govore drugačiji ili kako su ga zvali *naš jezik* te da ih zajednička sjećanja i pjesme povezuju s predajom o dolasku u krajeve talijanskoga juga *z' one bane mora*. Nisu ih mučila pitanja identiteta, jer su ga svakim danom istinski živjeli, a odgovore na pitanja *otkuda su došli, kada i zašto* pronalazili su u jednostavnim stihovima pjesama koje su donijeli poput: „Lipa Mara“ „Kako je lipo hodit“ i „Divojkica kad cvitje si brala“ te u obnavljanju svojih svetkovina i običaja prvog i zadnjeg petka u mjesecu svibnju.

Prema Zygmuntu Baumanu ljudima neće pasti na pamet postojanje identiteta sve dok je „pripadanje“ njihova sudbina ili stanje bez alternative. Njime se počnu baviti tek kada im postane problem ili zadaća koju moraju obavljati i to opetovano, a ne jednokratno. Povećani interes za identitetom rođen je u krizi pripadanja i tada se on javlja kao *neobavljena ili nedovršena zadaća, dužnost i poriv na djelovanje* (Bauman, 2009: 17-22).

Danas ne znamo je li Agostina Piccoli na studij u domovinu svojih predaka došla sa željom da dovrši zadaću traganja za etničkim identitetom ili je osjećala dužnost pronaći odgovore na neka pitanja u „povijesnoj domovini“ ili „kolijevci“ svoga naroda. Na taj način Antony D. Smith tumači zapadni ili „građanski“ model traganja za nacionalnim identitetom, shvaćen kao pretežno teritorijalni utjecaj na ljude. Prema njemu domovina je prostor povijesnih sjećanja i asocijacija, gdje se kroz više generacija izmjenjivao uzajamni utjecaj prostora i ljudi tako da rijeke, jezera, obale i planine postaju mjesta razmjene dubokog poštovanja s ljudima (Smith, 2010: 21-24).

Ovdje nam zasigurno nije cilj mistificirati dolazak mlade studentice Piccoli u Zagreb, tim više što prema rezultatima istraživanja na terenu, odnosno prema kazivačima koji su je poznavali,

ne možemo tvrditi da je došla s formiranom idejom o svome budućem istraživačkom i znanstvenom radu na području moliškohrvatskoga identiteta. Presudnu ulogu u njezinom formiranju odigralo je znanje koje je kroz studij stekla i ljudi koje je upoznavała. Iz ta dva resursa Agostina je crpila motive i ideje za djelovanje na prostoru Mundimitra i za pokretanje brojnih aktivnosti među kojima je najznačajnija bila rad na izradi rječnika. Danas, gledajući rezultate njezina rada možemo ustanoviti i određene zakonitosti djelovanja kojih Agostina zasigurno nije bila svjesna. U tadašnjim društvenim okolnostima te aktivnosti bile su ključne da bi se pokrenuli procesi oživljavanja jednoga etničkog identiteta kojem je prijetilo nestajanje. S vremenskim odmakom od dvadesetak godina, a na osnovi postignuća koja su uslijedila u moliškohrvatskoj zajednici od 2000. godine na ovamo, pokušat ćemo utvrditi taktiku i strategiju djelovanja pojedinca kako bi se upotrijebilo sve snage koje mogu pokrenuti promjene u ovakvoj zajednici. Slijedom utvrđene strategije pokušat će se uspostaviti model djelovanja prema kojem bi svaka ugrožena zajednica mogla oživjeti na sličan način u suvremenim uvjetima života.

10.3. Kako je revitalizirana moliškohrvatska zajednica

Osnovno pravilo je da pojedinac koji svjesno radi za interes manjinske zajednice treba djelovati u skladu s povijesnim, društvenim i političkim trenutkom u kojem se nalazi. Da bi to bilo primjenjivo najprije je potrebno definirati pojedinca, kakav on jest, odnosno kakav bi trebao biti da bi ušao u ovaj proces. Oni koji su poznavali Agostinu kazuju da je bila tiha, ali samosvjesna, hrabra i snažna, ali ne na agresivan i glasan, nego na postojan i siguran način. To znači da osoba posjeduje, bez obzira je li toga svjesna ili nije, odvažnost preuzimanja inicijative, da je spremna boriti se angažirano te da primjenjuje „u hodu“ određenu taktiku i strategiju⁹⁰. Kada takva osoba u zajednici postoji potrebno je u nju ulagati, što znači obrazovati je. Iz moliškohrvatske zajednice Agostina Piccoli krenula je prema Zagrebu 1981. godine s nejasnom predodžbom o onome što je tamo čeka⁹¹, ali to ne znači da prethodno nije osigurala uvjete kako bi njezin odlazak imao svrhu i polučio rezultate. Agostina je u skladu s društvenom i političkom situacijom toga vremena koristila mogućnosti koje su joj tada bile na

⁹⁰ Prema knjizi *Umijeće ratovanja*, Sun Tzu. 2007. Zagreb: Mozaik knjiga. Prijevod: Mirna Čubranić (Izvornik: Translation, introduction and commentary copyright John Minford, 2002). Za preuzimanje odgovornosti potrebne su određene vještine koje se poistovjećuju s vještinama ratovanja. Knjiga predstavlja filozofski i strateški sadržaj u isto vrijeme prikladan za razumijevanje odnosa u procesima vođenja i upravljanja ljudima.

⁹¹ Prema kazivanju Antonija Sammartina krenula je na učenje hrvatskoga jezika i studij, a sve ostalo je bio prirodan slijed uložena truda i ambicija.

raspolaganju, stoga je podnijela zahtjev za korištenjem stipendije koje je tadašnja država SFRJ dodjeljivala studentima iz nesvrstanih zemalja, ali i ostalih zemalja ako su pokazali interes za studiranjem nacionalne grupe predmeta, tako da je za te studente stipendije dodjeljivala Hrvatska matica iseljenika⁹². Dolazak u Zagreb započeo je učenjem jezika, a već sljedeće godine i upisom na studij jugoslavenskih jezika i književnosti. Time je započelo njezino obrazovanje koje će je joj dati potrebna znanja i osposobiti za stručnjakinju na području jezika, književnosti i kulture naroda s prostora njezinih predaka.

Usljedile su godine rada i učenja opisane u poglavlju „Uloga i značaj Agostine Piccoli“ koje su, analizirajući njezin kasniji životni i radni put, predstavljale ulaganje osobe koja će kasnije postati ključni pokretač svih pozitivnih promjena u zajednici. Uloga obrazovanja nije bila samo u znanju koje je Agostina stekla, nego još više u osvješćivanju i spoznaji o vrijednostima koje leže u kulturi i tradiciji manjinske zajednice kojoj je pripadala. Iz toga je proizlazio i osjećaj važnosti svakoga pojedinca, a osobito onih starijih stanovnika Mundimitra čije je izgovorene rečenice i riječi zapisivala i pomno bilježila za rječnik na kojem je radila. Teško je reći kada je za Agostinu Piccoli rad na jeziku moliških Hrvata kao doprinos afirmiranja njihova identiteta postao (prema Baumanu), možda najprije problem, a zatim zadaća koju treba obaviti, odnosno obavljati opetovano i kontinuirano (2009: 22). U svakom slučaju Agostina je zadaću preuzela ili je na nju bila potaknuta u komunikaciji s dijalektolozima iz Zagreba. Njima je ona bila vrijedan izvorni govornik dijalekta o kojem se tada, sredinom 80^{ih} godina nije još previše znalo, a na kojem su upravo zagrebački jezikoslovci tih godina predano radili (D. Brozović, P. Šimunović, B. Finka, A. Sujoldžić i drugi).

Analizirajući rad i značaj Agostine Piccoli možemo reći da je obrazovanje, ili „prikupljanje znanja“ na kojem je predano radila, predstavljalo samo jedan od tri paralelna pravca koji se mogu identificirati u njezinom djelovanju. Drugi pravac bio je uspostavljanje kontakata s osobama i institucijama u Republici Hrvatskoj za vrijeme i poslije studija. Treći pravac bio je usmjeren na upoznavanje i praćenje politika Europske unije o manjinskim kulturama i jezicima. S takvim znanjima bilo je moguće tražiti sredstva Europske komisije za određene projekte koje je zajednica pripremala i izvodila. Iz ovakvog načina rada proizašli su već spomenuti rezultati koji su pokrenuli pojedince i cjelokupnu zajednicu na brojne aktivnosti.

⁹² Sustav stipendiranja stranih studenata u vrijeme SFRJ i način na koji je Agostina Piccoli u njega bila uključena, iznijela je kazivačica gospođa Vesne Kukavica, dugogodišnja djelatnica Hrvatske matice iseljenika.

10.4. Rasprava o hipotezama

Sve što je Agostina Piccoli kroz nešto više od jednog desetljeća stvarala za moliškohrvatsku manjinu, ostalo bi nakon njezinog tragičnog stradanja nedovršeno i prepušteno zaboravu da se kroz to vrijeme unutar grupe nisu dogodile značajne promjene. Važno je napomenuti da je s Agostinom u svemu sudjelovao i njezin suprug Antonio, što se pokazalo od presudne važnosti za nastavak započetoga rada nakon njezine smrti. U vrijeme njezinog najplodnijeg djelovanja zajednica je oživjela, pojavio se interes samih članova za jezik i kulturu potaknut osjećajem ponosa, mnogi su nastavili s pisanjem poezije *na-našo*, a među generacijom mladih javili su se i novi pjesnici. Danas je kći Agostine Piccoli i Antonia Sammartina, Francesca, studentica na studiju kroatistike i talijanistike u Zagrebu. Već po samom dolasku u Hrvatsku Francesca je bila u prednosti, jer je došla na studij u Zagreb s odličnim znanjem hrvatskoga književnog jezika, a znanje dijalekta *na-našo* također je ponijela iz obiteljskog doma u Mundimitru. Ona pripada generaciji mladih ljudi koji imaju izgrađenu svijest o vrijednosti naslijeđene kulturne baštine, za razliku od mlade Agostine koja je sama taj svijet otkrivala i prenosila na druge u manjinskoj zajednici. Oni danas imaju znanje o vlastitom podrijetlu, jeziku, kulturi i tradiciji te vrlo svjesno djeluju u svojoj lokalnoj zajednici. Kao predstavnici moliškohrvatske manjine sudjeluju u projektima koji su namijenjeni očuvanju regionalnih i manjinskih jezika te putuju po zemljama cijele Europe.

Vidljivi su to rezultati rada i djelovanja Agostine Piccoli i svih članova zajednice koji su se oko nje okupljali 90^{ih} godina 20. stoljeća, kada je kao mlada studentica s entuzijazmom započela prikupljanje podataka za rječnik Mundimitra, jer je shvatila vrijednosti stručnog i znanstvenog pristupa te normiranja znanja i baštine. Stoga njezin rad danas možemo pratiti kao razvoj koji je tekao u nekoliko strateških pravaca:

1. Obrazovanje i stjecanje znanja
2. Uspostavljanje mreže osoba i institucija od važnosti za zajednicu
3. Uključivanje zajednice u europske programe zaštite regionalnih i manjinskih jezika i kultura

Kako bismo potkrijepili tvrdnje postavljene u uvodu disertacije na svaku od postavljenih hipoteza referirat ćemo se konkretnim primjerima, od kojih su neki već iznijeti u radu.

H1 – oživljavanje manjinskog identiteta u direktnoj je pozitivnoj korelaciji s ulogom i značajem osviještenog i obrazovanog pojedinca – pripadnika manjine.

Veliki je popis radova i aktivnosti koje korespondiraju s ovom hipotezom, a koje je Agostina Piccoli pokrenula, izvodila ili u njima sudjelovala kao angažirana pripadnica manjine i to od početka svojega obrazovanja u Zagrebu do 1998. godine.

- Godine 1981./82. Agostina Piccoli pohađa tečaj hrvatskoga jezika na Croaticumu u Zagrebu, potom se upisuje na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Godine 1985. i 1988. zajedno sa suprugom Antonijem pohađa ljetne seminare Zagrebačke slavističke škole u Dubrovniku.
- Godine 1991. u Mundimitru objavljena je prva zbirka poezije na moliškohrvatskom dijalektu „Il sentiero lungo dell' esistenza“, Agostina Piccoli kao urednica dijalektalnog dijela piše predgovor „Naša je povijest knjiga sa sedam pečata“.
- Godine 1993. stječe diplomu Filozofskoga fakulteta u Zagrebu na studiju kroatistike i južnoslavenske filologije s temom „Fonološki prikaz govora u Montemitru“ (*primjer jezika moliških Hrvata*), mentor prof. dr. sc. Josip Vončina.
- Od godine 1994. najprije volonterski predaje hrvatski jezik u osnovnim školama u Kruču, Mundimitru i Filiću, a 1995. Ministarstvo prosvjete i športa iz Zagreba imenovalo ju je nastavnicom hrvatskoga jezika u tim školama. U nastavnom radu predaje i proučava dijalekt *na-našo* i standardni hrvatski jezik.
- Hrvatski jezik je uvršten u kurikulum osnovne škole u Mundimitru.
- Godine 1993. objavljuje rad „20000 Molisini di origine Slava“. Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata u *Studia Ethnologica Croatica*.
- Godine 1993. i 1997. izlaže na znanstvenim skupovima u HAZU radove: „Prolegomena za rječnik govora Montemitra“ i „Prelazak riječi u pasivni sloj u govoru moliških Hrvata“.
- Početkom 90^{ih} godina s rođacima i prijateljima iz sela započinje izradu rjačnika Mundimitra.
- Godine 1995. u Puli sudjeluje na Prvom hrvatskom slavističkom kongresu zajedno sa Snježanom Strčić, izlažu na temu „Sociolingvistički status moliškoga hrvatskoga jezika danas“.

- Godine 1995. u Dubrovniku sudjeluje na Međunarodnoj konferenciji o talijansko-hrvatskim kulturnim odnosima s temom „Cinque secoli di storia“, Contributo alla conoscenza dell' isola linguistica croata in Molise.
- Godine 1995. u Zagrebu na Forumu hrvatskih manjina predstavila je rad „Izlaganje o stanju hrvatske manjine u Italiji“ (objavljeno u Glasniku Foruma)
- Godine 1997. u Zagrebu na II. Forumu hrvatskih manjina također izlaže rad sa sličnom temom: „Izvešće o stanju hrvatske manjine u Italiji“ (objavljeno u Glasniku II Foruma)
- Godine 1996. na *Tjednu moliških Hrvata* u Zagrebu izlaže dvije teme: „Govor moliških Hrvata“ i „Kratka zbirka poezije na moliškom-hrvatskom“.
- Od godine 1996. radila je kao novinarka u dnevniku „Nuovo Molise oggi“ pišući o temama vezanim uz rad manjinske zajednice i izvještavala je talijansku lokalnu javnost o posjetama iz Hrvatske.
- Godine 1997. u Moliseu utemeljuje kulturno društvo „Naš grad“ koje povezuje sva tri sela, a glavni cilj njegova djelovanja je rad na jeziku.

H2 – jezične politike Europske unije u procesu europskih integracija pozitivno utječu na revitalizaciju zajednice i jezika koji je u izumiranju.

Metodologija rada Agostine Piccoli bazirala se na aktivnom praćenju europskih kulturnih i jezičnih politika. Sudjelovala je na skupova, seminarima i konferencijama na temu manjinskih jezika i kultura te je stjecala znanja, razmjenjivala iskustva i primjenjivala ih u radu svoje zajednice. Aktivno je pratila mogućnosti da moliški Hrvati kao jezična manjina u Italiji, koja nije imala nikakve izvore financiranja, iskoriste potpore europskih fondova za unapređenje svoga rada. Bio je to pravi način osuvremenjivanja i osvješćivanja prema kojem je usmjeravala zajednicu.

- Godine 1996. Agostina Piccoli objavljuje članak u „Nuovo Molise oggi“ u kojem predstavlja novi transnacionalni projekt suradnje moliških i gradišćanskih Hrvata s ciljem vrednovanja jezičnog, povijesnog i etnografskog naslijeđa. Planirano je predstavljanje projekta pri Europskoj komisiji u Bruxellesu radi financiranja iz sredstava EU fondova.

- Godine 1998. zajedno sa suprugom Antonijem započela je projekt „Živa riječ“ iz kojega je posthumno objavljen „Rječnik moliškohrvatskog govora Mundimitra“. Projekt je realiziran uz potporu Europske komisije, pokrajine Molise i općine Mundimitar.
- Godine 1998. u veljači održala je govor u Termoliju o jezičnim manjinama južne Italije: „Minoranze linguistiche meridionali“ u kojem naglašava da hrvatska i albanska manjina imaju prema Regionalnom zakonu od 14. svibnja 1997. pravo na financiranje programa učenja jezika u vrtićima, školama i njihovo održavanje u okviru redovne nastave.
- Godine 1998. posthumno je objavljen članak u časopisu „Komoštre“ za kulturu hrvatske i albanske manjine u provinciji Campobasso „Scuole e minoranze“. U njemu se referira na skupove i seminare održane u Bolzanu i Luksemburgu na temu „Manjinski jezici, profesionalno obrazovanje nastavnika i kultura mira“.

H3 – proaktivna uloga matice zemlje doprinosi obnavljanju i očuvanju manjinskog identiteta.

Može se reći da je suradnja s institucijama u Hrvatskoj započela već samim dolaskom studentice Piccoli u Zagreb na Filozofski fakultet, a prethodno i na nastavu koju je pohađala na Croaticum. Ona sama je otvarala kontakte, najčešće je to bilo preko kolega, prijatelja i poznanika, profesora s fakulteta, uglavnom dijalektologa koji su bili zainteresirani za suradnju s izvornom govornicom idioma koji su proučavali. Ta suradnja je kasnije, nakon njenog povratka u Italiju nastavljena iz čega su proizašla sudjelovanja na seminarima, skupovima i organizacija *Tjedna moliških Hrvata* u Zagrebu. Agostina nije čekala da se institucije obrate moliškim Hrvatima, nego je ona uspostavljala kontakte i to je bio ključ uspješne suradnje. Danas na isti način djeluje i predsjednik Zaklade Antonio Sammartino, tako da su moliški Hrvati i dalje prisutni u hrvatskoj javnosti najviše svojom zaslugom i proaktivnim pristupom. Svi kontakti koji su uspostavljeni bili su izravni poticaj članovima zajednice da je njihov rad primijećen i vrednovan u matici zemlji. Stanovnici Mundimitra za vrijeme terenskoga istraživanja pokazali su izuzetnu otvorenost i susretljivost prema istraživačici, u svojim odgovorima, a najviše u neformalnim razgovorima, uvijek su izražavali radost zbog uspostavljenih veza s maticom zemljom.

(...) U zadnje vrijeme i mladi, oni koji studiraju vani puno drže do hrvatskoga jezika, žele znati jedan jezik više. Iako mi ne govorimo i ne pišemo moderni hrvatski, volimo ovaj naš jezik, da i mladi... i oni. (...) Volimo kada nam dolaze Hrvati ovdje i kada smo

mi bili u Hrvatskoj jako lijepo su nas primili. Uvijek muzika, ples, prostrti stolovi... jako, jako lijepo je bilo (Lucia, 74 godine).

Suradnja s institucijama u Hrvatskoj koje je započela i razvijala Agostina Piccoli su sljedeće:

- Od godine 1981. studiranjem započinje rad s profesorima, uglavnom dijalektolozima s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Od godine 1993. Agostina surađuje s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti i akademikima Petrom Šimunovićem i Božidarom Finkom, izlaže dva puta radove u HAZU. S akademikom Šimunovićem nakon Agostine suradnju nastavlja i suprug Antonio.
- Od godine 1995. Ministarstvo prosvjete i športa imenovalo je Agostinu Piccoli za nastavnicu hrvatskoga jezika za Hrvatsku dopunsku školu.
- Suradnju s Institutom za hrvatski jezik i jezikoslovlje Agostina Piccoli započela je posredstvom kolegice iz studentskih dana, Snježane Strčić Marčec s kojom je radila na dijalektološkim istraživanjima u vrijeme izrade rječnika Mundimitra. Nakon Agostinina odlaska, suprug Antonio nastavlja suradnju s Institutom i proširuje rad i s drugim znanstvenicima od kojih je na Rječniku predano radila dijalektologinja Mira Menac Mihalić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Godine 1996. Agostina Piccoli surađuje s Hrvatskom maticom iseljenika u organizaciji i održavanju *Tjedna moliških Hrvata* od 16. do 21 lipnja. Kasnije aktivnu suradnju s Hrvatskom maticom iseljenika nastavlja Antonio Sammartino, a ta suradnja traje i danas.
- Antonio Sammartino danas ima otvorene kontakte s Državnim uredom za Hrvate izvan Hrvatske, a mladi sportaši iz Molisea tradicionalno sudjeluju na Hrvatskim svjetskim igrama.

Iz navedenih podataka koji su rezultat studijskoga rada i provedentoga terenskog istraživanja, može se zaključiti da su sve tri hipoteze postavljene na početku rada potvrđene. Od presudne važnosti za revitalizaciju ugrožene manjine je aktivan, zainteresiran i poduzetan pojedinac koji je spreman ulagati svoje vrijeme i snagu u obrazovanje koje će izravno biti u funkciji zajednice. Takav pojedinac će kasnije, zbog znanja koje je stekao, predstavljati pozitivni autoritet u zajednici, jer će kod ostalih članova najprije osvijestiti značaj i važnost pojedinih obilježja identiteta, koja bi bez znanja ostala zanemarena. Znanje je početak osvješćivanja kod

svih članova kako su jezik i lokalna jezična praksa, kao njihovo glavno identitetsko obilježje zapravo kapital cijele zajednice (Grbić, 2004: 241). Kod moliškohrvatske manjine je iz svijesti o vrijednosti lokalnoga govora proizašao osjećaj ponosa, javili su se novi, mladi pjesnici, pokrenut je godišnji literarni natječaj i *Večera na našo* iz čega je do sada objavljeno pet zbirki poezije.

Za zajednicu je izuzetno važna uloga snažnog pojedinca, što se potvrdilo u slučaju moliških Hrvata. Međutim, nakon iznenadnog i tragičnog odlaska Agostine Piccoli 1998. godine, vođenje svih aktivnosti preuzeo je njezin suprug Antonio Sammartino. On je i do tada bio uz Agostinu, pratio ju je na putovanjima, dolazio često u Hrvatsku, savladao je u potpunosti hrvatski književni jezik, pohađao seminare i mnoga predavanja o jeziku, povijesti i kulturi te radio s prijateljima na prikupljanju leksika za rječnik govora Mundimitra. Upravo je rječnik bio veliki započeti projekt koji je ostao nedovršen i za koji je trebalo stručno vodstvo koje je tada Antonio Sammartino potražio u Hrvatskoj među Agostininim kolegicama. Čitav proces je nastavljen osnivanjem Zaklade u okviru čijih djelatnosti se odvijaju i proširuju aktivnosti ove manjinske zajednice sve do danas.

10.5. Model za revitalizaciju ugrožene manjinske zajednice

Rezultati ovoga rada i terenskog istraživanja pokazuju da su najznačajniji markeri identiteta moliškohrvatske zajednice jezik koji stvara osjećaj ponosa, pisanje poezije na dijalektu te zajedničko sjećanje na dolazak, koje se njeguje kroz običaje *Kapela*, *Majo* i štovanje sv. Lucije. Lokalna jezična praksa u kontekstu trajanja ove zajednice daleko je najvrijedniji strateški resurs i ima snagu kulturnoga kapitala. Značaj jezika i tradicijske kulture moliških Hrvata kao kapitala, shvatila je još i Agostina Piccoli. Iako ona nije mislila na kapital kao tržišni ili komercijalni proizvod, u svojim zahtjevima je bila vrlo jasna. Tražila je osnivanje interdisciplinarnoga centra u pokrajini Molise, čija bi osnovna djelatnost bila proučavanje jezika, povijesti i kulture moliških Hrvata (Piccoli, 1996: 31). Jedan takav centar bio bi integrativni faktor za sva tri sela, jer je za održanje zajednice potrebna snažnija povezanost svih hrvatskih naselja u Moliseu, koja trenutačno ne postoji. To je uočila i Agostina Piccoli stoga je osnovala udrugu „Naš grad“ upravo s tim ciljem, povezivanja svih moliških Hrvata oko zajedničkog problema, a to je očuvanje jezika i kulture kao kapitala ove zajednice. „Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima“ promiče i štiti manjinske jezike

upravo iz razloga što oni predstavljaju kulturno bogatstvo, tradiciju i raznolikost čitave Europe.

Prema istraživanju procesa revitalizacije, a na primjeru manjinske zajednice moliških Hrvata u Italiji, mogu se izdvojiti određene zakonitosti kao model djelovanja prema kojem bi se svaka manjinska zajednica, iako brojčano ugrožena mogla održati i unaprijediti svoj rad. Pravci prema kojima bi se zajednice u svome radu trebale usmjeravati pokrivali bi tri područja: Obrazovanje i znanstveno-istraživački rad, Kulturne i društvene aktivnosti zajednice i Odnose s javnošću. Unutar svakog od navedena tri područja moguće je razvijati zasebne aktivnosti:

1. Obrazovanje i znanstveno-istraživački rad u okviru kojeg je potrebno:

- a) Pratiti rad mladih u zajednici, uočavati pojedince koji su zainteresirani, otvoreni, nadareni i spremni učiti i školovati se za potrebe zajednice.
- b) Ulagati u obrazovanje odabranih pojedinaca. Ova faza uključuje informiranje o dodjeli stipendija za potrebe studiranja odgovarajućih studija za rad u zajednici (studij jezika, prava, povijesti, etnologije, muzikologije ili neki drugi društveno-humanistički studij ovisno o potrebama).
- c) Uspostavljati i održavati kontakte s institucijama matice zemlje.
Posredstvom studenata tijekom njihovog studiranja u matici zemlji moguće je provoditi i znanstveno-istraživački rad na jeziku, dijalektu manjine, istraživanja povijesti, tradicije i kulturne baštine.
- d) Pokrenuti izdavačke djelatnosti o svim temama vezanim uz rad manjine.

2. Kulturne i društvene aktivnosti

- a) Osnivanje kulturnih, umjetničkih, sportskih i drugih društava i zajednica čijim radom se predstavlja kulturni identitet manjinske zajednice.
- b) Uspostaviti mrežu kontakata s ostalim hrvatskim manjinskim zajednicama u Europi i svijetu.
- c) Uključivati cijelu zajednicu u projekte koje nudi mreža Europskih programa.
- d) Djelovati i istupati s ciljem promicanja boljšeg političkog statusa manjine i zaštite njezinih interesa. Uključivati pojedince u rad tijela i institucija koja mogu utjecati na promidžbu i unapređenje rada zajednice.

3. Odnosi s javnošću

- a) Potrebno je kontinuirano kroz dostupne medije javnosti predstavljati manjinsku zajednicu i sve njezine aktivnosti.
- b) Uspostaviti otvorenu komunikaciju s ustanovama i institucijama zemlje u kojoj manjina živi.

Koristeći se konkretnim postupcima zajednica primjenjuje metodu upravljanja procesima kao izravni način osuvremenjivanja, što je pretpostavka njezine održivosti i u uvjetima brojčane ugroženosti. Ako ovakav postupak, usporedimo s procesima iz poslovnoga svijeta, onda rezultat ne bi trebao izostati, jer.. (...) „*sposobnost ostvarivanja rezultata u trenucima izazova ovisi u istoj mjeri o liderstvu i upravljanju*“ (Denning, 2009: 206). Ako *liderstvo* iz poslovnoga svijeta prevedemo kao *obrazovanog i osviještenog pojedinca* koji djeluje u manjinskoj zajednici i predstavlja *sposobnost povezivanja ljudi sa smislenim ciljevima bez hijerarhijskog pritiska*, onda ono postaje uvjet preživljavanja grupe, što je na moliškohrvatskoj zajednici u praksi zaživjelo. Stoga bi primjena ovoga modela u radu ugroženih zajednica polučila pozitivne učinke na više razina. Jedna od njih je otvaranje radnih mjesta za mlade i obrazovane pripadnike manjine i to kroz osnivanje istraživačkih centara, instituta ili zaklada te uspostavljanje suradnje sa sveučilištima u zemlji useljenja kao i matici zemlji, kako bi se otvorio put istraživačkom radu. Polazište je rad na samozapošljavanju mladih, odnosno iznalaženje mogućnosti za financiranje ovakvih centara pomoću projekata iz europskih fondova ili kroz razvojne projekte lokalne zajednice. Radi se o aktivnom pristupu u traženju zakonskih mogućnosti za financiranje rada manjine, a za što je osnovni uvjet poduzetan pojedinac i zajednica. Rezultat bi zasigurno predstavljao buđenje interesa prema manjini, njezinom jeziku i kulturi u okruženju zemlje doseljenja, a to znači i jačanje ugleda manjinske zajednice prema van te njezino osnaživanje iznutra.

11. ZAKLJUČAK

Nakon teorijskih i terenskih istraživanja moliškohrvatske manjine u Italiji došlo se do spoznaja o kulturno-identifikacijskim praksama ove zajednice radi utvrđivanja procesa introspekcije i interakcije s drugima u okruženju. Zajednica se višestoljetnim povijesnim trajanjem na prostoru južne Italije uspjela u potpunosti integrirati u društvo, a jezikom, kao najvažnijim identitetskim obilježjem, uspjela se oduprijeti potpunoj asimilaciji.

(...) kroz stoljeća promjena ono što vodi i održava neku zajednicu jest samopouzdanje i samopoštovanje, osjećaj afilijacije i kontinuiteta. To pretpostavlja da svaka zajednica ima svoje ime, prostor, povijest, tradiciju i kulturu, konsenzus u pogledu zajedničkoga porijekla, osjećaj istosti i zajedništva i pripadanja (Grbić, 2014a: 35).

Samopouzdanje i samopoštovanje, kao što su i rezultati terenskoga istraživanja pokazali, zasigurno su bili važni faktori za očuvanje identiteta zajednice i za njezin kontinuitet. Međutim, ako uzmemo u obzir da ova manjina kroz povijest nije sačuvala svoje ime, niti ime jezika kojim je govorila, nego je tijekom procesa revitalizacije stekla svijest o imenu i podrijetlu, onda se može zaključiti da je proces revitalizacije, kroz više desetljeća, za ovu zajednicu rezultirao značajnim promjenama.

Ono što se u međuvremenu događalo sa zajednicom jest njezino osuvremenjivanje, otvaranje promjenama i unatoč brojčanoj ugroženosti i raseljavanju, glavno identitetsko obilježje – jezik, jača na važnosti i postaje sve snažniji integrativni faktor iznutra. Uz početak uporabe pisma, članovi otkrivaju novi oblik izražavanja i očuvanja kolektivnog sjećanja i emocija kroz pisanje poezije. Pismo je zajednicu obnovilo i povezalo iznutra i pokazalo njezine vrijednosti prema van, što je utjecalo na povećanje ugleda u okruženju, jačanje osjećaja ponosa i pripadnosti. Time su se identifikacijske prakse revitalizirale u objektivnoj dimenziji, jeziku i kulturi, što je dovelo do pozitivne transformacije i subjektivne dimenzije, a to su emocije i lojalnost zajednici.

Možemo stoga govoriti o mjerljivim i nemjerljivim ishodima procesa revitalizacije kod moliških Hrvata. Prvoj kategoriji, mjerljivim ishodima pripada objavljivanje „Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra“ (2000. g.) i „Gramatike moliškohrvatskoga jezika“ (2004. g.), kao i bogata izdavačka djelatnost koja je uslijedila. Aktivnosti su uključivale interaktivne izložbe, literarne natječaje, promocije, osnivanje kulturnih i pjevačkih društava i kompletan rad zajednice koji je obrađen istraživanjem. Nemjerljivi ishodi su pokazatelji

znatno dubljih promjena u svijesti članova, a to je osvješćivanje imena zajednice koje uključuje i jasnu sliku o podrijetlu. Početak osvješćivanja bila je odluka Agostine Piccoli o prikupljanju riječi i izradi rječnika, zbog shvaćanja važnosti normiranja dijalekta. Iako je tu odluku donijela Agostina kao pojedinac, iznijela ju je cijela zajednica koja se tijekom procesa transformirala, zajednica je uz govor dobila i pismo koje je prihvatila i na kojem se nastavila razvijati u suvremenoj formi. Vrijeme nakon objavljivanja „Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra“ stoga predstavlja razdoblje novoga, izmijenjenog identiteta koji nastavlja svoje trajanje obogaćen novim elementom - pismom.

Svijest o nazivu zajednice u talijanskom obliku *Croati molisani* (moliški Hrvati), a jezika *croato-molisano* (moliškohrvatski), rezultat je također dugogodišnjeg procesa koji je započeo ulaskom pojedinca, Agostine Piccoli u nove prostore znanja. Potom je uslijedilo formiranje spoznaja o vlastitom podrijetlu, koje su uvijek bile utemeljene na znanstveno-istraživačkom pristupu više različitih disciplina, a najvažnije su filološka, povijesna i kulturno-antropološka. Izgrađivanje svijesti o vlastitom imenu i podrijetlu uvjetuje i promjenu prema van, prema drugima u okruženju. Tada i oni *drugi* mijenjaju percepciju prema zajednici koja je osviještena i zna odgovor na pitanja *tko smo* i *otkuda smo*? Iz toga razloga se službeni naziv za zajednicu i kod talijanske javnosti iz okruženja mijenja iz *Slavi* u *Croati molisani*. Proces je to koji je trajao i sazrijevao, a možemo ga smatrati izravnim rezultatom revitalizacije moliškohrvatske zajednice u kojoj je obrazovan i osviješten pojedinac odigrao ključnu ulogu.

Ovakve promjene i procesi u zajednici otvaraju prostor novim istraživanjima od kojih bi u području etnologije i kulturne antropologije bilo zanimljivo, ali i potrebno, ispitati dvije nove teme. Jedna je tehnika tkanja *serpitiel*, u kojoj i danas žene u Mundimitru izrađuju predmete tekstilnog rukotvorstva i dosta uspješno ih pokušavaju prilagoditi suvremenim odjevnim predmetima ili modnim dodacima. Bilo bi zanimljivo istražiti koliko je taj oblik tkanja, kod talijanskih žena poznat pod nazivom *tela škavuna*, izvorno dio moliškohrvatske kulturne baština, a koliko je element talijanske, odnosno lokalne etnografske baštine.

Druga istraživačka tema trebala bi biti *igra na pljočke* ili *pljočkanje*, o kojem ima nešto više poznatih elemenata i pravaca kojima bi se trebalo istraživati, a o čemu je bilo riječi u ovoj disertaciji. Moliški Hrvati će svakako svojim prepoznatljivim identitetom i bogatom prošlošću biti i dalje predmetom istraživanja na području društvenih i humanističkih znanosti.

LITERATURA:

ANIĆ, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskog jezika*. Treće prošireno izdanje. Zagreb: Novi Liber.

BAUMAN, Zygmunt. 2009. *Identitet. Razgovori s Benedettom Vecchijem*. Preveo Mirko Petrić, Zagreb: Pelago.

BREU, Walter i Giovanni PICCOLI. (con collaborazione di Snježana MARČEC). 2000. *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario plurilingue della lingua slava della minoranza di provenienza dalmata di Acquaviva Collecroce in Provincia di Campobasso*. Campobasso: Arti Grafiche La Regione s.n.c.

BELAJ, Vitomir. 1998. „Povijest etnološke misli u Hrvata“. U *Etnografija Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Aleksandra Muraj, Zorica Vitez, Jadranka Grbić i Vitomir Belaj. Zagreb: Matica Hrvataka, 337-352.

BOTICA, Stipe. ur., 2001. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole. Trideset godina rada (1972-2001)*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.

CIRESE, Alberto. M. 1955. „La 'Pagliara' del primo maggio nei paesi Slavo-Molisani“. *Slovenski etnograf*, Ljubljana, god 8. Str. 207-223.

CIRESE, Alberto. M. 1995./1996. „Milovan Gavazzi e la „pagliara“ slavo-molisana“. *Studia ethnologica Croatica*, Zagreb: Vol. 7/8, 47-52.

ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka i Josip KUMPES. 2006. „Etničnost i etničke manjine u Hrvatskoj: skica stanja i perspektive istraživanja“. *Rasprave in gradivo*. Ljubljana: 50-51. 88-111.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. Valentina GULIN ZRNIĆ, Goran Pavel ŠANTEK. 2006. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. Naklada Jesenski i Turk.

DE BENOIST, Alain. 2014. „Što je to identitet? Mi i drugi.“ *Vijenac*. Zagreb: br. 526. (1. svibnja 2014): 15.

DENNING, Stephen. 2009. *Tajni jezik liderstva*. Prevela Anita Robinić. Zagreb: Lider.

De RUBERTIS, Giovanni. 1856. *Delle colonie slave nel Regno di Napoli*, Zara: Febbraio, 8°, 47 pp. Separat.

DUMANČIĆ, Tihomir. 1989. „Od Karaša do Biferna“. *Knjige, Migracijske teme*, 5 (1989) 2-3: 237-238.

FISHMAN, A. Joshua. 1978. *Sociologija jezika. Interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku u društvu*. Preveo Srđan Janković. Sarajevo: IGKRO „Svjetlost“ OOUR Zavod za udžbenike.

FRANČIĆ, Anđela i Bernardina PETROVIĆ. 2013. *Hrvatski jezik i jezična kultura*. Zaprešić: Veleučilište „Baltazar“

GENOVA, Angelo. 1996. „Razvoj moliškohrvatske zajednice poglavito na primjeru sela Stifilić“. U *Tjedan moliških Hrvata. Settimana dei Croati del molise*. 16.-21. 6. 1996. Uredio Hrvoje Salopek. Zagreb: Hrvatska matica Iseljenika.

GEERTZ, Clifford. 1998. *Tumačenje kultura I*. Prevela Slobodanka Glišić. Beograd: Biblioteka XX Vek.

GEERTZ, Clifford. 2010. *Antropolog kao pisac*. Preveli Gordana Gorunić i Ivana Spasić. Beograd: Biblioteka XX Vek.

GRANIC, Stan. 2009. “From the Other Side of the Ocean: Canada’s Božidar Vidov and the Molise Croats of Italy”. *Migracijske i etničke teme*. 25/3: 263-287.

GREBLO, Mirjana. 1985. „Praznik 'Maja'“. *Matica: Časopis Hrvatske matice iseljenika*, 35/6: 10-11.

GRBIĆ, Jadranka. 1994. *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

GRBIĆ, Jadranka. 1998. “Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednici. (Ogled o jeziku i identitetu). *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa*. Uredili Ružica Čičak-Chandi i Josip Kumpes. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. 181-189.

GRBIĆ, Jadranka. 2004. „Jezični procesi, identitet i globalizacija“. *Narodna umjetnost*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 41/2, 235-253.

GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2014a. *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF press.

GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2014b. „Jezično-govorna situacija i identitet Bunjevaca u Mađarskoj“ (studija primjera: Baja i okolna naselja). *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. FF press. 193-208.

HALMI, Aleksandar. 2005. *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap.

HOZJAN, Snježana. Agostina PICCOLI. 1995. „Sociolingvistički status moliškoga hrvatskoga jezika danas“. U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto. In ricordo di Agostina Piccoli*. Uredio Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore. 71-78.

JELASKA, Zrinka i suradnici. 2005. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

JERNEJ, Josip. 1951. „Podrijetlo Jakova Mikalje“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu*. knj. 1: 616.

KALAPOŠ, Sanja. 2002. *Rok po istrijanski. O popularnoj kulturi, regiji i identitetu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

KATIČIĆ, Radoslav. 1971. *Jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga. Citirano u Zrinka Jelaska. *Hrvatski kao drugi i strani jezik* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005).

KRYZAN-STANOJEVIĆ, Barbara. ur. 2009. "Mali i manji između globalizacije i integracije". U *Lice i naličje globalizacije*. Knjiga je nastala u sklopu znanstvenog projekta *Suprotstavljanje globalizaciji jezika i kultura* koji financira MZOS. Zagreb: Srednja Europa, 9-21.

KUKAVICA, Vesna. 1996. "Književni susret – Moliškohrvatsko pjesništvo", *Dom i svijet* Zagreb, br. 114, 25 June 1996,
<http://www.angelfire.com/gundam/michelequici/croati/articolo2.html> (20.01.2017.)

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. 1873. *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije*. Pretiskano iz „Hrvatskog Sokola“ i „Vienca“. Zagreb: Tiskom dioničke tiskare. (<http://library.foi.hr/knjige/kpovez.aspx?C=2139&broj=1>) (15.02. 2016.)

LJUBIĆ, Vesna i Gianco GIORGETTA. 2005. *Kako biše slako. Kako je bilo slasno. Com' era saporito. Moliškohrvatska kuharica*. Montemitro: Zaklada „Agostina Piccoli“, Zagreb: Nova stvarnost.

MOORE, Jerry D. 2002. *Uvod u antropologiju. Teorije i teoretičari kulture*. Prijevod Gordana V. Popović. Zagreb: Jesenski i Turk.

MULJAČIĆ, Žarko. 2007. *Problemi manjinskih jezika u romanskim državama u Europi*. Rijeka: Maveda.

NIKOLIĆ, Vinko. (1968). „Dodatak Uredništva“. *Hrvatska revija*. 18/ 2, 214-215.

PICCOLI, Agostina. 1991. „Naša je povijest knjiga sa sedam pečata“. U *Il sentiero lungo dell' esistenza. Antologia di poesie in lingua Croato-Molisana*. Uredio Sandro Galantini. Montemitro: Quaderni della Pro-Loce „Naš Selo“ e Renato Cannarsa Editore.

PICCOLI, Agostina. 1993a. „Fonološki prikaz govora u Montemitru: primjer jezika moliških Hrvata“ Diplomski rad, Zagreb, 18/3/1993. U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*. Uredio Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore. 15-60.

PICCOLI, Agostina. 1993b. „20000 Molisini di origine slava. Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata“. *Studia etnologica Croatica*, 5, 175-180.

PICCOLI, Agostina. 1994a. „Prolegomena za rječnik govora Montemitra“. *Filologija*, 22-23, 95-99.

PICCOLI, Agostina. 1994b. „Santa Lucia a Montemitro“. U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*. In ricordo di Agostina Piccoli. Uredio Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore. 69-71.

PICCOLI, Agostina. 1995. „Cinque secoli di storia. Contributo alla conoscenza dell' isola linguistica croata in Molise“. U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*. In ricordo di Agostina Piccoli. Uredio Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore. 79-85.

PICCOLI, Agostina. 1996. „Govor moliških Hrvata“. U *Tjedan moliških Hrvata. Settimana dei Croati del molise*. 16.-21.6. 1996. Uredio Hrvoje Salopek. Zagreb: Hrvatska matica Iseljenika.

PICCOLI, Agostina. 1997. „Izvjješće o stanju hrvatskih manjina u Italiji“. U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*. In ricordo di Agostina Piccoli. Uredio Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore. 116-120.

PICCOLI, Agostina. 1998. „Minoranze linguistiche meridionali“. U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*. In ricordo di Agostina Piccoli. Uredio Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore. 120-122.

PICCOLI, Agostina. 1999. „Otvoreno pismo Hrvatima“. U *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*. In ricordo di Agostina Piccoli. 1999. Uredio Antonio Sammartino. Vasto: Cannarsa Editore. 125.

PICCOLI, Agostina i Antonio SAMMARTINO, 2000. *Dizionario dell' idioma croato-molisano di Montemitro – Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*. Montemitro – Zagreb: Fondazione Agostina Piccoli – Matica Hrvatska

PICCOLI, Giovanni. 1986. “Corso di grammatica per un primo esperimento di scritture della lingua croato-molisana”. U *Naš jezik/La nostra lingua*, anno 1., aprile 1986., Progetto integrato comunità croate del Molise (prima parte), Redazione-Amministrazione: Naš Grad, Associazione Culturale, Acquaviva Collecroce (Kruč) – Campobasso Via S. Angelo 74

PISCICELLI, Gemma i Pasqualino SABELLA. *Mundimitar. Montemitro. Većia do 500 godišta su proli. Più di cinquecento anni sono passati*. Promotivna brošura u izdanju Sportello Linguistico Comune di Montemitro i Regione Molise Assessorato alla Cultura.

POAL, Il Piano Operativo delle Attività Locali. 2011. *La Politica dell' Accoglienza nel territorio Croato Molisano*. Progetto realizzato con Fondo Sociale Europeo D.G.R. No. 771/2011. Progettazione strategica sviluppo locale del territorio Croato Molisano, La politica dell' accoglienza e il POLO dei Caffè Letterari.

POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teren za etnologue početnike*. Zagreb: Hed biblioteka, FF press.

PRANJKOVIĆ, Ivo. 2007. „Glavne sastavnice hrvatskoga jezičnog identiteta“. *Zbornik Jezik i identitet*. Uredila Jagoda Granić. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku HDPL. 487-494.

RAČIĆ, Marta. 1989. „Proljetni običaj Majo kod moliških Hrvata i njihovo podrijetlo“. *Diplomski rad*, Zagreb: rkp. (Arhiv Odsjeka za etnologiju: diplomski radovi, inv. br. 46)

REŠETAR, Milan. 1907. „Slavenske kolonije u Italiji“. *Srđ*, god. VI, br. 24: 1105-1127.

REŠETAR, Milan. 1911. *Le colonie sebochrome nel sud Italia*. Wien.

RIČA ŽIVA / PAROLA VIVA. 2004. Džurnal do Fondacijune „Agostina Piccoli“, Gošte 3, Numer 4, Atubra-Dučembra. / Periodico della Fondazione „Agostina Piccoli“, Anno 3, Numero 4, Ottobre – Dicembre. (Članak: *Dokle u Mundimitru goraše 'Prlj' / Mentre a Montemitro bruciava il 'Prlj'* i članak: *Pur vagošta je lambambarijala 'Smerčka' / Anche quest' anno è arsa la 'Smerčka'*.)

RIČA ŽIVA / PAROLA VIVA. 2012. Džurnal do Fondacijune „Agostina Piccoli“, Gošte 11, Numer 1, Jennar-Abrija. / Periodico della Fondazione „Agostina Piccoli“, Anno 11, Numero 1, Gennaio – Aprile. (Članak: „*Na Kapel oš na Kašteja. Dvi fešte štorike. Alla Cappella e al Castello due feste storiche.*“)

RIČA ŽIVA / PAROLA VIVA. 2014. Nuticje web do Kroati iz Moliza, Gošte 13, Numer 4, Atubar/Dučemar / Notizie web dai Croati del Molise, Anno 13, Numero 4, Ottobre/Dicembre. (Članak: „*Živi presepi na Filič / Presepe vivente a San Felice*“) www.sites.google.com/site/ricaziva/facebook/ricaziva
http://www.mundimitar.it/fap/rica_ziva/pdf/Rica_Ziva_Anno_13_nr.4.pdf

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.

SALOPEK, Hrvoje. ur. 1996. *Tjedan moliških Hrvata. Settimana dei Croati del molise*. 16.-21.6. 1996. Zagreb: Hrvatska matica Iseljenika.

SAMMARTINO, Antonio. 2003. „Adaptacija talijanizam u moliškohrvatskom govoru Mundimitra“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knjiga 12, Razred za filološke znanosti, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 39-47.

SAMMARTINO, Antonio. ur. 1999. *Ali Tagliate. Parole di un libro incompiuto. In ricordo di Agostina Piccoli*. Podrezana krila. Riječi nedovršene knjige. Vasto: Cannarsa Editore.

SAMMARTINO, Antonio. 2000. „Nastavljamo Agostinino djelo, izdat ćemo moliško-hrvatski rječnik“. Dom i svijet. br. 279. <http://www.hic.hr/dom/279/dom04.htm> (2.04. 2017.)

SAMMARTINO, Antonio. 2002. *Moliški Hrvati kroz pet stoljeća: (informacije o povijesti i stanju moliškohrvatske manjine)*. Mundimitar / Montemitro: Zaklada „Agostina Piccoli“ http://www.matis.hr/upl/informacije_manjine.pdf (29.1.2017.)

SAMMARTINO, Antonio. ur. 2004. *S našimi riči*. 2. Zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome. Montemitro: Fondazione „Agostina Piccoli“.

SAMMARTINO, Antonio. ur. 2009. *Kuhamo na-našo. Cuciniamo alla nostra*. „Progetto Kako biše slako“. Comune di Montemitro: Fondazione „Agostina Piccoli“.

SAMMARTINO, Antonio. 2012. „Pet stoljeća tišine/ Knjževnost moliških Hrvata.“ *Riječi. Časopis za književnost, kulturu i znanost*. Sisak: Matica hrvatska Sisak. Br. 3-4, 8-21.

SAMMARTINO, Antonio. ur. 2016. *S našimi riči*. 5. Zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome. Montemitro: Fondazione „Agostina Piccoli“.

SAPIR, Edward. 1974. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd: BIGZ.

SAPIR, Edward. 1984. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Drugo dopunjeno izdanje. Preveo Aleksandar I. Spasić. Izbor i predgovor dr. Ranko Bugarski. Beograd: Prosveta. Biblioteka XX vek.

SCOTTI, Giacomo. 1966. „Hrvatske oaze u južnoj Italiji“. *Matica iseljenički kalendar*. Separat, 103 – 112.

SCOTTI, Giacomo. 2006. *Hrvatski trokut u Italiji*, Rijeka: DHK Ogranak u Rijeci, Liber

SMITH, D. Antony. 1991. *National Identity*. Reno, Las Vegas, London: University of Nevada Press.

SMODLAKA, Josip. 1906. „Posjet apeninskim Hrvatima. Putne uspomene i bilješke“. *Kalendar Svačić 3*, Zadar, 37-58.

SUJOLDŽIĆ, Anita, Božidar FINKA, Petar ŠIMUNOVIĆ i Pavao RUDAN. 1987. „Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija“. *Rasprave zavoda za jezik*, sv. 13:117-145.

ŠIMUNDIĆ, Mate. 1968. „Podrijetlo Moliških Hrvata i njihov govor“. *Naš jezik*. Rim: god. 2, br.1.

ŠIMUNOVIĆ, P. 1984. „Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarščica“. *Narodna umjetnost*, Zagreb, knj.21, 53-68.

ŠIMUNOVIĆ, P. 2011. „Moliški Hrvati i njihova imena“. *Folia onomastica Croatica*. 20, 189-205.

ŠKILJAN, Dubravko. 1988. „*Stavovi stanovnika Zagreba prema jeziku*“. Kulturni radnik, 5, str. 166-212. Citirano u Jadranka Grbić. Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1994).

TELIŠMAN, Tihomir. 1994. „Etnički identitet i pravni položaj moliških Hrvata u Italiji“. *Manjine na području Alpe-Jadrana*. Bled, 21. – 22.10.1993. Ljubljana 150-156.

VIDMAROVIĆ, Đuro. 2014b. „Materinska riječ kao vječno jutro“, objavljeno 28.07. 2014. <http://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/dvidmarovic/18091-d-vidmarovic-materinska-rijec-kao-vjecno-jutro.html> 20. 03. 2017.

VIDMAROVIĆ, Đuro. 2014a. „Joja Ricov – Neslomljiva hrvatska vertikala“, objavljeno 9.06. 2014. <http://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/dvidmarovic/17850-d-vidmarovic-joja-ricov-nesalomljiva-hrvatska-vertikala.html> 27.03.2017.

VINCE-PALLUA, Jelka. 1996. „Doprinos utvrđivanja tragova Hrvata u južnoj Italiji“. *Tjedan moliških Hrvata/Settimana dei Croati del Molise*, 16.-21. 6. 1996. Uredio Hrvoje Salopek, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 18-26.

VIDOV, Božidar. (1968). „Letter to the Editor“. *Hrvatska revija*. vol. 18, br. 4. str. 560.

ŽIC BUJ, Slava. (1968). „Molizanski Hrvati: povodom izlaska glasnika molizanskih Hrvata 'Naš jezik'“. *Hrvatska revija*. vol. 18, br. 2, 211-214.

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Marta Račić rođena je 6. svibnja 1960. godine u Hrvatskoj Kostajnici. Maturirala je u Obrazovnom centru za jezike u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1986. godine diplomirala je jednopredmetni studij pedagogije, a 1989. godine i dvopredmetni studij talijanskoga jezika i književnosti te etnologije.

Nastavnim radom se bavi od 1993. godine, radi kao profesorica talijanskoga jezika u XVI. Gimnaziji, Križanićeva u Zagrebu. Od 2002. na Veleučilištu Vern' predaje opći i poslovni talijanski jezik.

Uz nastavni rad napisala je nekoliko recenzija za udžbenike talijanskoga jezika i sudjelovala na konferencijama s područja lingvistike, metodike i obrazovanja. Od 1991. do 1996. pisala je za "Zrin", časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskoga Pounja, baveći se temama običaja, folklora i tradicijske kulture.

Sudjelovala je u EU projektu za visoko obrazovanje Chentre!_TEMPUS od 2003 – 2006. godine kao koordinatorica za Study Programme. U sklopu Grundtvig programa za obrazovanje odraslih, *In service training* 2010. godine boravi u Italiji (Palermo) i pohađa usavršavanje na temu: *Sicily, chain of civilisations*. U Zagrebu 2011. godine sudjeluje kao predavač u Grundtvig programu na temu: *Learn in Croatia about Cultural Differences*.

Članica je Hrvatskog etnološkog društva i Matice hrvatske.

Popis objavljenih radova:

Borčić, Nikolina; Miškulin Saletović, Lucija; Račić, Marta. 2010. „Fremdsprachenunterricht an staatlich anerkannten Fachhochschulen für Wirtschaft in Kroatien: die EU – Sprachenpolitik im Vergleich zum Bologna – Prozess“. *Zbornik radova konferencije*, Celje: Fakultet za logistiku.

Borčić, Nikolina; Miškulin Saletović, Lucija; Račić, Marta. 2010. „Uloga engleskoga kao drugoga jezika u ovladavanju trećim jezikom: primjer istraživanja trajanja radnje u govornika kojima je hrvatski prvi jezik“. *Zbornik radova Prostor i vrijeme u jeziku: Jezik u prostoru i vremenu*, urednici M. Brdar, M. Omazić, V. Pavičić Takač, T. Gradečak-Erdeljić, G. Buljan, Zagreb – Osijek: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera, 143-152.

Borčić, Nikolina. Miškulin Saletović, Lucija. Račić, Marta. 2010. „Fremdsprachenunterricht an staatlich anerkannten Fachhochschulen für Wirtschaft in Kroatien: die EU – Sprachenpolitik im Vergleich zum Bologna – Prozess“. U *Zbornik radova konferencije*, Celje: Fakultet za logistiku Celje.

Babogredac, Ljiljana; Račić, Marta. 2012. „Interdisciplinary Higher Education: The Case of Croatian Higher Business Schools“. *Book of proceedings, M-Sphere International conference for multidisciplinary in science and business*, Dubrovnik: 29-36.

Račić, Marta. 2013. „Modeli kompetencija za društvo znanja“. *Suvremene teme*, Zagreb: 6/3: 86-100.

Jurić, Boris; Krampus, Vicko; Račić, Marta. 2013. „Anglizmi u hrvatskome poslovnom jeziku – tržišтво ili marketing“. *Napredak*, Zagreb: 154 / 4, 567-579.

Račić, Marta. 2017. “‘Večera na-našo’ ili kako moliški Hrvati afirmiraju poeziju svoje manjinske zajednice”. U *Pilar, časopis za društvene I humanističke studije*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, godišće XII., broj 23 (1)., 65-82.

Grbić Jakopović, Jadranka. Račić, Marta. 2018. “Moliški Hrvati: sudbina jednog identiteta od migracije do suvremene manjinske zajednice”. U *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 12 i 13. prosinca 2016. „Dijasporski i nacionalno manjinski identiteti: migracije, kultura, granice, države.* (urednici Marina Perić Kaselj, Filip Škiljan), Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 402-421.